

DÉNES GYÖRGY

**a Bóduvaszilasi-medence
700 éves története**

SZÜLEIM EMLÉKÉNEK HÁLÁVAL

— akiktől mindent kaptam,
és akiknek oly keveset adhattam életükben

Dénes György

**A BÓDVASZILASI-MEDENCE
700 ÉVES
TÖRTÉNETE**

**Herman Ottó Múzeum
Miskolc, 1983**

Lektorok: Gádor Judit

Heckenast Gusztáv

Szerkesztő: Szabadfalvi József

Technikai szerkesztő: Veres László

Borító: Valent Ede

ISSN 0324 4563

ISBN 963 01 5240 1

Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József

Borsodi Nyomda, Miskolc, 1983 – Felelős vezető: Kilián Béla

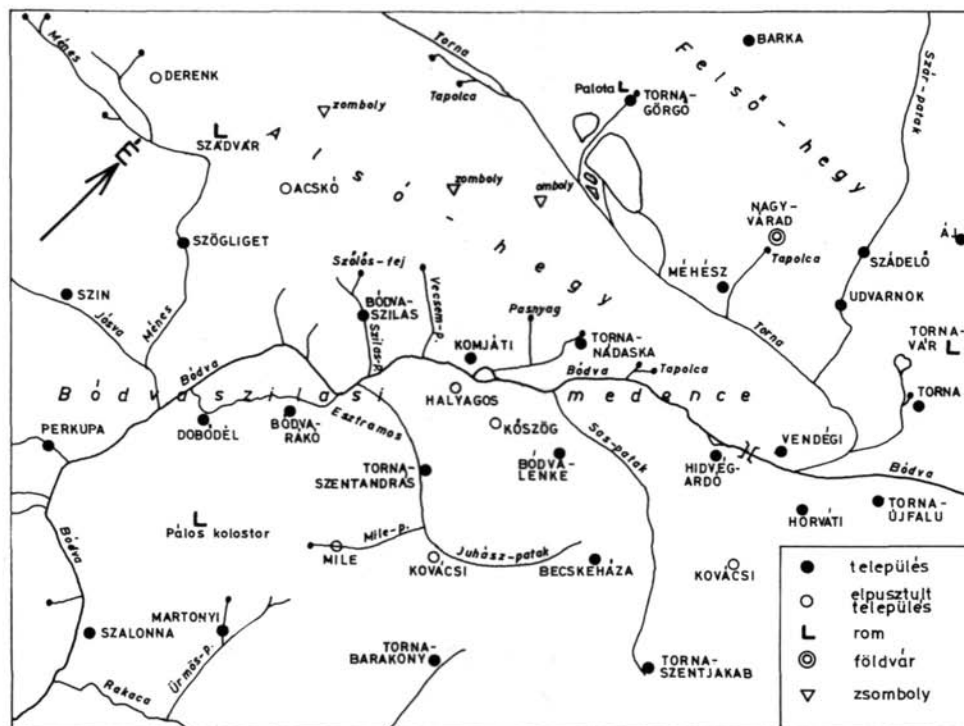
BEVEZETÉS

A Bódvaszilasi-medence vagy más néven Felső-Bódva-medence a Bódva folyó völgyének az Alsó-hegy keleti nyúlványa és a hidvégardói Nagy-kő közti völgszűkület, valamint a Szalonna és Perkupa közti hegyszoros között, észak-kelet–délnyugati irányban hosszan elnyúló, erdős hegyek övezte, szélesre kitaruló szakasza. E könyvben a Bódvaszilasi-medencének súllyal a mai államhatártól a Jósua-völgy torkolatáig terjedő része történetét tekintem át.

A medence általunk vizsgált szakaszát északnyugaton az Alsó-hegy hosszan elnyúló vonulata szegélyezi, melynek lábánál fakadó bővizű, soha be nem fagyó forrásokból kisebb vízfolyások sora fut a Bódvába: a Tapolca-, Pasnyag-, Vecsem-, Szilas-, Pólyás- és a Jósvával egyesülő Ménes-patak. A medence délkeleti oldalának domborzata tagoltabb; a hidvégardói Nagy-kő után a Sas-patak völgyét két oldalról közrefogó sziklás dombok következnek, majd a Kőszög és tovább a Juhász-patak völgyétől délre, a Bódva-völgy felé meredeken leszakadó oldalú Esztramos-hegy emelkedik, amely mögött a Mile-hegy, tovább délre a bódvarákói Nagy-oldal húzódik.

A hosszan elnyúló, tágas medence nevét legnagyobb lélekszámú és központi fekvésű településéről, Bódvaszilasról kapta, amely közel háromszáz esztendeje a terület igazgatási székhelye. Szádvárnak az 1686. évi bécsi titkos tanácsi határozat nyomán történt lerombolását követően Bódvaszilas lett a herceg Esterházyak szádvári uradalmának központja; a két világháború között járási székhely volt, majd a főlsszabadulást követően végrehajtott járásszervezés után, ma gyorsan fejlődő körzeti központ, amelynek vonzásterülete közel tucatnyi településre kiterjed. Ezek egy részének kialakulása a honfoglalás korába nyúlik vissza, de többségük nevének első írott említéséről a XIII. század második feléből van adatunk. A legtöbb környékbeli település neve – köztük Bódvaszilás is, akkor még Szilas-ként – egy 1283. évi oklevélben fordul elő először, ezért tekinti 1983-at a Bódvaszilasi-medence lakossága 700 éves jubileumi esztendejének.

A 700 éves ünnep alkalma késztet arra, hogy a folyamatban lévő, de korántsem teljes adatgyűjtéseim és kutatásaim befejezése előtt, részeredmények felhasználásával, vázlatos áttekintést próbáljak adni a Bódvaszilasi-medence településeinek történetéről, vállalva azt is, hogy munkám bizonyára nem lesz mentes hibáktól és hiányosságoktól. Az évfordulóra tekintettel a súlypontot a kezdetekre helyeztem. A középkori eseményeket, a betelepülés kérdéseit, a 700 év előtti állapotot, a rendelkezésre álló szűk adatanyag ellené-

1. kép. A Bódvaszilasi-medence és környéke
Szerkesztette Dénes György, rajzolta Téglás Judit

re is valamelyest részletesebben tárgyalom. A következő századok történetét csak vázlatosan, szemelvényesen, egy-egy jelentősebbnek ítélt eseményt kiemelve igyekszem végigvezetni a vidék történelmének fonalát napjainkig.

Az áttekintés vázlatos jellegére tekintettel azonban még a kezdetek, a IX. századtól a XIII. század végéig, tehát a honfoglalást megelőző évszázadtól az Árpád-kor végéig terjedő időszakra vonatkozó megállapítások, vagy kellő adatanyag hiányában munkahipotézisek, részletes kifejtésére, indoklására sem nyílik itt lehetőség. Hiszen ilyen nagy időköz történelmének részletes feltárása és megírása még egy viszonylag kis területre vonatkozóan is vaskos kötetet igényelne. A korántsem befejezett kutatások rendelkezésre álló hézagos adatanyagának, valamint az időnek és az adott terjedelemnek korlátai között sem törekedhettem még a lényeges történelmi események teljességének leírására sem. El kellett tekintenem sok fontos részlettől, és mellőznöm kellett minden vitát. Nem törekedhettem arányosságra sem. Egy évezred történelme néhány ívnyi terjedelemben össze nem sűríthető. A szerző kénytelen még sok tekintetben hiányos anyagát is ismételtelen megrostálni. Ezt kihagyja vagy belátása szerint megrövidíti, azt hosszadalmasabban fejti ki. Lehet, sőt bizonyos, hogy egy és más fontos és lényeges dolog óhatatlanul átsiklik a rostán.

Ahol az alábbiakban leírt álláspontom a többé-kevésbé elfogadottól eltér, azt részben már külön tanulmányokban publikáltam, részben e könyv megjelenésével párhuzamosan, részletesebb feldolgozásban való publikálásra is előkészítem.

Ez a kis könyv tehát semmiképpen sem lép fel egy teljességre törekvő helytörténeti monográfia igényével, hanem a jubileum kapcsán keresi a vidék településeinek és azok népességének gyökereit, és a rendkívül szűkös adatokból igyekszik kihámozni a homályba vesző múlt körvonalait. A Bódvaszilasi-

A Bódvaszilasi-medence településeinek 700 éves ünnepére állítottam össze tehát ezt a könyvet. De valójában nem a települések létrejöttének, születésének 700. évfordulóját ünnepeljük 1983-ban, hiszen ezek egy része – mint említettem – már korábban is fennállott. Az évfordulóra és az ünnepelésre most az ad alkalmat, hogy 700 éve, pontosan 1283. május 2-án kelt az a királyi oklevél, amely először említi *Szilás, Komjátí, Minkefalva*, a mai Bódvalenke, továbbá *Ardó, Szentandrás, Kovácsi és Mile*, valamint *Verbecse*, a mai Becskeháza Árpád-kori nevét. Mindössze két évvel korábban, 1280-ban keltezett oklevélben szerepel először *Nádasd*, a mai Tornanádaska és egy 1268. évi oklevélben *Szádvár* neve.

Azt mondhatnám, hogy nem születésnapot ünnepelünk, hiszen nem is tudjuk a születés biztos időpontját, hanem az első írásos dokumentum, ha úgy tetszik a születési bizonyítvány vagy keresztlevél keltének évfordulóját.

De mindenképpen gondolnunk kell arra, hogy a születés és a névadó ünnepség vagy éppen a keresztlevél kiállítása között még egy embergyereknél is hetek, nem egyszer hónapok, sőt évek telhetnek el. Így egy új település létrejötte és első fennmaradt írásos említése között évtizedek vagy akár évszázadok is eltelhettek a középkorban, különösen az Árpádok korában, ahonnan viszonylag kevés írott emlékünk maradt fenn napjainkig.

A Bódvaszilasi-medence településeit először említő oklevelek a tatárjárást követő évtizedek birtokadományozásai során születtek, de ez nem jelenti azt, hogy ez a vidék a tatárdúlás során teljesen elpusztult volna. Ha nagy volt is a pusztítás, de a települések egy számottevő részébe visszatért a tatárok elől az erdők sűrűjébe, a hegyek közé, a barlangokba menekült lakosság. Ha a gyökereket keresve messzebbre nyúlunk vissza a múltba, akkor arra is találunk utalást, hogy a Bódvaszilasi-medence és a szomszédos Torna-völgy betelepítése talán már a honfoglalást közvetlenül követő időben megtörtént, de az sem zárható ki, hogy a honfoglalók már találtak itt gyér avar, esetleg bolgárszláv lakosságot is. A 700 éves oklevél mögött tehát a vidék népességének és ezzel együtt települései egy részének legalább 1000 éves, de lehet, hogy több mint 1100 éves folyamatosságával, kontinuitásával számolhatunk.

Ennek a kis könyvnek a megírását évekel ezelőtt Szappanos István, a HNF akkori bódvaszilasi elnöke kezdeményezte. Az ügy mellé állt Veres Árpád tanácselnök is. A kiadás gondolatát utóbb Bohács Pál volt MSZMP p. v. titkár és Tamás István, a művelődési ház vezetője elevenítették fel. A kezdeményezést felkarolta dr. Vodila Barna, az edelényi járási hivatal elnöke és Dienes János, a járási hivatal osztályvezetője, Bódvaszilason pedig Gulyás Károly p. v. titkár. Mindnyájukat és mindazokat az itt föl nem soroltakat is, akik e könyv megírását és kiadását támogatták és elősegítették, őszinte köszönet illeti.

Tisztelettel és szeretettel adózok Kalász Elek (1905–1974) tornaszentandrási születésű történelemtanár emlékének, aki hűséges krónikása volt szülőfalujának, önzetlen és fáradhatatlan gyűjtője a község történelmi adatanyagának. Tornaszentandrás történetéről írt kézíratos tanulmányára alább többször is hivatkozom.

Külön köszönetet mond a szerző lektorainak, Gádor Juditnak és Heckenast Gusztávnak, akik tanácsaikkal, észrevételeikkel és adatközléseikkel munkájához értékes segítséget nyújtottak.

Még annyit, hogy ha néhány község, egy kis tájegység múltját kutatjuk és írjuk le, szükségszerűen túl kell lépnünk a szóban forgó települések határain, mert történelmük alakulását csak az őket magába foglaló nagyobb táj, vagy a történelem során változó igazgatási egységek történetével összefüggésben lehet vizsgálni, nyomon követni. Meg kell tehát ismernünk nagy vonalakban annak a nagyobb egységnek, tájnak a sorsát is, amelyhez településeink a történelem során tartoztak. A mai Bódvaszilas és a szomszédos települések az Árpád-korban a tornai királyi uradalomhoz, azt követően hat évszázadon át Torna vármegyéhez tartoztak, az utóbbi évtizedekben pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megye edelényi járásának részét képezik.

A mai Bódvaszilas és a szomszédos települések egy része évszázadokon át Szádvár uradalmához tartozott, így történetük áttekintése szükségképpen a Szádvárt és uradalmát birtokló főúri családok történetének felvázolását is megkívánja.

A tornai királyi uradalom és a területén utóbb kialakult Torna megye története, de különösen annak kezdetei eddig nem kerültek részletes feldolgozásra. Írásom ebben a vonatkozásban is hozzá szeretne járulni az alapok lerakásához.*

Budapest, 1983. május 2.

I. AZ ŐSKORTÓL A HONFOGLALÁS KORÁIG

Őskor

A Bódvaszilasi-medencében, illetve tágabb környékén az őskortól napjainkig majd mindig éltek emberek, csak a régi korokban jóval ritkább volt a lakosság.

Az *Őskőkor*, a *paleolitikum* emberének több tízezer éves eszközeleit, kőpengéket, csontárat és állati fogakból készült eszközöket tárt fel a Bódva-völgy felsőbb szakaszán, a Jászói-barlangban KORMOS Tivadar ásatása még századunk elején.¹ Őskőkori műhelytelepet tárt fel SIMÁN Katalin a Herman Ottó Múzeum régésze Sajószentpéter közelében, ahol épségben megmaradt kőkést, az állatbőrök kikészítésére szolgáló kaparókat, pengéket talált.²

Az *újabb kőkor*, a *neolitikum* (i. e. 5000–2500) *bükk-i kultúráj*ú emberének eszközei és szinte művészi szépségű, vonaldiszes cserépedényeinek maradványai már nagyobb számban kerültek elő NYÁRY Jenő múlt századi ásatásai³ és az azt követő feltárások során az aggteleki Baradla-barlangban, a már említett Bódva-parti Jászói-barlangban, a Szádelői-völgyben⁴ és tágabb vidékünk több más lelőhelyén is. A legnagyobb kiterjedésű nyíltszíni újkőkori települést a Bódva-völgyében a borsodi földvártól mintegy 600–700 méternyire, a derékegyházi dombon tárták fel a régészek.⁵ Újkőkori agyagedénytöredékek kerültek elő az edelényi kőbánya alatti Bódva-partról⁶ és kőeszközöket gyűjtött be DÉNES György Bódvaszilas határában az Acskó-völgy és a Bükk-lápa közti nyeregben, valamint Szalonnán, a köfejtő langyos forrása közelében is.⁷ SIMÁN Katalin 1982. évi Esztramos-hegyi ásatása során a Szentandrás-barlangban is az újkőkori bükk-i kultúra népének jelenlétére utaló leleteket tárt fel.⁸

Az i. e. 2500 körül kezdődő *rézkor* első, rézeszközöket használó, pásztorkodó életmódot folytató népcsoportjának biztos nyomait eddig nem tártá

¹ Kormos T. 1917. 21–22.

² Simán K. ezúton is megköszönt szíves közlése.

³ Nyáry J. 1881.

⁴ Csoma J. 1912. 12–13.

⁵ Kemenczei T. 1973. 41.

⁶ Uo. 42.

⁷ Gádor J. – Hellebrandt M. 1975. 134, 136; Dénes Gy. 1975a. 52; 1978b. 73.

⁸ Simán K. szíves közlése.

fel régészeti ásatás területünkön. A rézkor végén ismét földműveléssel foglalkozó nép telepedett meg Észak-Magyarország területén, a Bódva-völgyben is. Ennek emlékei Edelény határában⁹ és a Torna-völgyi Nagy-Várad domb oldalában is előkerültek.¹⁰ Készítőik az ún. *péceli kultúra* köréhez tartoztak.

A bronzkor kezdetét vidékünkön nagy népmozgások jelentik az i. e. 1900 körüli években. A Balkánról és a dél-országi sztyeppvidékről benyomuló törzsek már ismerték a réznél fegyverkészítésre alkalmasabb bronz előállításának technikáját. Az új népcsoport, az úgynevezett *hatvani kultúra* népe valószínűleg a felvidéki hegyek közé szorította vidékünk korábbi lakosságát. Ebből a korszakból származó edénytöredékeket is feltárt a derékegyházi ásatás.¹¹

A bronzkor közepéről származik a Szendrőládon talált, szépen díszített korongos csákány.¹² Területünk sűrűbb benépesülése a bronzkor utolsó időszakában, az i. e. XIV. században kezdődhetett meg. Ekkor a Felvidéket az úgynevezett *pilinyi kultúra* népe lakta, amely igen magas fokra emelte a bronzművéséget. Ebből a korból nagyszámú lelet került elő tágabb környékünkön: Edelényben,¹³ Finkén,¹⁴ Borsodon, Derékegyházán, a Jászói-barlangban,¹⁵ Tornán, a Szádelői.¹⁶ és az Áji-völgyben;¹⁷ külön figyelmet érdemelnek a Rudabányán, a Szuhogy melletti Csorbakőn és a Varbóc határához tartozó telekes-völgyi Ördög-gát-barlangban, továbbá a martonyi vasércbányában¹⁸ és Komjáti határában,¹⁹ valamint a Bódvaszilassal szemközt emelkedő Esztramos-hegy oldalában levő Szentandrás-barlangban 1982. évben SIMÁN Katalin régész által feltárt bronzkori leletek,²⁰ amelyek azt bizonyítják, hogy a pilinyi kultúra idején e tájon kialakult jelentős fémműves központ a Ruda-hegy, Martonyi és az Esztramos-hegy érceinek felhasználásával függhetett össze. A késői bronzkorban a hamvasztásos temetkezési mód terjedt el. A halottat máglyán égették el, majd összegyűjtött hamvait agyagurnába helyezték, s tállal fedték le. Az urna mellé kisebb edényekbe, korsók-

⁹ Kemenczei T. 1973. 42.

¹⁰ id. Stibrányi Gusztáv ezúton is megköszönt szíves közlése.

¹¹ Kemenczei T. 1973. 44.

¹² Uő. 1968. 20. 26. 30.

¹³ Uő. 1973. 44.

¹⁴ Uő. 1968. 20–21, 28.

¹⁵ Kormos T. 1917. 16–18.

¹⁶ Csoma J. 1912. 12–13.

¹⁷ id. Stibrányi G. 1982b 12.

¹⁸ Kemenczei T. 1968. 20. 27–28, 31.

¹⁹ Csoma J. 1912. 41–42.

²⁰ Simán K. szíves közlése.

ba, tálakba, csészékbe élelmet tettek a sírba. Egy e korból származó korsó sértetlenül került napvilágra Edelény határában, Sáppusztán.²¹

A bronzkor végének és az azt követő vaskor elejének népei gyakran földsáncokkal erősítették meg dombtetőre épült telepeiket. Területünkön több földvárat ismerünk, de ásátás még nem tisztázta, hogy azokat mely kor népei építették.²²

A vaskor elején vidékünket a *kiétei kultúra* (Kiéte ma szlovákul Kyjatice) népe lakta, akiknek leletanyagát KEMENCZEI Tibor dolgozta fel. Nyomaik szabadtéri, erődtetlen telepekről, földvárakból és barlangokból egyaránt előkerültek. Tágabb környékünkön említésre méltók a Sajószentpéteren feltárt településrészlet és az edelényi edénytöredék leletek. A barlangi leletgyűttesekből kiemelkedik az aggteleki Baradla-barlangban a NYÁRY Jenő-féle és az azt követő ásátások által feltárt gazdag kora vaskori kerámia-anyag. Ugyancsak kora vaskori leleteket hozott felszínre MEGAY Géza ásátása a Telekes-völgyi Ördög-gát-barlangban²³ és KORMOS Tivadar a Bódva-parti Jászói-barlangban.²⁴ A kiétei kultúra cserépedény-töredékeire bukkant DÉNES György Derenktől nyugatra a Sárogekerti-zsombolyban,²⁵ valamint Szinpetri határában a Csapás-tetői-barlangban,²⁶ ahol HELLEBRANDT Magdolna, a Herman Ottó Múzeum régészének ásátása további kora vaskori kerámia-anyagot és csontszerszámot tárt fel.²⁷ Legutóbb SIMÁN Katalin régész ásátása az Esztramos-hegyi Szentandrás-barlangban is felszínre hozott kora vaskori leleteket.²⁸ A vaskor elején is továbbélő bronzművesség a *pre-szkíta törzsek* megjelenésével szűnt meg. A keleti, sztyeppi eredetű *szkíta* lakosság az első őskori nép vidékünkön, amelynek nevét ismerjük, i. e. 560 körül szállta meg a Kárpát-medence keleti felét. Megtelepült a Bódva vidékén is.²⁹ Emléküket a Telekes-völgyi Ördög-gát-barlangból előkerült jellegzetes leletek őrizték meg.

A vaskor végén, az i. e. IV–III. században a Rajna vidékéről *kelta* csoportok nyomultak a Kárpát-medencébe. A Bódva vidékén az i. e. II. századból mutatható ki jelenlétük. Ezen a vidéken talán a kelták Cotinus törzse telepedett le, amely az időszámításunk kezdete után is tovább élt ott. Hozzá

²¹ Kemenczei T. 1973. 44.

²² Dénes Gy. 1975a. 53; Gádor J. – Nováki Gy. – Sándorfi Gy. 1978–1979. 23–29.

²³ Kemenczei T. 1970. 27–28.

²⁴ Kormos T. 1917. 15–17.

²⁵ Gádor J. – Hellebrandt M. 1975. 140; Dénes Gy. 1978b. 72.

²⁶ Dénes Gy. 1973c. 583–588; 1978b. 72.

²⁷ Hellebrandt M. 1973. 589–598. 695.

²⁸ Simán K. szíves közlése.

²⁹ Kemenczei T. 1973. 44.

germán eredetű *kvád* népcsoportok csatlakoztak. E népesség egyik településére utaló edénytöredékek Edelényben, a Bódva-parti homokbányában kerültek elő.³⁰

Tacitus, római történetíró az i. sz. I. században azt írja a kelta *cotinusokról*, hogy a kvádok adófizetői és vasat bányásznak; a II. században *Ptolemaiosz*, alexandriai görög földrajztudós, a kvádok szomszédságában található vasbányákat említi *Geographiájában*.³¹ Bár ezekből a leírásokból a kelta vasbányászat színhelyét még megközelítő pontossággal sem lehet megállapítani, azonban a Szendrő határában talált emberalakos bronzmarkolatú, vaspengéjű kelta tör, ³² továbbá a Boldva, Sajószentpéter és Ormospuszta határában, a Telekes-völgyi Ördög-gát-barlangban, valamint Szinben felszínre került kelta leletek ³³ arra mutatnak, hogy az itt lakók művelhették a Ruda-hegy és környéke, valamint talán az Esztramos-hegy ércbányáit, és fel is dolgozták az érceket.

A népvándorlás kora

Az i. sz. V. század elején hazánk területét *hun* törzsek szállták meg. Tágabb környékünkön eddig csak Szirmabesenyőn került elő nyomuk, egy hun harcos sírja. Attila 453-ban bekövetkezett halála után felbomlott a hun birodalom. A Kárpát-medence keleti felét a keleti germán *gepidák* vették birtokukba, akiknek egyik temetkezőhelyét Edelény területén tárták fel. Benne arany fülbevalót találtak négyszögletes függővel és almandinberakással.³⁴ A gepidák királyságát vidékünkön a Közép-Ázsia felől érkező lovas pásztor *avarok* döntötték meg 567-ben.³⁵

A népvándorlás népei közül maradandóan, több évszázadra terjedő időre csak az avarok telepedtek meg hazánkban. A középkori nyugati krónikaírók, nyilván hasonló szervezetük és harcmódoruk alapján az avarokat is többnyire hunokként emlegetik krónikaikban.³⁶ Az avar birodalom népei között valószínűleg a magyarsággal rokon népelemek is megjelentek hazánk területén. LÁSZLÓ Gyula régész professzor arra a következtetésre jutott, hogy a

³⁰ Uo. 44.

³¹ *Heckenast G.* 1968. 131.

³² *Szabó M.* 1971. 53, 83 és 9. kép.

³³ *K. Végh K.* 1969. 69–102.

³⁴ *Kemenczei T.* 1973. 45.

³⁵ *TK I.* 43.

³⁶ *Váczy P.* 1974. 1042, 1049–1053, 1058.

VII. század második felében, 670 körül érkezett nagy tömegű *késő-avar* hullám, amelynek leletanyagára a griffes-indás díszítésű övveretek jellemzőek, már magyar vagy a magyarsággal rokon törzseket vagy legalábbis népelemeket hozott hazánk területére, ezért ő ezt tekinti az első magyar honfoglalásnak, és így kettős honfoglalásról beszél.³⁷ Több történész és régész vitatja ezt.³⁸ Vidékünkön késő avar leletek sajószentpéteri és edelényi sírokból kerültek elő,³⁹ de az avarok települései az egész Bódva-völgyre és tovább észak felé is kiterjedtek, késő avar leleteket tártak fel a régészek még Sáros és a Szepesség határvidékén is.⁴⁰ Az avarok többnyire a halott mellé temették az elhunyt életében használt tárgyait, gyakran felszerszámozott lovát is. Így avar férfi-sírokban gyakoriak a lószerszámok, övveretek, kések, a nők sírjában pedig az ékszerek. Minthogy a kései avarok fémművészete igen magas színvonalon állt, bizonyára megszállták és művelték a környék gazdag érclelőhelyeit is.

Az avar birodalom a 700-as évek végére belső ellentétek folytán meggyengült. Ezt kihasználva a római császárrá koronázott *Nagy Károly* frank király bajor hűbéres csapatai a 790-es években többször is eredményesen betörték az avar birodalomba, ahonnan gazdag zsákmánnyal tértek haza. Az avar birodalom teljes bukását azonban *Krum* bolgár kán 803–805. évi elsöprő hadjáratai okozták.⁴¹

Krum seregeivel dél felől hatolt be a Kárpát-medencébe, megszállta a Duna–Tisza között, az avar kagáni székhellyel együtt, hajós népével birtokba vette a Duna átkelőhelyeit, a réveket, az egész Duna-kanyart, annak mindkét partján a Garam torkolatáig, vagy még azon is túl. Kiterjedt a bolgár birodalom hatalmi területe Krum kán (803–814) és fia Omurtag kán (814–831), valamint utódainak uralkodása alatt egészen a magyar honfoglalásig a Kárpát-medencének a Garamtól és a Dunától keletre eső részére, észak és északkelet felé egészen a Kárpátokig, beleértve a Bódva völgyét is, valamint Erdélyre is.⁴² Egyes történészek a Kárpát-medence keleti felének bolgár megszállását nem Krum, hanem valamelyik utóda, Omurtag, Malamir (831–836), vagy Preszian (836–852) kán korára teszik, de hogy az a IX. század közepén már kétségtelenül fennállott, azt nemcsak történelmi adatok, hanem régészeti lele-

³⁷ László Gy. 1970, 1973, 1978, 1982, 1983.

³⁸ Fodor I. 1975. 237–240; Kristó Gy. 1983. 26–27.

³⁹ K. Végh K. 1968. 61; Kemenczei T. 1973. 45.

⁴⁰ László Gy. 1970. 165–166. térkép.

⁴¹ Hóman B. 1929. 75; Fehér G.–Göllner A. 1942. 11; Székely Gy. 1964. 26; Koszev–Hrisztov–Angelov 1971. 18–19; Váczy P. 1974. 1041.

⁴² Melich J. 1921. 28; Hóman B. 1929. 79; Fehér G. 1940. 18; László Gy. 1942. 796; Moór E. 1970. 362; Koszev–Hrisztov–Angelov 1971. 19, 27. térkép.

tek is bizonyítják.⁴³ A Dunántúl Nagy Károly frank birodalmának hűbéres területe lett, de a „római császár” valós hatalmi területét föltehetőleg csak a Balatontól nyugatra eső terület képezte.

Az avar birodalom bukása és népeinek idegen uralom alá kerülése azonban nem jelentette az avarság pusztulását. A Kárpát-medence késő-avar lakossága, ha függő helyzetben is, de helyben maradt⁴⁴ és nem kétséges, hogy jelentős részük megérte a 890-es évek magyar honfoglalását.⁴⁵ Mint a magyarsággal rokon vagy legalábbis hasonló szervezetű és életmódú népelemek a leggyorsabban olvadtak be honfoglaló népünkbe, és annak – különösen az ország keleti felében – egyik összetevőjeként szerves részévé lettek, így utódaik mindmáig itt élnek közöttünk.⁴⁶

A bolgárszlávok a Kárpát-medencében

Az avar birodalomra döntő csapást mérő előbolgárok az Al-Dunán átkelve 1300 évvel ezelőtt, a 670-es években vetették meg lábukat a mai Bulgária északkeleti részén, és az ott élő délszláv népeket uralmuk alá vonva, dél és délnyugat felé egyre terjeszkedve hozták létre a bolgár államot.⁴⁷ A 800-as évek első felében az előbolgárok és az uralmuk alá került szlávok még nem olvadtak teljesen össze egységes bolgár néppé, erre csak a század vége felé került sor, miután Borisz uralkodása alatt (852–889) felvették a kereszténységet, és attól kezdve uralkodóikat sem kánoknak nevezték többé, hanem azok fejedelmeknek, majd 917 után cároknak (császároknak) címeztették magukat.⁴⁸

A Kárpát-medence nagyobb részét a bolgárok nemcsak meghódították, de igyekeztek birodalmuk számára meg is tartani. Ezért Krum kán, meg fia Omurtag kán és utódaik – a keleti lovasnépek szokása szerint – birodalmuk túlsó széléről, a Bizánctól elhódított területről délszláv népcsoportokat telepítettek, főként embergyepűként határvédelemre⁴⁹ a Kárpát-medencébe, különösen annak északi-északkeleti peremére egészen a Kárpátokig, az ott be-

⁴³ Mesterházy K. 1977. 160–168.

⁴⁴ Székely Gy. 1964. 26.

⁴⁵ Mesterházy K. 1977. 168; László Gy. 1982. 4; Erdélyi I. 1982. 9–10.

⁴⁶ Székely Gy. 1964. 28; Erdélyi I. 1982. 208–209.

⁴⁷ Koszev–Hrisztov–Angelov 1971. 17.

⁴⁸ Uo. 22–23, 25.

⁴⁹ Kristó Gy. 1980. 96.

hódolt avarság közé és köré, minden bizonnyal vidékünkre, a Bódva völgyébe is. Természetesen telepítettek oda bolgárokat is a rab népek őrizetére és adóztatására.⁵⁰

Minthogy Krum és Omurtag, valamint utódaik, Malamir, Preszian és Borisz birodalmuk határait délnyugat felé, a bizánci birodalom rovására is kiterjesztették, onnan telepítettek meghódolt délszláv népelemeket, a mai Bulgária délnyugati részéből, valamint a mai Macedónia és Koszovó-Metohia területéről és talán még Crna Gora vidékéről is. Ezek a bolgárok által meghódoltatott és a Kárpát-medencébe áttelepített délszlávok korábban a bizánci császár hatalma alatt éltek, tehát bizánci, „görög” alattvalók voltak, egy részük már a bizánci kereszténységet is fölvette. Többségük azt az ószláv nyelvet beszélte, amelyből a mai bolgár-macedon nyelv kifejlődött, de lehetek köztük kisebb számban a mai szerb-horvát nyelv kora-középkori előzményét beszélő népelemek is. Téves és megalapozatlan az a föltevés, amely a Garamtól keletre fekvő területeken a mai szlovákok őseit tételezi fel a honfoglalást megelőző időben, illetve a honfoglalás idején,⁵¹ e terület szláv földrajzi nevei – a magyarok által utóbb odatelepített nyugati szlávok által adottaktól eltekintve – a fentebb írt balkáni szláv népelemektől származnak.

A Kárpát-medence keleti felét 803–805-ben meghódító Krum kánról tudjuk, hogy 813-ban a bizánciakkal vívott győztes csatája után hatalmas tömegű, az asszonyokon és gyerekeken fölül tízezer főnyire tett, addig a bizánci birodalomhoz tartozó macedon népességet telepített át a Duna bal partjára, tehát a folyamtól északra elterülő vidékre.⁵² Omurtag kán (814–831) a hódítások mellett főként a megnövekedett birodalom megszervezésére törekedett, Bizánccal békét kötött,⁵³ így ő már zavartalanul folytathatta elődje munkáját birodalma északi részén, és talán neki tulajdoníthatjuk a bolgárok által a Kárpát-medencébe történt délszláv telepítést.⁵⁴ Nem kizárt, hogy a meghódított bizánci területről Krum által a Duna északi partjára telepített, részben bizánci keresztény macedonok egy részét telepítette tovább a Tisza vidékére és föl északra, egészen a Kárpátokig. A Krum által a Duna bal partjára telepített macedonok ott maradt részének sikerült a 830-as évek vége felé visszaszöknie bizánci területre,⁵⁵ de akiket Omurtag vagy utódai telepítettek a Kárpát-medencébe, különösen annak északi peremére, azok

⁵⁰ Fehér G. 1940. 18.

⁵¹ Györffy Gy. 1981. 826–828.

⁵² Kristó Gy. 1980. 38.

⁵³ Koszev–Hrisztov–Angelov 1971. 19.

⁵⁴ Fehér G. 1940. 18.

⁵⁵ Kristó Gy. 1980. 38.

örökre ott maradtak. Keveredtek az ott élő avarsággal, és beolvadtak a túlnyomó többségű honfoglaló magyarságba. A Bódva-völgy népe ezeket a bolgárok által idetelepített és beolvadt balkáni délszlávokat is a maga ősei közé sorolhatja. Leszármazottaik ma részét képezik vidékünk törzsökös magyar lakosságának.

De ezeknek a beolvadt délszláv, többségükben bolgárszláv népelemeknek a nyomait a Duna-kanyar mindkét partjától a Keleti-Kárpátokig – mint látni fogjuk Bódvaszilas környékén is – megőrizte a népi tájnyelv, megőrizték a földrajzi nevek, a régészeti leletek és megőrizte a honfoglalás korát legrészletesebben tárgyaló Árpád-kori leírás, Anonymus 1200 körül keletkezett Gestája is.

Anonymus és a bolgárok

A magát csak P. magisternek nevező történetíró, akit éppen ezért Anonymus, vagyis magyarul Névtelen-ként emlegetünk, csak azt írja magáról, hogy ő a jó emlékű, dicsőséges Béla király jegyzője volt. Történeiszink rég vitatkoznak azon, hogy a négy közül melyik Béla király idejében élt a Névtelen; ma már a többségük annak a III. Béla királynak a jegyzőjét látja benne, aki 1172-től 1196-ig uralkodott.⁵⁶ Eszerint Anonymus a XII. század derekán születhetett és ifjú korában alig több mint két és fél évszázad választotta el a magyarok 892 és 900 között lezajlott honfoglalásától. Az ő korában még elevenen éltek a honfoglalás időszakáról szoló hagyományok és mondák, amelyeket ő, a nyugat-európai egyetemet végzett tudós férfiú nem fogadhatott el kritikátlanul, hanem főképp az írott forrásokra igyekezett alapozni történeti munkáját, valamint a királyi udvarban országos méltóságokat betöltő főurak, bizony nem minden részletében hiteles családi hagyományaira; az általa megbízhatatlannak ítélt népi szájhagyományt, meg a regösök énekeit pedig igyekezett a maga korában szerzett személyes tapasztalatai alapján korrigálni. Ez a kritikai módszer azonban számos torzulást okozott a történeti anyag leírásában, mert a IX. század végének valósága helyébe nemegyszer a XII. századvégi nemzetiségi és hatalmi-függőségi állapotok leírása került.

A nyugati krónikákat ismerő és tanulmányozó Anonymus az avarokat – egyes írott forrásai alapján – hunoknak nevezi, és miután más forrásokból úgy tudja, hogy a hun birodalom Attila halála után hullott szét, a két adatot

⁵⁶ Csapodi Cs. 1978.

összekapcsolja és az avar birodalom bukása utáni állapotokat „*Attila király halála után*” helyzetként írja le. A Halicsot megszálló Álmos vezért és nemeseit arról tájékoztatják Anonymus leírása szerint a halicsi vezér és társai, hogy „*a Havason túl*”, tehát a Kárpátok túloldalán „*Attila király földje volt. Az ő halála után a római hercegek* (értsd: Nagy Károly római császár birodalmának hercegei) *foglalták el Pannónia földjét egészen a Dunaig és ott telepítették le pásztoraikat. Azt a földet pedig, amely a Duna–Tisza közén terült el, a Nagy Kán, Bulgária fejedelme, Salán vezér őse foglalta el az oroszok és lengyelek határáig, s lakosokul szlávokat és bolgárokat tett oda.*”⁵⁷ A Tiszántúlon, valamint a Marostól le Orsováig élő különféle népelemeket ugyancsak bolgár vezérek (duxok) kormányozták.

De vajon elfogadható-e ebben a vonatkozásban Anonymus információi? A bolgárok támadása az avar birodalom ellen, és behatolásuk a IX. század első felében a Kárpát-medencébe számos megbízható forrás által is alátámasztott történelmi tény. De hogy meddig terjedt észak felé a IX. századi Bulgária hatalmi területe, és hogy a bolgárok telepítették-e balkáni szlávokat a Duna–Tisza közétől északra a Kárpátokig húzódó területre, arra más írott középkori forrásban nem találunk adatot. Számos magyar történész is úgy véli, hogy csak a Kárpát-medence déli részére terjedt ki a IX. századi bolgár uralom. Egyes szlovák történészek éppenséggel úgy ábrázolják térképeiken a IX. századi bolgár birodalmat, hogy annak északi határai csak a Duna–Tisza összefolyásáig nyúltak fel, attól északra már az ő föltételezett elődeik Nagymorva Birodalmának területei húzódtak.⁵⁸

Mégis mi szól ebben a kérdésben Anonymus hitelessége mellett? Hiszen az előbbieken azt írtuk, hogy a névtelen jegyző nem egy helyen a maga korának, tehát a XII. század végének nemzetiségi és hatalmi-politikai viszonyait vetítette vissza a honfoglalás korába. Csakhogy a XII. század végén Észak-Magyarország (és benne Bódva vidéke) nem tartozott az akkori Bulgária hatalmi területéhez, sőt rendkívül távol esett attól, viszont ha valóban a bolgárok által odatelepített délszlávokat talált a honfoglaló magyarság 900 körül Észak-Magyarországon, akkor azok léte Anonymus korában, tehát az 1100-as évek közepén és második felében még élő valóság kellett hogy legyen. Hiszen egy számos települést benépesítő kisebbség teljes és nyomtalan beolvadásához még az újkorban sem elegendő két és fél évszázad, nemhogy a középkorban, amikor egy-egy falu szolgarendű népességének nagy része haláláig sem igen lépte át szülőfaluja határát. Az imént az újkorra utaltam, –

⁵⁷ Anonymus 11. fejezet.

⁵⁸ Dejepisny Atlas pre 5. ročník. 1981. Bratislava. 18.

vegyük példának a XVIII. század első felében akár Tornaszentandrásra, akár a Körösök vidékére telepített nem túlzottan nagy létszámú és nyelvrokonaitól teljesen elszigetelt szlovák, vagy a Derenkre és onnan 1943-ban Istvánmajorba telepített lengyel lakosságot. Ezek az azóta eltelt több mint két és fél évszázad alatt napjainkig sem olvadtak be nyomtalanul, az idősebbek több településen még ma is beszélnek szlovákul, illetve lengyelül, és ma is él e települések lakosságának származástudata. Pedig az elmúlt két és fél évszázadban meggyorsította a beolvadást a közlekedés, a szomszédos és távolabbi magyar településekkel kialakult állandó kapcsolat, az iskola, a sajtó, az utóbbi fél évszázadban pedig már a mozi, a rádió és újabban a televízió is. Mennyivel inkább biztosra vehetjük, hogy a középkorban, a honfoglaláskor itt talált bolgárszláv népelemek két és fél évszázadot meghaladó ideig megőrizték eredeti nyelvük elemeit és származástudatukat is. Hogy Anonymus éppen ebből az élő származástudatból merítette ismereteit, azt leírásának néhány olyan eleme bizonyítja, amelyeket csak a hagyomány őrizhetett meg, és amelyek szöges ellenében álltak Anonymus korának bolgár viszonyaival.

Emlékezzünk csak, Anonymus szerint Attila király halála, értsd: az avar birodalom bukása után a Duna–Tisza között az orosz és lengyel határig a Nagy Kán, Bulgária fejedelme hódította meg, azután a honfoglaló magyarok a Felvidéken szlávokat és bolgárokat találnak, a meghódolt szlávok is azt mesélik el magukról, hogy őket a Nagy Kán telepítette ide. Csakhogy Anonymus idejében már rég nem léteztek Bulgáriában külön bolgárok és külön szlávok, hanem egy akkor már egységes, magát bolgárnak nevező szláv nyelvet beszélő nép. A bolgároknak és a Bulgáriából telepített szlávoknak Anonymus Gestájában való következetes megkülönböztetése tehát nem a XII. század végi bulgáriai viszonyokat tükrözi, hanem a Magyarországon akkor még nem teljesen beolvadt honfoglaláskori bolgárszláv népelemek származástudatát. A másik figyelemre méltó dolog, hogy a bolgárok uralkodóját nemcsak Anonymus korában, hanem már a magyar honfoglalás idején sem nevezték kán-nak, Anonymus pedig következetesen *kán*-ról beszél, amint az valóban történelmi tény is, hogy az avar birodalom megdöntésében egy nagy *kán*-nak, Krumnak vagy Omurtagnak volt nagy szerepe, és a meghódított avar területekre sem egy bolgár *cár*, hanem egy nagy *kán* telepített Bulgáriából szlávokat, és pedig Krum vagy Omurtag, esetleg utódainak valamelyike. De ezt a nagy kán által Bulgáriából történt délszláv telepítést, illetve annak helyszínét már semmiféle krónika sem rögzítette, csak az áttelepítettek utódainak nemzedékei őrizhették meg származástudatukat és telepítésük körülményeinek emlékeit közel három évszázadon át Anonymusig.

Egy további érvet sem hagyhatunk figyelmen kívül, ha Észak-Magyarország és benne vidékünk viszonyai anonymusi leírásának hitelességét vizsgáljuk. Több kutató is felfigyelt már arra, hogy Anonymus az egész országon belül talán a legrészletesebb helyismerettel éppen Borsodban és Hegyalján rendelkezett. Talán itt született, itt nőtt fel, vagy családjának lehettek itt birtokai, ezért ismerte alaposan ezt a vidéket.⁵⁹ E terület honfoglaláskori népességének nemzetiségi viszonyaira vonatkozó közléseit ezért fokozott bizalommal fogadhatjuk, mint ahogy ezt Anonymus egyik legszigorúbb kritikusa GYÖRFFY György is teszi.⁶⁰

A IX. századi bolgár hódításokat rögzítő korabeli források és Anonymus leírása nemcsak hogy nem mondanak ellent egymásnak, de kiegészítik és igazolják egymást. További és az előbbieket mindenben alátámasztó bizonyítékokat a bolgárszlávok középkori észak-magyarországi jelenlétére az Árpád-kori oklevelekben foglalt és sok helyütt még ma is élő számos bolgárszláv eredetű földrajzi név és népi tájnyelvi köznév fennmaradása révén a nyelvtudomány segítségével kaphatunk. A nyelvészeti adatok a Duna-kanyar nyugati vidékétől, a Gerecse-hegységtől Budapesten, Nógrád vidékén, Borsodon, Gömörön, Tornán (beleértve a Bódvaszilasi-medencét is) egészen Zemplénig és Ungig, tehát a Keleti-Kárpátokig bizonyítják bolgárszláv népelemek középkori jelenlétét. De ezeknek az adatoknak részletezésére az Árpád-kori okleveles adatok kapcsán és kifejezetten a Bódvaszilasi-medence és tágabb környékének tárgyalásakor térünk vissza.

---

⁵⁹ Györffy Gy. 1975. 21.

⁶⁰ Györffy Gy. 1970b. 228.

II. A HONFOGLALÁSTÓL A TATÁRJÁRÁSIG

A honfoglalás a Bódva völgyében

A magyarok Kárpát-medencei honfoglalását történészeink általában 895–896-ra teszik. Ennek részleteiről az Árpád-kori magyar források közül *Anonymus*, a névtelen jegyző adja a legrészletesebb, de mindenképpen az egyetlen olyan leírást, amely a Bódva völgyére is kiterjed. Így bár ismerjük a Gesta hitelességének korlátait is, érdemes gondosan tanulmányozni, és kritikával kihüvelyezni belőle mindazt, ami tényként, vagy legalábbis nagy valószínűséggel elfogadható.

Anonymus úgy írja le, hogy amikor Álmos, Árpád és magyarjaik a Keleti-Kárpátokon áthatolva leereszkedtek a Kárpát-medencébe, először Munkácsot, majd Ungvárt foglalták el. Annak a földnek a lakosai a Névtelen szerint *szlávok* voltak. És itt *Anonymus*, aki úgy látszik fontosnak tartotta annak megörökítését, hogy kik éltek a honfoglalás idején a Felvidéken, ezúttal a Munkács vidékén meghódolt délszlávokkal mondatja el ide telepítésük történetét, szinte szó szerint egybehangzóan azzal, ahogy az előző fejezet szerint a halicsi urak tájékoztatták Álmos vezért: „elbeszélték, hogy Attila király halála (értsd: az avar birodalom összeomlása) után Nagy Kán, Salán vezér öse, aki Bulgáriából jött . . . miképpen foglalta el azt a földet. Elmondták azt is, hogy őket magukat, a szlovéneket miképpen telepítették Bulgária földjéről az oroszok határára.”¹ Az Ung várában székelő ispánjukat „az ott lakók nyelvén dukának mondták”, őt a magyarok a Bodrog-parti Zemplén vára felé menekültében fogták el.² Salán vezér katonáit találták honfoglalóink Munkácsról délre, Borsova várában is.³

Árpád követelésére Salán a magyaroknak „átengedte a Sajó folyóig terjedő földet lakosaival egyetemben.”⁴ Ezután a magyarok „kiküldték erős csapat élén Böngér fiát Borsot a lengyelek földje felé, hogy szemlélje meg az ország határait, továbbá gyepláncokkal erősítse meg egészen a Tatra-hegységig, s alkalmas helyen emeljen várat az ország őrizetére. Bors pedig . . . a nagy számmal összegyűjtött parasztsággal a Bódva vize mellett várat

¹ *Anonymus* 12. fejezet; *Pais D.* 1975. 91.

² *Anonymus* 13. f.; *Pais* 91.

³ *Anonymus* 14. f.; *Pais* 92.

⁴ *Anonymus* 16. f.; *Pais* 95.

építtetett; ezt az a nép Borsodnak hívta, mivel kicsiny volt. (Ennek a borsodi földvárnak a maradványait ma is láthatjuk Edelény szélén, a Bódva partján.) Bors még összeszedte túsul a lakosok fiait, és felállította a mezsgyéket (nyilván árkokat, gyeptűakadályokat csináltatott velük) a Tátra hegyein, aztán visszatért Árpád vezérhez.”⁵

Hogy Bors a honfoglaláskor észak felé meddig hatolt fel és telepített „túsul szedett” népeket a „Tátra hegyei” közé, arról is hírt ad a névtelen jegyző, amikor beszámol arról, hogy a honfoglalók elérve a Zagyva folyót, annak a partján tábort ütöttek, és itt Anonymus, mintegy áttekintve a honfoglalás addigi eredményeit, leírja: „meghódították annak a földnek minden lakóját a Köröstől a Zagyva folyóig meg a Szepes-erdőig.”⁶ A Szepesség erdős hegyeinek déli határa a Gölnic-patak, tehát a leírás szerint ezen túl hatolt fel Bors, eddig telepített népséget, és a Szepességben, a Kárpátokon építette ki a *túsul szedett* rab népekkel a határokat, itt készítetett gyeptűt. Érdekes módon, vagy inkább nem véletlenül, éppen eddig terjedt az a terület, amelyet III. Béla idején, a királlyal rokon Bors utód, Domonkos bán – nyilván kérésére – adományul kapott a tornai királyi uradalomból, amint erről még majd szó esik.

A Bódva-völgy népei a honfoglalás után

Anonymus Gestájából az elemezhető ki, hogy Bors a honfoglalás során a területet megülő magyarokkal együtt, azok mellé és közé a meghódolt Borsod vidéki, alsó Bódva-völgyi népekből egy csomó fiatal családot telepített rabokként Borsdótól északra, a Bódva és a Sajó felső folyásának vidékére, így a mai Bódvaszilasi-medencébe és a Torna völgyébe is, fel a szepességi hegyekig, az ország határvidékére, ahol korábban ugyanezen népelemeknek csak szórvány településeik lehettek. Ha ez a hagyomány helytálló, akkor ezzel a honfoglalás kori telepítéssel kezdődött meg vidékünk sűrűbb benépesülése.

Vajon milyen népek éltek akkor Borsod vidékén a Bódva völgyében, akiknek a fiait Anonymus szerint Bors összeszedte és az északi határvidékre telepítette? A névtelen jegyző csak úgy ír róluk, hogy Bors „a nagy számban összegyűjtött parasztsággal” építtetett várat, „ezt az a nép Borsodnak hívta azért, mivel kicsiny volt”, majd „összeszedte túsul a lakosok fiait”. Kik

⁵ Anonymus 18. f.; Pais 96.

⁶ Anonymus 32. f.; Pais 106.

lehettek hát azok „a lakosok”, „a rangszámában összegyűjtött parasztság”, „az a nép”, akikről Anonymus ír?

Az avar birodalom bukása után helyben maradt későavar népesség mellett, Ungvár–Munkács vidékéhez hasonlóan, azok a balkáni délszlávok élhettek itt is bolgár uralom alatt, akiket Anonymus szerint Bulgária földjéről a Nagy Kán, Bulgária fejedelme telepített az oroszok és lengyelek határára. Külön említés nélkül is magától értetődő, hogy rab népeket csak a nagyobb tömegű honfoglaló magyarok mellé és közé lehetett telepíteni, tehát a késő-avarokkal és a bolgárszláv néptörzsekkel együtt magyar szolganépek, fél-szabadok és katona népelemek is letelepültek a benépesített területen, sőt éppen ezek képezték a lakosság túlnyomó többségét.

Hogy hazánkban a honfoglalás idején és beolvadásukig még azt követően is, a Duna-kanyartól a Keleti-Kárpátokig húzódó területen – így a Bódva völgyében is – bolgárszláv népelemek éltek, azt számos magyar és szláv nyelvész már a múlt században megállapította. A századforduló idején ASBÓTH Oszkár bizonyította ezt nagy alapossággal.⁷ Azután MELICH János foglalkozott ezzel a kérdéssel.⁸ Sok más általa elemzett bizonyító erejű délszláv eredetű helynév közül itt csak a 'melegvíz' jelentésű Toplica>Tapolca~Taploca, valamint a 'földvár' jelentésű Zemlin>Zemlén~Zemplén földrajzi neveket emelem ki,⁹ amelyeket PAIS Dezső is egyértelműen bolgár-szláv eredetűnek minősít,¹⁰ és mindkettőt déli szláv előzményekből vezeti le KISS Lajos is.¹¹ KNIEZSA István korábbi munkáiban fenntartással kezeli ezt a kérdést és csak a Zemplén földrajzi név délszláv eredetét valószínűsíti,¹² de utóbb a vitathatatlanul bolgárszláv *pest* szóból, illetve összetételeiből kialakult földrajzi nevek elterjedési területén bizonyítottan tekinti a bolgárszláv népelemek kora középkori jelenlétét.¹³

Saját kutatásaim további adalékokat is felszínre hoztak. Minden kétséget kizáróan délszláv eredetű a 'víz, vizenyős mélyedés, víznyelő, gödör, aknabarlang' jelentésű *omboly* tájszavunk, amely már XIII. századi oklevélben is szerepel és a mai élő tájnyelvben több településen *zomboly*, másutt *zomboly* vagy *zombor* alakban ejtik, sok helyütt már földrajzi névvé rögzülten.¹⁴

⁷Asbóth O. 1983.

⁸Melich J. 1921.

⁹Melich J. 1929. 86–92, 102, 109–121.

¹⁰Pais D. 1975. 167, 171.

¹¹FNesz 629. 719.

¹²Knieszsa I. 1938. 417.

¹³Knieszsa I. 1963. 28–33.

¹⁴Dénes Gy. 1979. 177–184. – Összinté köszönetet mondok Király Péter professzornak, aki a kérdésben velem konzultálni szíves volt, és készséges tanácsaival segített.

Kizárólag a Balkánról a Kárpát-medencébe telepített délszláv népelemek honosíthatták meg a trópusi népeknél emberek százmilliói számára táplálkozási célra használt, kenyérgabona-féleségnek számító cirokfajta, a durraköles termesztését is vidékünkön. Ennek óbolgárszláv neve *szir* volt,¹⁵ a vele bevetett területet, ahol rendszeresen termelték, a magyar -s képzővel *sziros*-nak nevezték Magyarországon, mint ahogy pl. a kukoricával bevetett területet kukoricásnak. A *szir* szó a nyelvfejlődés során (szaknyelven affrikálódással)¹⁶ *cir* alakot vett fel, és a magyar nyelvterület azon részén, ahol a honfoglaláskor bolgárszláv népelemek éltek, vagy ahová a honfoglalást követően a magyarok ilyeneket áttelepítettek, ma is él e szó *cir*, *ciru* vagy *cirköles* alakban.¹⁷

A Bódvaszilasi-medencében és környékén az Árpád-kori oklevelekben is szerepelnek és napjaink tájnyelvében is élnek, részben köznevekként, részben már eredeti jelentésük megértése nélkül, földrajzi nevekké kövülve az előbb felsorolt jellegzetes bolgárszláv, délszláv szavak.

A *Toplica* víznév szerepel a mai Tornaádaska határát leíró 1280. évi oklevélben,¹⁸ ma ugyanazt a forráscsoportot *Tapolcának* nevezi a nép. A szomszédos Torna-völgyben a Nagy-Várad-hegy lábánál fakadó langyos forrást egy 1314. évi oklevél *Tapulca-fej* néven nevezi, de *Tapolca* a neve egy bővizű forrásnak az Alsó-hegy Torna-völgyi lábánál is, a szőlőigeti r. k. templom előtt fakadó meleg vizet pedig *Taplocának* nevezi a község népe.

A *Zemlén* helynév a Torna-völgyben a Nagy-Várad-hegyhez kapcsolódva fordul elő a már említett 1314. évi oklevélben.¹⁹ A honfoglalást követően itt együtt élő magyarok és bolgárszláv népelemek párhuzamos névadásának²⁰ tekinthető a *Várad* és *Zemlén* nevek együttes jelentkezése. A múlt században is Zemlén- vagy Zemlén-pusztá néven szerepelt.²¹

A 'barlang' jelentésű és minden kétséget kizáróan bolgárszláv eredetű *pest* szó,²² illetve összetételei számos barlang vagy barlangos hegy nevében szerepelnek a tágabb környéken. A Bükk hegységben Szilvásvárad és Felsőtárkány határán emelkedik a barlangos *Pes-kő*,²³ Hámor mellett van a *Büdös-*

¹⁵ Miklosich, F. 1872. 84; 1874. 232, 267.

¹⁶ Bárczi G. 1967. 122.

¹⁷ UMTSZ 712–713.

¹⁸ 1280/1636: Torna megye közgyűlési jegyzőkönyvében 210. fol. OL Filmtár 1998. doboz.

¹⁹ AO I. 342–343.

²⁰ Knieza I. 1944.

²¹ Hnt. 1863. 866.

²² Miklosich, F. 1862–1865. 562–563; 1874. 213; 1886. 235; Dénes Gy. 1973d. 5–6; 1980c.

²³ Dénes Gy. 1975b. 25–28.

pest barlang,²⁴ a Heves–Borsodi-dombságban a tarnaleleszi, ugyancsak barlangos *Pes-kő*. Gömörben egy 1263. évi oklevélben szerepel a harkácsi *Munuh-pest* barlang,²⁵ mai nevén Kőlyuk, Beretkén is van barlangos *Pes-kő*,²⁶ Zemplénben Tállyán emelkedik a barlangos *Pest-hegy*.²⁷ A Bódva-völgyben, egy 1729. évi összeírás őrizte meg a *Pesti Szilvás* helynevet, amely a Szögliget község bódvaszilasi határszélén húzódó Szilvás-tetőnek egy barlangot, a Rejtekek-zsombolyt vagy helyi nevén Mudrán-lyukat körülvevő részével azonosítható.²⁸ Úgy vélem, hogy ennyi tényadat nem szorul további magyarázatra.

A vitathatatlanul délszláv eredetű *omboly* > *zomboly* tájnyelvi szó az ősi tornai uradalom nagy részét lefedő Gömör–Tornai-karszt központi vidékein ma is élő tájszó, a peremeken már inkább földrajzi nevekként jelentkezik. Több éves terepi gyűjtőmunkám során legnyugatibb előfordulását e vidéken Páskaházától nyugatra, a Konyár fennsíkján találtam meg, a legkeletibbet Hidvégar-dó határában, északon Csetnek és a Barkai-völgy az elterjedési határ, délen pedig a Telekes-völgy,²⁹ ahol már egy 1298. évi oklevélben is előfordul.³⁰

A *Sziros* mint földrajzi név Borsodban a honfoglaló Őrsúr nemzetségek birtokát képező Szalonna területén már egy 1249. évi oklevélben³¹ és az eredetileg ugyancsak az Őrsúr-nembéliek birtokában volt Tibolddaróc határáról készült múlt századi kéziratos térképeken is szerepel.³² Ma is élő helynév a *Sziros-lápa* Szinpetri határában,³³ de földrajzi névként előfordul *Sziros*- vagy *Ciros*-alakban a Heves megyei Ivád, Pétervására és Recsk községek határában is.³⁴ Köznévként a *cir*, *ciru*, *cirköles* alakra nagyszámú példát hoz fel a Bódvaszilasi-medence tágabb környékére az Új Magyar Tájszótár.³⁵

Területünk földrajzi nevei közül megemlítem még itt a 'merek' jelentésű óbolgárszláv *sztrm* szóból képzett *Esztramos* hegynevet is, amelynek párhuzamát bolgár nyelvjárási területen, a balkáni Macedóniában találjuk

²⁴ Dénes Gy. 1982. 207–212.

²⁵ DL 611; Dénes Gy. 1975d.

²⁶ Dénes Gy. – Gaál J. – Gaál L. 1983.

²⁷ Dénes Gy. 1980b. 102.

²⁸ Dénes Gy. 1981a. 183–191.

²⁹ Dénes Gy. 1979. 177–184.

³⁰ DL 105.267

³¹ DL 64.007

³² Román J. 1979. BLF. 9. 113.

³³ Szén Petri adóközségnek határleírása. 1851. Orsz. Széchényi Könyvtár Térképtára. Kataszteri iratok. – A helynév ma is él (szerző helyszíni adatgyűjtése).

³⁴ Pelle B. 1970. 78, 80, 122.

³⁵ UMTSZ 712–713.

meg.³⁶ A hegy nevének „extra mons” latin szavakból való származtatása meg-alapozatlan.³⁷

A Balkánról a IX. századi bolgár hódítók által a Kárpát-medencébe telepített délszlávok, bolgárszlávok honfoglalás utáni továbbélését régészeti lele-tekkel bizonyítja a Tiszántúlon MESTERHÁZY Károly, de valószínűsíti jelen-létüket régészeti alapon a Tiszától északra elterülő vidéken is.³⁸ Anonymus-nak vidékünk honfoglalás kori bolgárszláv népelemeire vonatkozó leírását ma már egyre több egyértelmű bizonyító adat erősíti meg.

A tornai uradalom kialakulása

A honfoglalás során a Borsodban ősfoglaló Őrs vezér nemzetsége, az Őrsúr-nem (az *úr* szó jelentése a honfoglalás kori magyar nyelvben ’vezér, törzsfő’ lehetett),³⁹ birtokainak északi pereme a Bódva völgyében a mai Szalonna és Martonyi községekre terjedt ki, melyek még a tatárjárás után is a birtokukban voltak.⁴⁰ A szállásbirtok határát a Bódva-völgyben a Szalonna és Perkupa közötti, akkor járhatatlanul mocsaras völgyszoros jelentette. Az azon túli terület, a mai Bódvaszilasi-medence és tovább fel északra, mint az ősfoglaló nemzetségek által meg nem szállt föld a fejedelmi, illetve utóbb királyi család magánbirtoka lett.

A fejedelmi birtokon talán már a honfoglalástól kezdve, de a X. század első évtizedeitől bizonyosan megkezdték szolgáltató szolganepek telepítésével egy-egy uradalmi központ, udvarház körül uradalmak kialakítását.⁴¹

A szolgarendű szolgáltatónepek jogi szempontból rabszolgának minősül-tek ugyan, tehát az uralkodó letelepíthette, áttelepíthette, eladományozhatta őket, megszabta szolgálataikat és ezeket önkényesen meg is változtathatta,⁴² de mégsem voltak igazán rabszolgák, mert a földet, amelyből éltek és a szük-séges termelőeszközöket a birtokukban tartották.⁴³ Munkájuk megoszlott az önellátást biztosító földművelés–állattenyésztés és az uralkodónak járó szolgál-

³⁶ Šmilauer, V. 1970. 712; Dénes Gy. 1980a. 22.

³⁷ Dénes Gy. 1974a. 18–19.

³⁸ Mesterházy K. 1977. 169.

³⁹ Györffy Gy. 1963. 737.

⁴⁰ Dl. 64.007

⁴¹ Heckenast G. 1970. 30. 50–51.

⁴² Uo. 76.

⁴³ Molnár E. 1949. 184; idézi Heckenast G. 1970. 75.

tatások teljesítése között.⁴⁴ Ezek a rab állapotú szolganépek részben a honfoglaláskor magyar uralom alá került korábbi lakosság, illetve ennek leszármazottai voltak, és a háborúk, kalandozások során fogságba ejtett, elhurcolt rabszolgák, de hozzájuk kell számítanunk a honfoglaló társadalom nagy tömegű magyar szolganépeit is,⁴⁵ és soraikban a paraszttá váló szabad magyar pásztorok is jelentős számban előfordulhattak.⁴⁶ Így alakulhatott ez a Bódva völgyében is. A Borsodban meghódolt és foglyul ejtett, többségében földművelő korábbi lakosság egy része helyben maradv a honfoglaló nemzetségek birtokain dolgozott, más részüket a nemzetségi szállásterületen túlra, a Bódvaszilasi-medencébe, a Torna völgyébe telepítették és tovább északra a Szepesséig, a fejedelem birtokára – Anonymus szerint Bors volt a telepítő –, létrehozva ezzel egy szolgálónépi szervezetre épülő fejedelmi, majd királyi uradalmat, prédiomot. A letelepítettek többségét magyar szolganépek tették ki, de mellettük és közöttük ott volt egyrészt a helyben talált, föltehetőleg gyér későavar, esetleg valamelyes bolgárszláv népesség, másrészt a délebbre elterülő, népesebb borsodi vidéken meghódolt és ide áttelepített későavarok és bolgárszlávok csoportja is. Ennek a telepítésnek az emlékét őrizte meg Anonymus Gestájának idézett részlete.

Az így kialakított tornai uradalom jóval nagyobb volt, mint a későbbi Torna vármegye: keleten hozzá tartozott a mai Szepsi és környéke, valamint Jászó és környéke is,⁴⁷ nyugaton részét képezte Pelsőc és Csetnek vidéke, és fel északra a Gölnic-folyón túl a Szepességre is kiterjedt, délen pedig a Sajó völgyében Pelsőcardó vidéke,⁴⁸ a Bódva völgyében, amint említettem, a per-kupai völgy szoros képezte a határt.⁴⁹

Az uradalom központja, udvarháza a Torna-völgyben felépült földvár lehetett, amelynek neve – minthogy az oda telepített magyar népesség mellett és között délszláv népelemek is voltak – párhuzamos névadással magyarul Várad, a bolgárszlávok nyelvén Zemlin lett. Mindkét elnevezés fennmaradt napjainkig. A dombot ma is Nagy-Várad vagy Váradka néven nevezi a lakosság, mellette pedig a múlt századi helységnévtárak és egyéb iratok is nyilván-tartották Zemlén- vagy Zemlénypusztá nevét.⁵⁰

⁴⁴ Heckenast G. 1970. 76.

⁴⁵ Molnár E. 1949. 184.

⁴⁶ Lederer E. 1959. 72; idézi Heckenast G. 1970. 74–75.

⁴⁷ Györffy Gy. 1963. 45, 96, 98, 146–147.

⁴⁸ Fejér IV. 1. 290–293; Katona T. 1981. 316–318.

⁴⁹ Dl. 64.007

⁵⁰ Hnt. 1863. 866.

A fejedelmi magánbirtokon szükség volt nemcsak földműves és állattenyésztő, tehát mezőgazdasági termékeket biztosító népességre, de különféle kézművesekre pl. kovácsokra, fegyvergyártókra, azután szekeresekre, erdőőrökre, halastavak gondozóira, méhészekre, szőlészekre, vadászokra, halászkora és még sokfajta uradalmi szolgáltatóra. Ezeket a feladatokat ki lehetett róni a már ott lakó népességre, de újabb tudatos telepítéssel is gondoskodni lehetett arról, hogy egy-egy fejedelmi, királyi magánbirtokon minden szükséges szolgáltatás biztosítva legyen.⁵¹

A szolgáltónépek ülései kezdetben egy vagy néhány család által lakott tanyából, tanyacsoportból álltak, amelyek nagy területen szétszórva helyezkedtek el egy-egy nagyobb, már faluvá szerveződött település körül. A szolgáltónépi településeket kialakulásukkor, a X–XI. században többnyire aszerint nevezték meg a szomszédok, hogy az ott élő néhány család milyen szolgáltatási kötelezettséggel tartozott az uradalom számára. E megnevezések utóbb, midőn ezek az ülések, kis települések favakká fejlődtek, szerveződtek, gyakran falunevekké rögzültek, megőrizve az utókor számára annak emlékét, hogy az elődök milyen szolgáltatásokkal tartoztak a fejedelmi-királyi udvarház számára.

A tornai uradalom falvai közül *Udvarnok* az udvarháznak lisztet, kenyeret szolgáltató udvarnokok,⁵² a mai Szepsi tatárjárás előtti *Szekeres* neve a szekérfuvarozást teljesítő szolgáltónépek,⁵³ *Méhész* falu neve a mézet szolgáltatók,⁵⁴ a négy *Kovácsi* nevű falu a vasművesek,⁵⁵ *Mile* neve a szénégetők,⁵⁶ *Csetnek* neve a fegyverkészítők,⁵⁷ az erdőővő szóból összvonódott-rövidült négy *Ardó* nevű falu neve az erdész elődök emlékét őrzi,⁵⁸ de voltak itt vízóvók is, akik a halastavakat gondozták és nyilván halat szolgáltattak az udvarháznak az oly gyakori egyházi böjtnapokra.⁵⁹

A foglalkozásnévvel jelölt települések az első benépesülés jellemzői, az uralmi és függési viszonyok kialakításának ezt a kezdetleges módját fejedel-

⁵¹ Györffy Gy. 1977a. 447.

⁵² Uo. 239.

⁵³ Györffy Gy. 1963. 146–147; Heckenast G. 1970. 122.

⁵⁴ Dénes Gy. 1972. 85.

⁵⁵ Uo. 84–85.

⁵⁶ Uo. 86.

⁵⁷ Györffy Gy. 1972. 287.

⁵⁸ Kárcsonyi J. 1902. 347–350.

⁵⁹ Dénes Gy. 1973b.; 1975c.

meink birtokaikon a X. század első évtizedeitől, talán már a honfoglalástól kezdve alkalmazták.⁶⁰ A XII–XIII. század e rendszer hanyatlásának, majd gyors felbomlásának időszaka.⁶¹

A tornai uradalom korai szervezésére utal a szolgálonépek foglalkozás-névvel jelölt itteni településeinek nagy száma mellett a Méhész(ke) helységnév is, a méhésztelek kialakítása ugyanis nagy valószínűséggel a fejedelmek korára, egyeseké éppenséggel a X. század első felére tehető.⁶²

Koraiak lehetnek a vasművesek Kovácsi nevű települései is, ezek működésének kora a X–XII. századra tehető, ilyen kettő is volt a Bódvaszilasi-medence peremén, az egyik Hidvégárdó és Tornaszentjakab között, ez utóbbitól északra, Horváti határában állt, helyén még a múlt században is számon tartották Felső-Kovácsipusztát, a másik a ma Tornaszentandrásához tartozó Kovácsipusztá.⁶³

Az uradalom fejedelemségi szervezésére utal központjának Várad neve is, a fejedelmi udvarházak ily néven való jelölése ugyanis Géza fejedelem korára jellemző.⁶⁴

Az Anonymus által rögzített és minden bizonnyal valamelyes történelmi magvat megőrző hagyomány is megerősíti a tornai uradalom korai szervezését. Akár a honfoglaló Bors vezér, akár a Géza vagy István korában élt Bors ispán játszott szerepet az uradalom szolgálonépeinek telepítésében, a két időpont nem esik messze egymástól, az előbbi a X. század elejére, az utóbbi a X. század végére tehető. De az a tény, hogy Anonymus működésének színhelyén, a III. Béla korabeli királyi udvarban, tehát a XII. század második felében, ennek a területnek a megszállását és betelepítését még a legtájékozottabb ember is bátran a honfoglalás korára tehetné, nyomatékos bizonyítéka annak, hogy az esemény föltétlenül jóval több mint egy évszázaddal előbb történt, mert ha nem oly rég történt volna, akkor annak időpontját és körülményeit a királyi udvarban az emlékezet még pontosabban számon tartotta volna. A terület megszállását és az uradalom megszervezésével kapcsolatos benépesítést bátran tehetjük a X. századra, de a XI. század elejénél semmiképpen sem későbbre.

A tornai uradalom korai szervezése mellett szól az a körülmény is, hogy a XII. század második felében már a sok munkával és nagy költséggel létrehozott uradalom felbomlásának, részei eladományozásának vagyunk tanúi.

⁶⁰ Heckenast G. 1970. 51.

⁶¹ Uo. 54.

⁶² Györffy Gy. 1972. 276–277.

⁶³ Dénes Gy. 1972. 84–85; Hnt. 1973. 822–823.

⁶⁴ Györffy Gy. 1977a. 103, 447.

A szolganépek szolgáltatásainak kiegészítésére, a szélesebb körű munkamegosztás és a királyi udvarház jobb ellátottsága érdekében külföldi telepeseket is telepítettek királyaink a tornai uradalomba, az ilyen telepések neve akkoriban latinul *hospes* (olvasd: hoszpesz), magyarul *vendég* volt. Településeik kedvezményeket, kiváltságokat élveztek, szabadon választhatták bírójukat, papjaik megtarthatták az egyházi tizedet stb. A telepítés nehéz és költséges tevékenység volt, évszázadokon át csak az uralkodónak és a legnagyobb birtokosoknak volt rá lehetőségük.

Az első ilyen település ezen a vidéken *Vendégi* lehetett,⁶⁵ mert csak akkor nevezhették így a környéken lakók ezt a vendégek lakta települést, amikor más falvakban még nem éltek külföldi telepések, amikor még ez volt errefelé az egyetlen vendégtelepülés, hisz különben nem lett volna a név megkülönböztető, nem lehetett volna tudni, hogy melyik vendégfaluról van szó.

Hospesek éltek utóbb Hidvégárdón is,⁶⁶ de ezek minden bizonnyal Vendégiből települtek, terjeszkedtek át a szomszédos királyi erdőóvók, erdészek földjeire. Korai telepésfalu volt az akkor még a tornai uradalomhoz tartozó Olaszi, a későbbi Szepesolaszi is.⁶⁷ Tornába cseh vendégeket telepített valamelyik királyunk,⁶⁸ Szőlősdóba valószínűleg németeket,⁶⁹ és telepések költöztek Jászóba is.⁷⁰

Szentandrás is külföldi telepésekkel benépesített falu volt, lakosai a későbbi oklevelekben előforduló nevekből, de legfőképpen kettős-szentélyű kis templomából és annak védőszentjéből ítélve délnémet, talán tirolai bányásztelepések lehettek, akiket valamelyik királyunk még a XII. században telepíthetett ide,⁷¹ mert a hazánkban egyedülálló, délnémetországi előzményekre utaló ikerszentélyes templom felépítését a legutóbbi műemléki helyreállítást végző építész műemlék szakértő a XII. század végére teszi.⁷²

A királyi uradalmak, miután hosszú idő alatt, sok-sok munkával és nem csekély költséggel kialakultak, kiépültek, királyi udvarházukkal, erődítményeikkel, szervezett templomos falvaikkal, szolgáltató településeikkel, kivált-

⁶⁵ RA I. 3. 422.

⁶⁶ DL 12.202

⁶⁷ Fejér IV.1. 278.

⁶⁸ Váradi Reg. 367.§. 272.1.; idézi Györffy Gy. 1963. 740.

⁶⁹ ZO II. 329–340.

⁷⁰ JL Fasc. 13. No. 7.

⁷¹ Dénes Gy. 1972. 91–97.

⁷² Schönerné Pusztai I. 1980. 132–133, 136, 140.

2. kép. Tornaszentandrás ikerszentélyes templomának alacsonyabb, keleti része és kettős szentélye a XII. század végén épült
Dénes Gy.-né felv. 1982

ságos külföldi vendégek (hospesek) falvaival, valamint a megépült utakkal, hidakkal, malmokkal, halastavakkal, erdőirtások és mocsárleccsapolások révén roppant munkával kialakított szántóföldeikkel, bányáikkal, vasműves településeikkel és sok minden mással együtt, igen nagy értéket képviseltek. Ezért királyaink évszázadokon át nemigen adományozták el uradalmaikat vagy azok részeit. Ilyen adományokra a tornai uradalomban csak a XII. század második felétől és eleinte csak az egyház, valamint a király rokonsága számára, tehát igen kivételesen került sor.

A tornai uradalom részeinek eladományozása

A tornai királyi uradalomnak először egy viszonylag kisebb keleti résztől vált meg valamelyik királyunk a XII. században, midőn a Bódva folyó partján megalapította a jászói premontrei prépostságot. Az alapítás és a birtokadományozás időpontjáról csak annyit állapíthatunk meg, hogy az a

premontreiek Magyarországon való megjelenése, 1130 után, de még 1171 előtt történt.⁷³

Hatalmas birtoktestet hasított ki III. Béla király a tornai uradalom nyugati felén rokona és magas országos méltóságokat betöltő bizalmas udvari embere, a Miskolc-nembéli Domonkos bán számára. Az eredeti adománylevel nem maradt fenn, csak IV. Béla király egy 1243. évi oklevelében utal rá, hogy Pelsőcot és tartozékait, többek között Csetneket, (Kun-)Tapolcát, Somkutát, Lekenyt, (Pelsőc-)Ardót is ugyanazokkal a jogokkal és kiváltságokkal adományozza el újból, amelyekkel ezeket a birtokokat elődei Domonkos bánra ruházták.⁷⁴ Minthogy Domonkos udvarispán majd bán neve 1188 és 1195 között kelt oklevelekben szerepel a felsorolt méltóságok között,⁷⁵ bizonyosra vehetjük, hogy a kivételesen nagy értékű birtokadományozásra ebben az időközben, minden valószínűség szerint az 1190-es évek első felében, III. Béla uralkodása idején került sor, és miután Domonkos bán túlélte III. Béla királyt, bizonyára Imre is megerősítette apja adományát, ezért utal IV. Béla említett oklevelében elődeire.

Mielőtt továbblépnénk a történelemben, fordítsuk figyelmünket a névtelen jegyző, Anonymus személye felé, akiről csak annyit tudunk, hogy valamelyik Béla király jegyzője volt. Ő egész sor olyan főúri család hagyományait is beleszötte művébe, akiknek tagjaitól a királyi udvarban hallott családjuk – nyilván kissé kifényesített – múltjáról. Márpedig a Bors utódoknak éppen III. Béla király udvarában volt a Miskolc-nembéli Domonkos bán személyében olyan jelentős képviselője, akivel a királyi jegyző rendszeresen találkozhatott, aki rokona és hű udvari embere volt a királynak, fontos országos méltóságokat töltött be, és utóbb királyi adományként elnyerte annak a tornai királyi uradalomnak a nyugati felét, amelynek Bors által történt betelepítésére Anonymust utalni látjuk. Domonkos bán nyilván ápolta ősapja, Bors haditetteinek és telepítésének történetét, talán ki is kerekítette kissé a családi hagyományt, hogy jobban megalapozza az értékes királyi uradalom egy jelentős részére irányuló kérelmét, amelyet a király hűséges szolgálatai jutalmául (vagy inkább hűségének biztosítása végett?), talán a rokoni kapcsolataikra⁷⁶ is tekintettel teljesített. Lehet, hogy éppen Anonymus írta meg királyi jegyzőként az erről szóló adománylevelet. A Bors-utódok e vidékre vonatkozó családi hagyományainak a Gestában való leírása megerősíti azt a más szempontok alapján is valószínűsített föltevést, hogy Anonymus III.

⁷³ TK I. 105, 116; Györffy Gy. 1963. 45–47, 96–100.

⁷⁴ Fejér IV. 1. 290.

⁷⁵ RA I. 1. 47–51.

⁷⁶ RA I. 1. 50, 136, 151; I. 2. 185.

Béla király jegyzője volt és kortársa a magát Bors vezértől származtató Domonkos bánnak. Így érthető meg, hogy a Gestában Bors, illetve apja Böngér vezér neve hét fejezetben is előfordul, óriási területeket hódít meg, telepít be, várakat épít, hatalmas birtokokat kap, megyét szervez stb., és így érthető meg az is, hogy – mint a Gestából kitűnik – Anonymus igen jól ismerte a Miskolc nemzetség birtokait.⁷⁷

De térjünk vissza a XII. század végi tornai királyi uradalomra, amelynek Jászó és környéke, valamint Pelsőc és tartozékai eladományozása után is, még mindig a király kezén maradt a nagyobb, központi része, a Torna-völgyi Váraddal, a királyi udvarházzal, a főútvonalak kereszteződésében kialakult Torna településsel, a mai Bódvaszilasi-medencével, a szőlősardói völgygel, a Jósza-völgygel és a hozzájuk nyugat felé kapcsolódó jelentős területekkel, lényegében nagyobb terület, mint a későbbi Torna vármegye volt.

De röviddel Imre király 1196-ban történt trónralépése után édesanyjának, Antiochiai Ágnesnek (Annának) fiatal húga, Aliz hercegnő, Rajnáld fejedelem, a mai Szíria területén fekvő Antiochia uralkodójának leánya, a mohamedánok elől szülőföldjéről nővéréhez, illetve annak fiához, Imre magyar királyhoz menekült. Imre anyjának húgát magához fogadta és bőkezűen megadományozta. Az eredeti adománylevél itt sem maradt fenn, de ismerjük III. Ince pápa 1198. július 16-án kelt bulláját, amelyben pártfogásáról biztosítja a hercegnőt, és röviden felsorolja Imre király adományait. Így megtudjuk, hogy a király nagynénjének adományozta Tornát és még négy másik falut összes tartozékaikkal, valamint 100 háznép szolgálcsaláddal együtt, továbbá biztosított számára évente 400 márka járadékot, ruhákat és minden egyebet.⁷⁸

Az adományozás tehát Imre 1196. évi trónraléptét követően, de még 1198 júliusa előtt történt. De vajon mekkora területet jelenthetett a pápai bullában említett Torna és még négy másik falu összes tartozékaikkal? Ha figyelembe vesszük, hogy a már említett 1243. évi oklevél szerint milyen hatalmas területet foglalt magában és hány később önálló falut a „Pelsőc és tartozékai” megjelölés, akkor ha Imre király birtokadományánál is egy-egy falu tartozékaihoz hasonló kiterjedésű birtoktesteket és faluvá még nem szerveződött kis szolgálónépi településeket számítunk, akkor ez az adomány a tornai királyi uradalomnak számottevő részét jelentheti, és ezt támasztja alá a 100 háznép szolgálcsalád adományozása is, ami az akkori néhány családból

⁷⁷ Györffy Gy. 1970a. 12.

⁷⁸ Muratori, L. A. 1717. 378–379.

álló kis települések figyelembevételével szintén jelentős területre enged következtetni.

A néven nevezett Torna föltehetőleg magában foglalta Váradot és a királyi udvarházat, hogy ott a hercegnő saját udvart tarthasson, valamint a főútvonalak kereszteződésénél kialakult Torna települést, ahol cseh vendégtelpesek is éltek, és tartozékai között lehettek többek között Udvarnok és Mész szolgálonépi települések is. Hogy a másik négy falu az uradalom mely részeit jelentette, és azok tartozékai között milyen szolgáltató települések voltak, azt legfeljebb találgatni lehet, de ha föltételezzük – ami valószínű –, hogy a király összefüggő birtokot adományozott nagynénjének, akkor mint Tornához közvetlenül kapcsolódó területre, a Bódvaszilasi-medencére is gondolhatunk.

Torna neve ugyan ebben az 1198-ban kelt pápai bullában fordul elő először az utókorra maradt írásos emlékekben, de téves lenne ebből arra következtetni, hogy Torna prédiom, a tornai királyi uradalom akkoriban keletkezett volna. Ellenkezőleg, a közvetve ránk maradt adatok éppen egy már rég megszervezett uradalom felbomlásának, részei eladományozásának tényét tükrözik.

De az eladományozások ellenére a tornai királyi uradalom még hosszú évtizedekre megmaradt, sőt egy időre – Jászt és tartozékait kivéve – eredeti terjedelemben helyreállt. Aliz hercegnő ugyanis 1204-ben férjhez ment VI. Azzo estei márkához,⁷⁹ és így az általa egy ideig birtokolt falvak tartozékaikkal együtt visszaszálltak a királyra, de visszaszállt a Domonkos bánnak adományozott pelsőci birtoktest is összes tartozékaival Domonkos bán fiának, Bors ispánnak 1237 körül örökös nélkül bekövetkezett halálával.⁸⁰

Így tehát a mai Bódvaszilasi és Hidvérgárdó vidéke vagy annak egy része, ha pár évig talán Aliz hercegnő kezén volt is, de a XIII. század elején már újra a tornai királyi uradalomhoz és annak udvarházához tartozott.

Hogy a királyi udvarház mikor települt át a Géza fejedelem korára jellemző nevű Várad és a bolgárszláv népelemek által párhuzamos helynévadással elnevezett Zemlin>Zemlénny föld-, illetve palánkvárából a tőle keletre, Tornagörgőn fakadó bővizű karsztforrás mellett nyilván kőből fölépült, tágasabb és rangosabb palotába, arra nincs adatunk. Legfeljebb feltételezhetjük, hogy nagynénjének, Aliz hercegnőnek már egy, a maga korában kényelmesnek tekinthető és a királyi családtag rangjához illő udvartartásra alkalmas rezidenciát adományozott Imre király. Minthogy IV. Béla röviddel a tatár-

⁷⁹ Uo. 379.

⁸⁰ Katona T. 1981. 352.

járás után, 1245-ben kiállított okleveleinek keltezéséből ítélve legalább két ízben tartózkodott az év folyamán Görgön,⁸¹ ez is arra utal, hogy ott az udvarház nemcsak akkor, de már a tatárjárás előtt is fennállott, hiszen a nagy pusztítást közvetlenül követő esztendőkből nem valószínű, hogy a király palotaépítkezésekkel foglalkozott volna, legfeljebb helyreállította azt, amit a tatárok azon pusztítottak. Egyébként a görgői királyi udvarház helyét a mai napig is Palota néven nevezi a helyi lakosság, de így szerepel az, mint földrajzi név, a szlovák turista térképeken is.⁸²

Érdemes megjegyezni, hogy *palota* szavunk, bár végső soron latin eredetű (ott a *palatium* a császárkorban a császári udvart, a császári palotát jelentette), de hazánkba mint jellegzetesen bizánci szót a bolgárszlávok közvetítették, és eredetileg nálunk is az uralkodó lakóházát jelölte.⁸³

---

⁸¹ RA I. 2. 243–244.

⁸² Slovenský kras. Bratislava. 1961.; Slovenský kras, Domica. Bratislava. 1974.

⁸³ Kniezsa I. 1955. I. 1. 379–380; TESZ III. 74–75.

III. A TATÁRJÁRÁSTÓL 1283-IG

Tatárjárás a Bódvaszilasi-medencében és Tornában

1241 márciusában a tatárok betörték az országba, és a magyar sereget április 11-én a Sajó menti muhi csatában tönkrevették. A királynak sikerült hű vitézeinek egy csoportjával kivágnia magát a tatár seregek gyűrűjéből, és ahogy Rogerius mester (a mester, latinul magister cím az egyetemet, főiskolát végzett, tanult embernek járt ki a középkorban), a tatárdúlás krónikása, Siralmas Ének-ében leírja, a király a csatatérről észak felé a lengyel határ irányába menekült, majd nyugatnak fordulva, a Felvidék erdőségein keresztül az osztrák határra sietett, ahol felesége és családja akkor tartózkodtak.¹

A király menekülésének vidékünk történetében azért volt jelentősége, mert a muhi csatatérről „észak felé a lengyel határ irányába” a Bódva völgyén, a Bódvaszilasi-medencén át vezetett az út. Minden valószínűség szerint helytálló a hagyomány, melyet a nép mondáiba is beleszőtt, hogy IV. Béla a veszített csata után, a tatároktól üldöztetve vidékünkön át tornai uradalmába menekült, talán a mai Nagy-Várad dombon állt Torna-Váradba, vagy inkább az akkor már föltehetőleg kiépült tornagörgői palotába, majd miután ott minden segítséget megkapott, kis csapatát rendezve, rövid pihenő után folytatta útját az osztrák határ felé.

Számos monda őrzi a mai napig is, hogy a Szádelői-szurdokvölgy bejáratánál levő nagy barlangban húzódott meg üldözői elől,² hogy egy ottani forrás vizével oltotta szomját, hogy Görgön az Oltár-lyukban imádkozott, és ott állított ki nemesleveleket a helybeliek számára,³ vitézei ott a Galamboskő sziklaüregeiben fészkelő galambok tojásait gyűjtötték össze, hogy a menekülésben kiéhezett királynak táplálékról gondoskodjanak – ez utóbbi mondat Tompa Mihály Galamboskő című regéjében versbe is foglalta⁴ –, és még sorolhatnánk a IV. Béláról szóló Torna-völgyi mondákat.

A tatárok a királyt üldözve végigpusztították a Bódva völgyét, nyilván a Bódvaszilasi-medencét is, de a nép nagy részének sikerült a hegyekben, a barlangokban és a sűrű erdők mélyén legalább az életét megmentenie, hogy aztán a tatárok kitakarodása után falvaiba visszatérve, rendbehozza elpusztí-

¹ Katona T. 1981. 134, 150–151.

² Bél M. 1753. 91–92; Korabinsky, J. M. 1786. 637.

³ Siegmeth, K. 1886. 43–48.

⁴ Tompa, M. 1899. 137–142.

tott házait és folytassa a termelőmunkát. Hogy a tatárdúlás a Bódvaszilasi-medence lakosságát teljességgel nem irtotta ki, azt a kétségtelenül korábbi helynevek mai napig való továbbélése is bizonyítja. Vidékünk falvaiban a népesség folytonossága, kontinuitása a honfoglalás óta megszakítatlan.

A tatárjárás után

A végigpusztított országba visszatérő IV. Béla király nagy birtokadományokban részesített azokat a híveit, akik a súlyos vész idején is mindvégig kitartottak mellette. Ezek közé tartoztak az Ákos-nembéli Máté fia Fülöp és Detre ispánok, a Bebek család ősei is. Már a muhi csatában hősiessen kivették részüket, azután Detre vezette azt a maroknyi csapatot, amely a király menekülését biztosította a tornai uradalmon keresztül, majd Ausztrián át az Adriai-tenger partjára; Fülöp pedig a rábízott Kemlék várát, Zágrábtól északra, eredményesen megvédte mind a tatárokkal, mind a királyhoz hűtlen főurakkal szemben, így neki volt köszönhető, hogy a király uralma Szlavónia felett helyreállt.

Ennyi hűséges szolgálat jutalmául IV. Béla a Bebek ősöknek adományozta 1243. június 5-én kelt oklevelével⁵ a tornai királyi uradalomnak azt a hatalmas kiterjedésű nyugati részét, Pelsőc és Csetnek vidékét, amelyet annak idején III. Béla király rokonának és hűséges országnagyának, a magát a honfoglaló Bors vezértől és a tornai királyi uradalmat betelepítő Bors ispántól származtató, Miskolc-nembéli Domonkos bánnak adományozott, de amely birtok Domonkos fia Bors ispán törvényes örökös nélküli elhalálása után a királyra visszaszállt. Talán még a vidéken át való menekülése közben ígérhette meg a király az őt menekítő Detrének, hogy ezt a rá nemrég visszaháramlott birtokot neki adja, ha túléli a vészt, és újra az ország királyi székébe ülhet. IV. Béla még ki is egészítette a nagyapja által eredetileg Domonkos bánnak adományozott birtoktestet Berzétével és tartozékaival, amelyek közé a mai Rozsnyó és Krasznahorka körüli területek is tartoztak, föl északra, egészen a Gölnc-folyóig; délen pedig megkapták a Bebek ősök a Gömör vára alól kivett Kövi és Lice falvakat is. Az oklevélben a király a rend kedvéért kihangsúlyozza, hogy a Bors ispánról a király kezére visszaszállt és az oklevélben tételesen fel is sorolt birtokokat Fülöp és Detre ispánoknak (királyi többszámban fogalmazva) „kifejezetten ugyanazzal a sza-

⁵ *Fejér* IV. 1. 287–294; *Katona T.* 1981. 315–319.

badsággal adtuk oda, amellyel Torna uradalmat — tudvalevően ennek tagjából vétettek ki — elődeink, a híres emlékü királyok mind a dézsmát, mind egyéb jogokat illetően kezükben tartották, és Domonkos bánra ruházták volt.”

Ez a nagy birtokadományozás vetette meg ezen a vidéken a Bebekek hatalmát, akiknek utódai másfél évszázaddal később Szilasnak és a szádvári uradalom többi falujának urai is lettek és voltak közel két évszázadon át.

Az oklevélből az is kitűnik, hogy a tornai királyi uradalom dézsmája, beszedett tizede eredetileg a királyé volt, és azt nem kapta meg az egyház. Ezt a jogot, mint látni fogjuk, királyaink, bár nem viták és engedmények nélkül, de 1336-ig többé-kevésbé gyakorolták is.

A tornai királyi uradalom településein tehát a tizedszedés joga ősidők óta a királyt illette, és nem a későbbi tornai főesperesség felett a püspöki jogokat gyakorló esztergomi érseket. De nem fizetett a király korábban tizedet az érseknek különféle más bevételei és hasznai, így például az arany- és ezüsbányászatból eredő jövedelmei után sem.

A tatárjárást követően, a XIII. század közepén az esztergomi érsek már nem tűrte ezt tovább, és valószínűleg erőiesen követelte a királytól ennek az egyház számára elfogadhatatlan helyzetnek a megszüntetését. IV. Béla nyilván nem kívánt az országnak akkori zilált és saját meglehetősen ingatag helyzetében szembeszállni az esztergomi érsekkel, és őt ezzel ellenfelei táborába kergetni — az érsek ezt nyilván pontosan felmérte, és ki is használta ezt a helyzetet —, ezért 1256-ban megerősítette a király az esztergomi érsekség bíraskodási, pénzverési és egyéb kiváltságait, és biztosította az érsekség számára különböző királyi jövedelmek, így a székelyektől és a románoktól, valamint az arany- és ezüsbányászatból származó jövedelmei tizedét.⁶ Ilyen körülmények között ekkor már el kellett, hogy ismerje a király az érsek tizedszedési jogát tornai magánbirtokán is, feladva ezzel a tornai uradalomnak létrejöttét, illetve a tizedszedés bevezetése óta fennálló kivételezett helyzetét.

De kedvelt és rendszeresen felkeresett tornagörgői udvarházának, palotájának jó ellátottságáról sem akart lemondani IV. Béla, márpedig ha az érsek beszedi a tornai királyi uradalom minden falujában a termények és az állatszaporulat tizedét, akkor kevesebb jut a palota ellátására, és távoli vidékekről odaszállítani az élelmezéshez szükséges gabonát, állatokat és egyebeket nehézkos, költséges és értelmetlen lett volna. Ezért a király megállapodást kötött az érsekkel, amit 1263-ban oklevélben is rögzített.⁷ Eszerint a király

⁶ Fejér IV. 2. 384; *Mon. Strig.* I. 436.

⁷ Fejér IV. 3. 126; *Mon. Strig.* I. 496–497.

készpénzben megváltja a tornai kerület termékeinek egyházi tizedét, dézsmáját az érsektől, így ezek — az oklevélben tételesen felsorolt — termékek ezután is a tornagörgői királyi udvarházhoz folynak be, és annak ellátását biztosítják. Ez az 1263. évi oklevél tartalmazza talán a legkorábbi adatot egy tizedkerületre vonatkozóan, amely egy királyi udvarházhoz, utóbb az ispáni várhoz, Szádvárhoz kapcsolódott.

Lássuk hát, hogy 1263-ban miket termeltek, és milyen termékek tizedét szolgáltatták be a tornai uradalom, köztük a Bódvaszilasi-medence oda tartozó falvainak lakosai is. A gabonafélék közül termeltek búzát, árpát, zabot és kölest, a fonásra-szövésre alkalmas rostnövények közül lent és kenderet, az állattenyésztés szaporulatából be kellett szolgáltatniok méheket, kecskegidákat, bárányokat és malacokat, eszerint a disznó-, juh- és kecskenyésztés mellett dívott vidékünkön a méhészkedés is. A fenti növényi termékek, valamint az állatok szaporulata után az egyháznak járó tized pénzbeni megváltása révén IV. Béla biztosította tehát bőséges ellátottságát annak a görgői palotájának, ahol gyakran és huzamosan tartózkodott. Rögzítette a király az 1263. évi oklevelében azt is, hogy a külföldi telepesekkel benépesített Vendégi és Torna, amelyek még nyilván telepítésükkor azt a kiváltságot kaphatták a királytól, hogy az egyházi tized a saját plébánosukat illeti, ezt a jogukat továbbra is megtarthassák, úgy ahogy e kiváltságukat az érsek és elődei a király külön kérésére nekik meghagyták, nyilván amikor a király — feltehetőleg 1256-ban — elismerte az esztergomi érsek tizedszedési jogát Tornában. Ez a kiváltság utóbb, amint az az 1332–1337. évi pápai adószedők tizedjegyzékéből valószínűnek látszik, a tornai uradalom többi telepesei lakta hospesfalujára, így Szentandrásra, Hidvégardóra és Szőlősardóra is kiterjedhetett.

IV. Béla olyannyira kedvelt tornagörgői udvarházát, palotáját az 1263. évi oklevél említi először, de az föltehetőleg még a tatárjárás előtt épülhetett. Valószínű, hogy a királyt üldöző tatárok fölégették, és a tatárok kitakarodása után épülhetett újjá ez a királyi udvarház, amely IV. Bélának élete legszörnyűbb napjaiban — ha hinni lehet a mondáknak — rövid időre pihenőt és menedéket nyújtott. Talán ezért is volt annyira kedves ez a palota számára, ezért tért ide vissza gyakran és szívesen, amit több itt keltezett oklevél is bizonyít, és ezért gondoskodott ellátásáról, mint láttuk, olyan körülmekintően.

Valószínűleg királyi vadászatok színhelye is volt utóbb gyakorta az Alsó-hegy meg a Felső-hegy vadakban gazdag erdősége, és ilyenkor a tornai királyi uradalom udvarháza, a görgői királyi palota volt az uralkodó és vendégeinek szálláshelye. Nyilván egy XIII. vagy XIV. századi királyi vendéglátás, talán éppen egy vadászaton való részvétel alkalmával veszítette el azt a

névfeliratos arany pecsétgyűrűjét Marculinus bucaleoi gróf, amely 1980-ban került felszínre egy épülő istálló alap árkának kiásása közben a középkori királyi palota helyén. Mert annak a területnek a neve Tornagörgő község szélén, ahol valaha IV. Béla palotája állott, a mai napig is Palota.

3. kép. Marculinus grófnak a tornagörgői középkori királyi palota területén felszínre került arany pecsétgyűrűje
Fábián István felv. 1980

De nem feledkezett meg a király az őt támogató főurak megjutalmazása és udvarháza ellátottságának biztosítása mellett azokról a szolgáncokról sem, akik menekülése közben támogatták. Hűséges szolgálataikat, a hagyomány szerint, kiváltságokkal hálálta meg. Nyilván sokukat kiemelte a szolgasorból, és különböző kedvezményekben részesítette a környék népét, különösen udvarháza környékén, ahol a tatároktól üldözött királyt a nép szeretettel fogadta, segítette, és mindennel ellátta a muhi csata után kétségbeesetten menekülő, elcsigázott uralkodót. Erre a vidékre utóbb újból és újból visszatérve, nyilván újabb meg újabb kedvezményekkel, kiváltságokkal, adományokkal hálálta meg az itteni nép régi segítségét.⁸

⁸ *MVV* I. 520.

A tornai királyi uradalom népei oly sok jót köszönhetnek így módon IV. Béla királynak, hogy neve évszázadokra bevéssődött az emberek emlékezetébe. Mondák szálltak róla apáról-fiúra. Ezek egyikét Tompa Mihály Csengőbarlang című regéjében versben is feldolgozta.⁹ Ezen a vidéken Béla királyra emlékeztek úgy évszázadokon át, mint másutt Mátyás királyra, aki törődött a néppel és igazságot tett. Bátran mondhatjuk, hogy ennek a vidéknek IV. Béla lett az „igazságos Mátyás királya”. Jellemző, hogy még az 1710-ben pestisjárvány során elnéptelenedett Derenk faluba az 1710-es évek végén beköltözött lengyel telepesek utódai is átvették a mondai hagyományokat, és a mai leszármazottak már úgy tudják az öregektől, hogy elődeiket a tatárjárás idején kipusztított magyarok helyére IV. Béla király telepítette Lengyelországból Derenkre.¹⁰

Szádvár fölépülése

A királynak azonban a tatárok kitakarodása után még nem a fényes vadászatok képezték a fő gondját, hanem az ország rendjének helyreállítása, a károk helyrehozása és a tatárok várható újabb támadására való fölkészülés. Az bebizonyosodott a tatárjárás idején, hogy csak az erős kővárak tudtak eredményesen ellenállni a tatárok támadásainak, tehát ilyeneket kellett építeni és sokat.

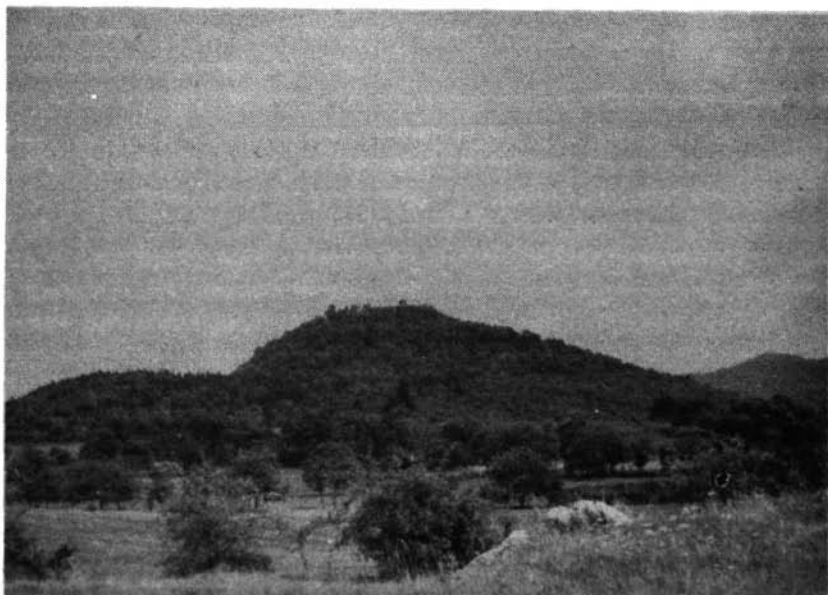
Az 1220-as évekig Magyarországon csak a király emelhetett várakat. Ezt követően II. András idején már magános kezén is lehetett vár, de még csak igen szűk körben. IV. Béla uralkodásának elején, hogy a főurak súlyának a királyi hatalom rovására történő növekedését megakadályozza, nem engedélyezett magánosoknak várépítéseket.¹¹ A tatárjárás után azonban éles fordulattal változtatva politikáján, nemcsak maga építtetett várakat, hanem minden alkalmat megragadva újabb birtokadományozásokkal is kifejezetten ösztönözte, sőt nemegyszer a maga gyakran türelmetlen és erőszakos módján, valósággal kényszerítette is az ország méltóságviselőit és a kisebb tisztségek betöltőit az ország védelme érdekében a várépítésre. Így épültek ki a tatárjárást követő három évtizedben az ország várai.¹²

⁹ Tompa M. 1899. 96–102.

¹⁰ Krasínska, E. – Kantor, R. 1979. 346.

¹¹ Fügedi E. 1977. 23–24.

¹² Uo. 18–19, 21, 30.

4. kép. Mérédek hegyre épült Szárd vára (Szárdvár)
Dénes Gy.-né felv. 1963

A tatárjárás idején végigpusztított tornai uradalom védelmére ő maga építtetett, valószínűleg az 1250-es években, erős kővárat a *Szárd* hegyen¹³ (neve a 'kopasz, tar, növényzet nélküli' jelentésű *szár* szóból¹⁴ -d helynévképzővel alakulhatott ki) a föltehetőleg a tatárok által fölétgett (Torna-) Várad földsánc-, illetve palánkvára helyébe. Nem megyéket összekötő főközlekedési utak kereszteződésénél, hanem a királyi uradalom központjában, annak minden részéből, a Torna-, a Bódva- és a Jósza-völgyből, sőt a mai napig is e néven ismert Vár útján¹⁵ át a Szőlősardói-völgyből is helyi jelentőségű utakon jól megközelíthető helyen, a mai Bódvaszilas és Szögliget fölött épült. Feladata vész esetén az uradalom népeinek védelme (ennek az 1285. évi újabb tatárjárás idején minden bizonnyal meg is felelt), valamint a királyi uradalom, majd megye kézben tartása, kormányzása volt. Föltehetőleg a várral egyidőben épült fel a vár lábánál elterülő Szögliget falu még román kori építészeti jegyeket viselő, keletelt temploma, egyeneszáródású, donga-

¹³ Uo. 193.

¹⁴ TESZ III. 677.

¹⁵ Dülönév a Szőlősardóból a vár felé vezető út mentén, az 1:10 000-es térkép Szőlősardó lapján.

boltozatos szentélyével, félköríves nyugati kapujával és jellegzetesen román kori, keskeny nyílású, ívelt, tölcserbélletes ablakaival. A templom feltűnően nagy mérete kizárja, hogy az csupán egy falu számára épült volna, de az ispáni vár odatartozása már indokolja a templom méreteit. (A templom nyugati végében, a főbejárat előtt ma álló torony csak a múlt században, 1851–52-ben épült, azelőtt a templom mellett fa harangláb állhatott.)

Tekus ispán és családja

A magánosok által ez idő tájt épített várak közül a Nógrád megyei Jenő (ma Diósjenő) várát említem meg, mert ez egy csere révén utóbb szerepet játszott a Bódvaszilasi-medence településeinek történetében is.

A Jenő várát, a rendelkezésünkre álló adatok szerint valószínűleg az 1250-es években felépítő Tekus ispán¹⁶ és testvérei, Bot, Bács és András,

5. kép. Szögliget r. k. temploma
román kori részleteinek tanúsága szerint
a XIII. században épülhetett
(tornya XIX. századi)
Dénes Gy.-né felv. 1979

¹⁶ Fügedi E. 1977. 145.

tekintélyes Nógrád megyei nemes családból, pólyás címerük alapján ítélve talán a Kacsics-nem egyik ágából származtak.

A családból Tekus 1244–45-ben komáromi ispán,¹⁷ 1247-től kezdve 1270-ig sárosi ispánként szerepel.¹⁸ 1249-ben Tekus és két fivére, Bot és Bács megvásárolták 100 ezüst márkáért az Őrsúr-nembéliek szalonnai uradalmának egy részét: Martonyit és Szírost.¹⁹ Ez az összefüggő földterület magában foglalta a mai Szalonna és Martonyi községek belterületét is, viszont az Őrsúr-nembéliek birtokában maradt akkor Szalonna határának Bódva jobb parti része és Martonyinak, a mai Köbölkút-pusztán át Martonyi érintésével a Rakacába futó Ūrmös-pataktól keletre elterülő része; e két terület rész csak évtizedekkel utóbb került az Őrsúr-nembéliektől Tekus ispán családjának kezére.

Az 1249. évi adásvételt rögzítő oklevélből csak néhány, számunkra fontos részletet emelek ki: A szerződésalkötésnél és határjárásnál északi szomszédként királyi erdőővők jelentek meg, és a határ leírása is rögzíti, hogy a Szalonától és Martonyitól északra húzódó terület a király úr földje, vagyis akkor még a tornai királyi uradalomhoz tartozott. Az egyik megvásárolt birtoktest neve *Sziros*, tehát Szalonna lakói vidékünkre a Balkánról behozott szírt, mai Bódva-vidéki szóhasználattal cirt, cirkolest természetették, ami – amint erről az előbbieken már írtam – akkor étkezési célokra szolgáló gabonanövénynek számított, természetesen csak azokon a vidékeken, ahol a bolgár hódítók által a magyar honfoglalás előtt a Balkánról betelepített délszlávok meghonosították. Az -s képző arra utal, hogy akik itt természetették magyarok voltak, illetve 1249-re már elmagyarosodtak.

Az oklevélben szereplő Szalonna és Rakaca földrajzi nevek is szláv eredetűek. A Rakaca-patak (eredetileg nyilván Rakovica) jelentése 'Rákospatak'. Miután Rakovica földrajzi név szerb-horvát és lengyel területen is előfordul, e névnek etnikumot jelölő értéke nincsen.²⁰ A Szalonna név jelentése 'sós', eredetileg minden bizonnyal a Bódva jobb partján fakadó langyos forrás, illetve patakjának neve volt, ezek vizének sótartalma ugyanis jóval magasabb a szokásosnál.²¹ Mint víznév bizonyosan korábbi az azonos nevű helység, illetve birtoktest elnevezésénél. Ezek szerint a honfoglalás idején itt élhettek szlávok is, akik ezeket a vízneveket adták, és azt a kérdést, hogy ezek északi vagy déli szlávok voltak-e egyértelműen eldönti a Szíros helynév,

¹⁷ RA I. 2. 226, 239–240, 242.

¹⁸ RA I. 2. 260, 272, 275; II. 1. 7, 8; DL 83.318.

¹⁹ DL 64.007; HO. VI. 50–53.

²⁰ FNE SZ 536.

²¹ Dénes Gy. 1974b. 703.

mert a szirt, a mai cirt, cirkölest csak a balkáni délszlávok ismerhették, és természetesen is csak ők honosíthatták itt meg, így azok a szláv földrajzi nevek is tőlük származtak, amelyeknek különben nincs etnikumot jelölő értékük.

A szalonnai birtokvásárlással Tekus ispán családja megalapozta észak-magyarországi birtokait, de akkor még nem szakadtak meg kapcsolataik Nógrád megyével és környékével sem. Erre utal az is, hogy amikor IV. Béla király 1254-ben Vácott birtokrendezési célból Nógrád, Hont és Gömör megyék számára gyűlést tart,²² ott az esztergomi érsek szökött vadkerti jobbágysági ügyének kivizsgálásával három kedvelt és hűséges Nógrád megyei nemesét bízta meg, és ezek egyike Tekus ispán.²³ 1256-ban még újabb birtokot is szereznek Nógrád megye szomszédságában: 1256-ban a váci káptalan előtt kötött szerződéssel Tekus és három fivére 31 ezüst márkáért megvásárolják a Bicskei családtól a Zagyva menti Szász (ma Újszász) birtokot.²⁴ De ezt követően a család már észak-magyarországi birtokszerzésre összpontosít, főleg Torna, Borsod, Abaújház és Gömör megyékben.

Tekus ispán fivére Bács valószínűleg 1264-ben, IV. Béla és fia István ifjabb király háborúskodása idején, ez utóbbi embereként Szádvárban – talán mint tornai ispán – rendelkezik, és megnyitja a vár kapuit a király seregei előtt.²⁵ Midőn a vidék ismét István kezére kerül, az ifjabb király a „hűtlen árulót” és testvéreit megfosztja vagyonuktól.²⁶ Úgy látszik maga Tekus óvatosabb volt a király és fia közötti viszálykodás idején, mert őt István még király korában, 1270-ben is meghagyja Sáros ispánjának.²⁷ IV. László 1273-ban visszaadja Tekus fiainak a tőlük V. István által jogtalanul elvett valamennyi falut, pusztát és birtokot.²⁸ Tekus két testvérének leszármazottairól még a századfordulóig hallunk, azután úgy látszik utód nélkül elhaltak, mert – legalábbis a család észak-magyarországi birtokain – csak Tekus ispán leszármazottai birtokolnak már az 1300 utáni években.

Tekus ispán három fia növelte az apa által szerzett birtokokat és IV. László király uralkodása idején, amikor a különböző főúri érdekcsoportok tagjai évente többször is váltották egymást az ország vezető tisztségeiben, a Tekus-fiaknak is sikerült egy-egy időre országos, Tornában pedig tartós szerephez jutniok. Tekus fia István mester egy 1273. évi és egy 1275. évi ok-

²² TK I. 155.

²³ *Mon. Strig.* I. 422–424.

²⁴ *HO* VIII. 69.

²⁵ *RA* II. 2–3. 36.

²⁶ *Uo.* 59.

²⁷ *DI* 83.318.

²⁸ *RA* II. 2–3. 59.

levélben egyaránt mint királyi szekérnagy, ezenfelül beregi és pataki ispán, ugyanakkor öccse László mint sárosi ispán szerepelt.²⁹ Egy 1277. július 28-a előtt kelt oklevélben Tekus fia István már *Torna örökös ispánja*,³⁰ 1279-ben kucsói bán,³¹ 1280-ban erdélyi vajda,³² 1284 novemberében pedig az ország nádora,³³ a király után az első ember az országban. Ezt a magas hivatalt nyilván nem sokáig viselte, mint mások sem IV. László uralkodása idején. Viszont az 1277-ben szereplő Torna örökös ispánja megjelölés arra enged következtetni, hogy ez nem pusztán cím volt csupán, hanem olyan nagyszabású birtokszerzéssel függhetett össze, amely Tornában tartósan biztosította számára a vezető szerepet. Ez idő tájt juthatott a család a korábbi tornai királyi uradalom egy jelentős részének birtokába.

1249-ben Szalonnától és Martonyitól északra még a királyi uradalom húzódik. 1272-ben az eladományozott Torna megyei Teresztenye határának leírásakor a Jósza völgye még végig a tornai királyi uradalomhoz tartozik.³⁴ Egy 1340. évi családi birtokfelosztásból viszont megtudjuk, hogy a Tekusfiaké volt már akkor csupán Torna megyében: Perkupa, Dobódél, Szin, Petri, Jósavárfő, Borzova, Szilice, Korotnok-Ardó, (Torna)Újfalu, Zsarnó, Torna, Tornakő, Áj, Holmanlosáj(?), Beasacisfalva(?), Udvarnok, Felső-Rákó és a megye határán, de akkor még Borsodban Szentjakab, valamint még sok-sok falu és birtok Borsod, Gömör és Abaújtörök megyékben is.³⁵ Mikor és hogyan jutottak a Tekus utódok a volt tornai királyi uradalom nagy részének birtokába?

Szádvár és ezzel Szilas is a Tekusfiaké

A család igazi hatalmát a Bódva völgyében és a tornai királyi uradalom helyén fokozatosan kialakuló Torna megyében egy nagyszabású birtokcserével alapozta meg. Erről a vidékünk történelme szempontjából oly fontos és jelentős cseréről csak közvetett adataink vannak, amelyek sem a csere időpontját, sem az elcserélt birtokok felsorolását nem tartalmazzák. Egy 1406.

²⁹ Uo. 58–59, 153.

³⁰ Uo. 189.

³¹ Uo. 252.

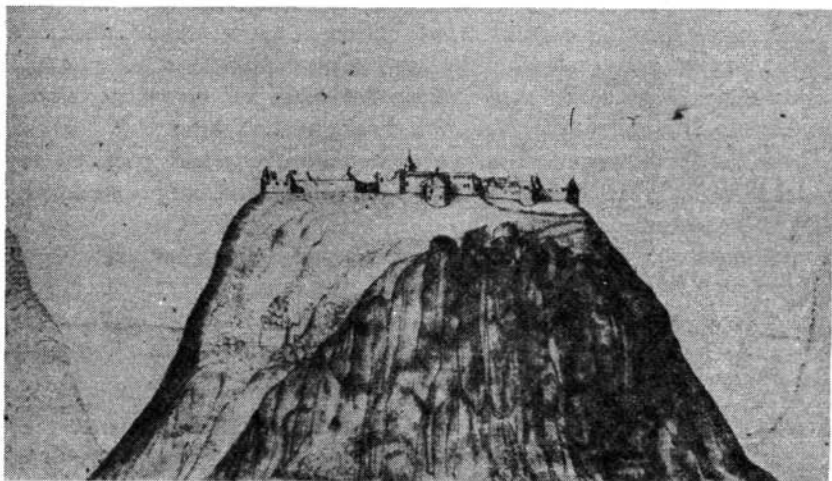
³² TK I. 176.

³³ ÁUO III. 285; Wertner M. 1909. 479.

³⁴ ZO I. 28–32.

³⁵ Fejér VIII. 4. 469.

évi oklevélből csupán azt tudjuk meg, hogy Tekus utódai tiltakoznak a váci káptalannál, hogy Zsigmond király erőszakkal elkobozta tőlük IV. László és III. András királyok okleveleit Szádvárnak, valamint a környéken elterülő Torna birtoknak és tartozékainak Jenő váráért történt cseréjéről, elkobozta Zsigmond Nagy Lajos királynak ezt a cserét megerősítő oklevelét is, és Torna várát a hozzá tartozó valamennyi birtokkal együtt tőlük 1406-ban elvette, elfoglalta és magának megtartotta.³⁶

6. kép. Szádvár látképe

J. Ledentu rajza, 1639. (Détshy M. nyomán) Kulcsár G. repr.

Ezek szerint Tekus családja valószínűleg IV. László uralkodása idején, tehát 1272-t követően, de legkésőbb 1277-ben átadta a királynak a Nógrád megyei Jenő (Diósjenő) várát tartozékaival, és a királytól megkapta cserébe Szárd várát (Szádvárt) és a körülötte elterülő Torna birtokot tartozékaival, köztük nyilván Szilassal együtt. Szádvár felépülte után ez az új vár lett a tornai ispánság székhelye. A királyi uradalom központját képező régi föld-, illetve utóbb palánkvárát, (Torna-)Váradot, amelyet a terület betelepítésével és az uradalom megszervezésével egyidőben, feltehetőleg még a X. században építettek egy az őskor óta emberi települést hordozó dombon, amelynek lábánál bővizű forrás is fakad, a IV. Bélát üldöző tatár csapatok nyilván fölégették, de Szádvár fölépültével az régi szerepét különben is elveszítette.

³⁶ ZsO II. 1. 588–589.

A domb azonban, amelyen állt, nevét máig is őrzi: Nagy-Várad-hegyként szerepel már egy 1314. évi oklevélben,³⁷ és így nevezik ma is;³⁸ a név Nagy előtagja itt nyilván 'régi, régebbi' jelentésű.³⁹

A tatárjárás után fölépült Szádvár lett a tornai ispán székhelye, föltehetőleg Bács mester is ilyen minőségben rendelkezett benne 1264-ben. 1272-ben Buzád,⁴⁰ 1274-ben Sebestyén volt a tornai ispán.⁴¹ Ha Tekus fiai csere révén tulajdonosai lettek Szádvárnak és Torna birtoknak tartozékaival együtt, akkor érthető, hogy a család rangidős tagja, Tekus fia István mester 1277. július 28. előtt a Torna örökös ispánja címet használta. Ezek szerint Szárd és Jenő várak valamint a hozzájuk tartozó uradalmak cseréjére 1277 első felében, vagy az azt megelőző egy-két évben kerülhetett sor. Ezzel a tornai királyi uradalom vagy legalábbis annak jó része Tekus ispán családjának kezére került. De maga Szádvár a közvetlenül hozzá tartozó falvakkal nem maradt végleg a Tekus-fiak birtokában, és nem maradt meg a családban a Torna örökös ispánja cím sem.

---

³⁷AO I. 342–343.

³⁸Slovenský kras. Bratislava. 1961. – Turistatérkép.

³⁹TESZ II. 993.

⁴⁰ZO I. 32.

⁴¹RA II. 2–3. 104, 106, 111.

IV. 700 ÉV ELŐTTI BIRTOKADOMÁNYOZÁSOK A BÓDVASZILASI-MEDENCÉBEN

A birtokadományozások előzményei

Az Árpád-kori királyi magánbirtokok eredetileg nem tartoztak a megyék szervezetébe, külön önálló igazgatásuk volt.¹ Sem a megyéket, sem a királyi uradalmakat nem lehetett egyetlen önmagába visszatérő görbe vonallal körülhatárolni. Nemcsak egymásba nyúltak, egymásba beékelődtek, de enklávékat, szigeteket is alkottak egymás területén. A tornai királyi uradalomhoz tartoztak Borsod és Abaújvár megyék határán olyan birtokok, amelyek területileg nem függtek össze a tornai uradalom fő tömegének területével. Amikor a tornai királyi uradalom erdőispánsággá, majd vármegyévé szerveződött, ezek még egy darabig Tornához tartoztak, azután királyaink a szomszédos megyék igazgatása alá helyezték őket.

Ilyen Tornához tartozó birtokok, illetve faluk voltak vagy lehettek okleveles adatok alapján az utóbb Abaújvár megyéhez tartozó Bakta, Beret, Kupa, Léh és Tomor, valamint az utóbb Borsodhoz tartozó Hegymeg és Tornaháza,² továbbá Nyilas is, amelyet mint Torna megyei földet IV. László király 1274. augusztus 22-i oklevelével Sebestyén tornai ispánnak adományozott.³

Szlovák történészek nem találva *Nyilas* nevű települést, de még dűlőnevet sem Torna megye területén, az oklevélben régies írásmóddal szereplő *Nilos* névről úgy vélik, hogy az csak elírás eredménye lehet, és az oklevél *Silos*-ra vagyis *Szilasra* vonatkozik, így Bódvaszilas első okleveles említése az 1274. évben lenne.⁴ Ez bizony tévedés, a *Nilos*=*Nyilas* név nem elírás, hanem a ma Borsod megyéhez tartozó Nyilas község neve, amely több más szomszédos településsel együtt a XIII. században, különösképpen annak első felében, mint királyi birtok még a tornai királyi uradalomhoz tartozott, és így az 1274. évi oklevél nem Szilasra, hanem a ma Borsod megyei Nyilasra vonatkozott.

¹ Györffy Gy. 1977a. 203.

² Györffy Gy. 1963. 63, 68, 115, 116–117, 151, 776.

³ *Dl.* 861; *RA* II. 2–3. 106, 111.

⁴ *Varsik, B.* 1964–1977. I. 151; II. 264, 266, 331.

De a királyi birtokok és a vármegyéhez tartozó nemesi birtokok egymásba ékelődése fordítva is érvényesült. A királyi magánbirtok, a királyi uradalom testébe mélyen benyúltak vagy szigetszerűen beékelődtek nemesek birtokába került falvak, birtokok, amelyeket bizonyára nem egyszer a királyi magánbirtok, a királyi uradalom testéből adományoztak el híveiknek az uralkodók. Ilyen beékelődött nemesi birtokok voltak többek között Nádaska, de Komjáti, Lenke és Mile is, amely utóbbiak a XIII. század második felében Borsod megyéhez tartoztak, akárcsak Rákó, valamint még hosszú időn át Szentjakab és nyilván Becskeháza is. Nádasdot, a mai Tornanádaskát az 1280. évi királyi adománylevél a tornai ispánsághoz tartozónak mondja,⁵ Komjátról, Lenkéről és Miléről viszont az 1283. évi adománylevél egyértelműen leszögezi, hogy azok akkor Borsod megyéhez tartoztak.⁶ Amikor a tornai királyi uradalom, illetve királyi erdőispánság vármegyévé szerveződött, akkor ezek a beékelődő birtokok Torna megye részei lettek, mint ahogy korábban a tornai uradalomhoz tartozó Borsod és Abaújvár megyék közé beékelődött falvak ez utóbbi megyékhez kerültek át.

Mint a Tekus ispán családjáról írottak során már említettem, a tornai királyi uradalom a XIII. század negyedik negyedében gyakorlatilag szétesett azzal, hogy IV. László átadta Szádvárt és az azt környező Torna birtokot tartozékaival együtt Tekus ispán családjának, cserébe azok diósjenői váráért.

Ezek után a király nem ragaszkodott többé a régi uradalom peremén elhelyezkedő, már korábban is nemesek kezén volt, és csak a tatárjárás pusztításai során kihalt családokról a királyra visszaháramlott falvak birtoklásához. Így sorra engedett azoknak a híveinek, akik ilyen falvak adományozásáért hozzá folyamodtak. 1270-ben a Borsod és Gömör megyékkel határos régi Kovácsi falu egy részét már eladományozta a király kedvelt vízóvjának, Böjtének⁷ (itt ma Égerszög község áll), 1272-ben Kovácsi másik felét, Teresztenyét is híveinek, Kacsuzi (Kacsíki) Mokud fiainak.⁸

⁵ RA II. 2–3. 268.

⁶ Uo. 309.

⁷ ZO II. 330.

⁸ ZO I. 28–32.

Nádasd, a mai Tornanádaska eladományozása 1280-ban

1280-ban került sor Nádasd, a mai Tornanádaska eladományozására. Érdeemes a latin nyelvű oklevelet⁹ magyar fordításban végigolvasni. (Az oklevélben szereplő földrajzi neveket mai alakjukban írom.)

„Mi, László, Isten kegyelméből Magyarország királya tudtára adjuk mindenkinek emlékeztetébe ajánlva, hogy a jászói prépost és konvent levelükben jelentették nekünk, hogy Tekus fia Dénes mester a mi megbízottunk, az ő megbízottjuk tanúskodása mellett, a Torna megyében lévő Nádasd nevű földet, a szomszédok és közös határral rendelkezők jelenlétében bejárták, majd miután ezek nem mondtak ellent, András fia Mihálynak, Endre fia Vincének, István fia Máténak és Péter fia Buzinak, az alább leírt határokkal, megbízásunkból átadták azt. Annak határvonala pedig, amint ők nekem írásban jelentették, kezdődik a Toplicánál (Tapolcánál), amely beömlik a Bódva folyóba, majd annak mentén halad lefelé, addig a helyig, ahol a Pasnyag a Bódvába torkollik, aztán felvezet a Kishegyre (az Alsó-hegyre) és ott az Ócsódig húzódik. Ezenfelül Mihály tornai plébános, valamint Tekus fiai László és Dénes, továbbá Lőrinc fia Miklós ispánok is írtak nekünk, hogy ők a szóbanforgó föld birtokba adásánál közreműködtek, és nem lévén ellentmondó, Mihálynak és fentemlített rokonainak azon birtokot átadták. Mi tehát, miután a szóbanforgó birtokba történt ezen beiktatás szabályszerűen megtörtént, ezt jóváhagyjuk, megerősítjük és a jelenvoltak jelentése alapján ezen adománylevelünket kiadni határoztuk. Kelt Váradon, Szent Gál harmadnapján (október 18-án) az Úr 1280. esztendejében.”

Az oklevélben szereplő földrajzi nevek ismerősek, a határok csak annyit változtak, hogy az 1280. évi királyi adomány az Alsó-hegy fennsíkjának nagyobb részét csatolta Nádaskához, mint amennyi ma tartozik hozzá. Az oklevélben szereplő Ócsód ma Tornagörgő területén van, de a Tapolca, a Pasnyag és a Bódva vízfolyásai ma is határai Nádaskának.

Nádasd új urai évszázadokon át birtokolták a falut és határát, magukat birtokukról Nádasdiaknak nevezték.

A 700 esztendő's 1283. évi királyi adománylevelé

Másfél évvel a Nádaskát eladományozó oklevél kiadása után, 1283. május 2-án a király újabb falvakat, illetve birtokokat adományozott el a Bódva völgyében: Komjátit, Minkefálvát (a mai Bódvalenkét) és Milét. Mint-

⁹ 1280/1636: Torna megye közgyűlési jegyzőkönyvében. 210. fol. OL Filmtár 1998. doboz.

hogy a királyi adománylevél sorra megemlíti a szomszédos falvak illetve birtoktestek nevét is, érdemes teljes terjedelmében elolvasnunk ezt az érdekes és fontos királyi oklevelet. Ennek szabad fordításában is mai alakjukban írom ki a ma is élő földrajzi neveket.

Előre kell bocsátanom, hogy az oklevél eredetije nem maradt fenn (vagy lappang valahol), így csak különböző korokban keletkezett átirások állnak rendelkezésünkre. Teljes egészében tartalmazza az oklevél határleírását Mátyás király egy 1464. június 9-én kiadott oklevele,¹⁰ valamint teljes szövegét Torna megye 1636. évi jegyzőkönyve.¹¹ Ez utóbbról azután különféle birtokperek során két XVIII. századi másolat is készült.¹² Az eredeti oklevelet kivonatossan tartalmazza Garai Miklós nádor 1405-ben kelt¹³ és Perényi Péter országbíró 1415. évi oklevele.¹⁴

Az átirást végző másolók, különösen az 1636. évi, már nehezen olvasták ki az évszázadokkal korábbi írás betűit, és így főleg az 1636. évi másolatban a tulajdonnevek, tehát a személynevek és földrajzi nevek írásában egyaránt sok hibát vétettek. Ennek ellenére a legtöbb tulajdonnevet sikerült a korábbi kivonatok és különösen az 1464. évi oklevélbe átirat teljes határleírás alapján azonosítanunk, jó részük ma is élő földrajzi név. Ahol a tulajdonnév olvasása bizonytalan, mert ma élő földrajzi névvel nem azonosítható, ott a bizonytalan olvasat után zárójelbe kérdőjelet tettem az alább következő fordításban.

„László, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, minden Krisztus-hívőnek, ma élőknak és eljövendőknak, akik a jelen ügyről majd tudomást szereznek, udvöt (kívá-nok) mindnyájunk Üdvözítőjében. – A királyok előrelátó körütekintésének úgy kell az őket hűséggel szolgálókat adományokkal jutalmaznia, hogy mások az ő példájuktól ösztönözve a hűséges szolgálatra még inkább lelkesüljenek. Ezért azt akarjuk, hogy jelen írásunkkal minden mostani és majdani ember tudomására jusson: Figyelembe véve és megfontolva kedvelt hívünk Vid fia Zsenge hűségét és hősi érdemeit, amelyeket a mi és országunk hadjárataiban tanúsított, különösen akkor, amikor Ausztriában ellenfelünkkel, Ottokár királlyal megütköztünk, ezen Zsenge javait és életét sem kímélve, királyi felségünk szeme láttára vitézül harcolt és életveszélyesen megsebesülve (is másokat) bátorított. Ezért szolgálatai jutalmául Komját, Minkefalva (ma Bódvalenke), Míle és Kupa nevű birtokokat (falvakat), amelyek Borsod és Újvár megyékben fekszenek és Zsenge birtokaival szomszédosak és határosak, az alább leírt határok között örökre és visszavonhatatlanul Zsengének magának, örököseinek és örökösei leszármazottainak adtuk, adományoztuk, reá átruháztuk, hogy azokat birtokolják, megtartsák, az övék legyen.

¹⁰ *DL* 75. 902.

¹¹ Lásd a 9. sz. jegyzet, 211. fol.

¹² 1283/1636/1769: *OL* Aa. post Adv. 18. 15. 160; 1283/1636/1771: *DL* 16.092.

¹³ *OL* Filmtár 693/a. doboz.

¹⁴ *DL* 1162.

A tisztelendő egri káptalan levelében foglaltak szerint az említett Komjáti és Minkefalva (Bódvalenke) határai pedig így húzódnak: Az első határvonal a déli részen kezdődik egy határkőnél, amely elválasztja Szentandrás falu határát, azután nyugatra tart és egy patakhoz, bizonyos Szakadék-rév nevű átkelőhelyhez ér és továbbhalad ugyanazon az úton, majd letér róla és egy Hollófészek nevű réten határkökhöz, innen nyugati irányba haladva egy nagy erdőn át a Bódva folyón lévő Újhíd nevű hídhoz ér. Azon átkelve északra fordul és egy Vecsem-patak nevű folyócskához, majd amellet felfelé haladva a Vecsem-kő nevű sziklához ér, amelyek elválasztják Szilas határát. Onnan továbbhaladva keresztülvezet (a határ) a Torna-hegyen (a mai Alsó-hegy fennsíkján) és a Holló-kő nevű sziklához ér, amely elválasztja Görgő falu határát. Aztán továbbhaladva eljut a Pasnyag-főhöz és a Pasnyag-patak mentén lefelé jöve az Ásvány-patakhoz ér, annak mentén keleti irányba haladva a Bódva-folyóhoz jut és abban vezet addig a helyig, ahol a Sas-patak a Bódva-folyóba torkollik. A Sas-patak mentén felfelé haladva a Sárosd-patakhoz (?) ér és annak mentén felfelé vezet a Sárosd-patak (?) átkelőhelyéig, ott elválnak a pataktól és egy Ábrahám-szöge nevű rétre ér, áthalad rajta és egy a Monos-hegyében fakadó forráshoz jut el, amely elválasztja Ardó (Hidvérgárdó) falu határát. Innen délnek tart, eljut Verbecse (ma Becskháza) határjélehez, amely elválasztja Vogius fiainak birtokától. Innen továbbhaladva Gyárfás szölejéhez és ott egy úthoz ér, azon nyugatnak tart, majd letér az útról és a Kerekkörtvély nevű körtéfához vezet, onnan felfelé halad és a Hosszúrákottyához ér s azon át lemenvén, visszaérkezik a legelső határkökhöz, ahol bezárul (a határvonal).

Az említett Mile birtok (falu) határai pedig ilyen sorrendben következnek: Az első határvonal bizonyos Disznópásztor völgye nevű völgy fejenél kezdődik és azon a hegyháton keleti irányba tart Kovácsi falu felé, egy völgyben leereszkedik egy úthoz, túlmegy azon, elér egy határkökhöz és egyenesen továbbhaladva a Mile-pataka nevű folyócskához érkezik, átkel azon, eljut a Panyit köve (Panyi-kő) nevű sziklához, ott rátér egy útra, s azon halad Martonyi falu felé, eljut egy hegyhátra, ott egy úthoz ér, azon továbbhalad nyugatnak, majd letér az útról, eljut két határdombhoz, amelyek elválasztják Martonyi falu határát. Innen nyugatra tart, eljut Rákó falunak ugyanazon a hegyháton lévő határáig, majd egy gyalogúton az előbbi Disznópásztor völgyéhez vezet, és ott bezárul (a határvonal).

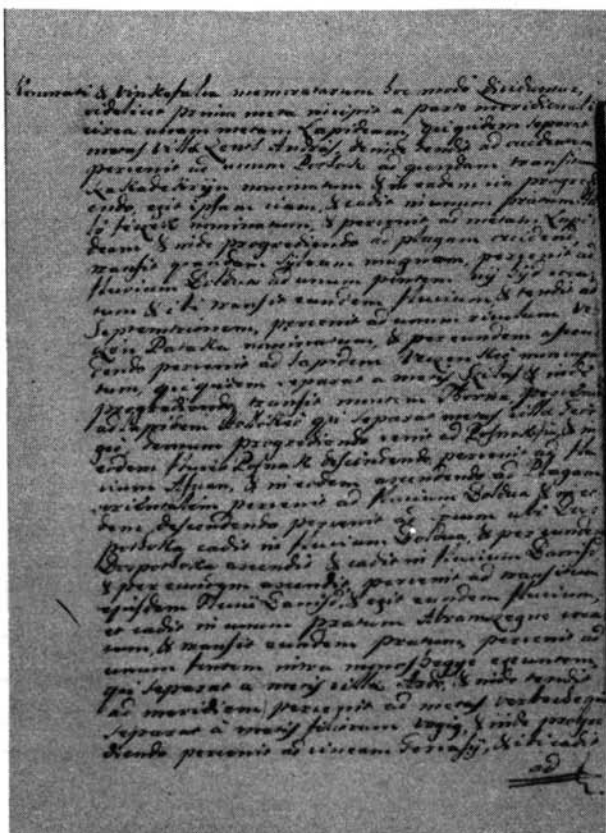
Hogy pedig ezen adományunknak örök érvényessége legyen, kettős pecsétünk erejével megerősített jelen oklevelünket kiadtuk.

Kelt udvarunk alkancellárjának, kedvelt hívünknek, a kiváló Bertalan mesternek keze által, az Úr ezerkettőszáznyolcvanharmadik esztendejében, uralkodásunk tizenegyedik évében, május 2-án."

Ki volt az 1283. évi birtokszerző és hol birtokolt korábban?

A birtokszerző *Vid fia Zsengér*ől annyit árul el az oklevél, hogy birtokos nemes volt az adományozott falvak szomszédságában, aki a király ausztriai hadjáratában az uralkodó szeme láttára halált megvető bátorsággal, hősiiesen harcolt, és ott életveszélyesen meg is sebesült.

Nevét az oklevelek *Senge*, *Sengue*, ill. a majd minden tulajdonnevet hibásan átíró 1636. évi másolatban *Bengue* alakban őrizték meg számunkra. A *Senge* név mai olvasása *Zsenge* és hogy nem tévedünk, azt egy földrajzi név

7. kép. Az 1283. évi oklevél 1636. évi átiratáról
1769-ben készült másolat részlete Komjáti, Minkefalva
(Lenke), Szentandrás, Szilas, Görgő és Ardó községek,
valamint számos patak és hegy nevével
Dénes Gy. repr.

a mai napig megőrizte számunkra: A Görgőről az Alsó-hegyen át Komjútiba vezető szekérutat ma is Zsenge útnak nevezi a görgői lakosság, de így szerepel az út neve a múlt századi térképeken is.¹⁵ A zsenge ősi magyar szó, emberre vonatkoztatott jelentése pedig 'elsőszülött gyermek'.¹⁶ Az Árpád-korban gyakoriak voltak a családi helyzetet jelölő személynevek, oklevelekből szá-

¹⁵ Dénes Gy. 1980d. 462–463.

¹⁶ TESZ III. 1215.

mos ilyen személynevet ismerünk: Unoka, Ketüd (második gyerek), Negyed (negyedik gyerek) stb. A *Zsenge* név minden kétséget kizáróan azt jelentette, hogy a szóban forgó férfiú szüleinek elsőszülött gyermeke volt.¹⁷ Apjának Vid neve jellegtelen keresztény név.

Fölmerül még a kérdés, hogy 1283. előtt hol volt birtokos Vid fia Zsenge, mert azt írja a királyi oklevél, hogy az adomány szomszédos Zsenge birtokával. – De az adományozott birtokok három egymással össze nem függő tagot képeznek. Csak Komjáti és Lenke alkot egy összefüggő birtoktestet, Mile már külön fekszik, Kupa meg még távolabb, Abaújház megyében. Minthogy nincs semmi adat arra, hogy az adományul kapott falvak közvetlen szomszédai bármikor is e család birtokában lettek volna, két lehetőségre gondolhatunk.

Lehet, hogy előző birtokuk határos volt Komjátiával és Lenkével és az adományban leírt birtokhatár a régi birtoktestet is magában foglalja. Két települést ismerünk az 1300-as évekből Komjátin és Lenkén kívül az oklevélben leírt határon belül: a Komjátiával szemközt, a Bódva bal partján volt *Halyagost*, valamint a Tornaszentandrás és Bódvalenke közt emelkedő Kőszög domb mellett vagy oldalában létezett *Kőszög* falut. Talán ezek valamelyike lehetett Zsenge ősi birtoka.

A másik lehetőség, hogy „szomszédos” alatt nem kell föltétlenül tőszomszédságot érteni, szomszédosnak mondhatnak két települést még akkor is, ha egy-két másrt illető birtoktest közéjük ékelődik (mint ahogy utcaszomszéd az is, aki három házzal odább lakik). Ez esetben az Abaújház megyei *Toka* falura gondolhatunk, amelynek Tamás nevű birtokosáról a Váradi Regestrum egy 1221-re utaló följegyzése megemlékezik.¹⁸ Ebben a faluban ugyanis 1415-ben Zsenge utódainak, a Komjátiaknak, Lenkeieknek és Kőszegieknek közös őstől származó vérrokonai voltak birtokosok.¹⁹

Verbecse, a mai Becskeháza tulajdonosai Vogius fiai voltak, a névből már csak az olvasás bizonytalansága miatt sem vonhatunk le következtetéseket.

¹⁷ Dénes Gy. 1980d. 464–465.

¹⁸ Györffy Gy. 1963. 151.

¹⁹ MVV I. 543.

Rajtuk kívül más személyek nevei is előfordulnak az oklevél földrajzi neveiben, ezek az illető terület régi (talán első) birtokosai lehettek.

Abram szöge rét egy Ábrahám nevű régi birtokosra utal. Megjegyzem, azon a tájon, a lenkei határszélén még a múlt században is szerepelt a Bódvarton egy Herman szöge nevű rét.

Gervasius, magyarul *Gyárfás szöleje* nemcsak a régi tulajdonos nevét őrizte meg, de egy Árpád-kori szőlőtelepítés emlékét is.

A *Ponit köve* (ma Panyi-kő) egy Panyit nevű régi tulajdonos nevét őrzi, és itt érdemes utalni arra, hogy ez a név gyakran előfordult a Miskolc nembéli Borsok családjában, így nem kizárt, hogy az itt valaha birtokos Panyit, akiről a sziklás domb a nevét kapta, a vidéket betelepítő Bors ispán egyik leszármazottja lehetett.

Személynevet őrzi valószínűleg a *Vecsem-patak* neve is. A Becsen ~ Vecsen a Vince név szláv változata.²⁰ III. István király okleveleiben 1162–1172 között gyakran olvashatjuk Becen, Beccen királyi jegyző nyilván Becsenként kiejtett nevét.²¹ Bár a név szláv eredetű, de mint keresztény nevet viselhette magyar ember is.

Talán személynévi eredetű a *Monos hegye* földrajzi név előtagja is.

A számos, 1283-ra már földrajzi névvé kövült személynév is megerősíti azt a föltevésünket, hogy ez a táj már nagyon régen benépesült.

Az oklevélben szereplő víznevek: a *Bódva*, a *Vecsem pataka*, a *Pasnyagforrás* és patak, az *Ásvány-patak*, a *Sas-pataka* és a *Mile-pataka* ma is élő földrajzi nevek; egyetlen kivétel az 1464. évi oklevélben bizonytalanul *Sárosd*-nak olvasható, az 1636. évi átiratban pedig föltétlenül hibásan *Banisd*-nak írt patak neve.

Hasonló a helyzet a hegynevekkel is: a *Vecsem-kő*, a *Holló-kő*, a *Monos hegye*, a *Panyit köve*, ez utóbbi Panyi-kő alakban, mind ma is élő földrajzi nevek. A mai Alsó-hegynek az oklevélben szereplő *Torna hegy* neve a múlt század elején Raisz Keresztély térképén is olvasható, és még a múlt század végén is széles körben Tornai-derék néven emlegették.

Az oklevélben magyarul szereplő többi helynév azért volt kevésbé maradandó, mert részben az akkori, utóbb megváltozott közlekedéshez kapcsolt

²⁰ Melich J. 1903–1904. XXXIII. 196, 280, 303, 332; XXXIV. 50–51.

²¹ RA I. 1. 34–40.

lódott, mint a Bódván átvezető *Új-híd* és a *Szakadék-rév*, másrészt nem hosszú életű növény vagy állat nevét tartalmazta, mint a *Kerekkörtvély*, a *Hosszú-rakottya*, illetve a *Hollófészek* rét, vagy a környék korabeli állattenyésztésének egyik fontos ágazatára is utaló *Disznópásztor völgye* földrajzi név.

Ami a korabeli települések, falvak nevét illeti, míg az 1280. évi oklevél egyedül Nádasd, a mai Tornanádaska nevét említi, az 1283. évi oklevélben tizenegy falu, illetve birtok neve szerepel, ezek közül 9 ma is létező község, és pedig Komjáti, Minkefalva (Bódvalenke), Kupa (Abaújban), Szentandrás, Szilas, Görgő, Ardó (Hidvégardó), Martonyi és Rákó; Kovácsi ma Tornaszentandrásához tartozó pusztá, Mile nevét pedig egy Tornaszentandrásához tartozó völgy, patak és forrás tartotta fenn (a kis középkori falu házai nyilván a forrás mellett állhattak).

Mi a két oklevélben felsorolt helységnevek közül csupán azokat nézzük meg közelebbről, amelyek vizsgált területünkhöz tartoznak.

Nádasd, a mai Tornanádaska neve magyar névadásból származik és eredetileg, még a falu alapítása előtt, náddal benőtt vizenyős területet jelölt.²² A nádas mocsár vizét már jóval korábban, nyilván amikor még a terület a királyi uradalomhoz tartozott, csatornázással levezették. Ennek emlékét őrzi az 1283. évi oklevélben már említett Ásvány-patak neve. Ez a név ugyanis 'ásott árok' jelentésű,²³ és arra utal, hogy az eredetileg a mai kastélykert szélén fakadó forrás vizétől táplált, náddal benőtt, és a falunak nevet adó mocsarat egy ásott árok, vagyis csatorna létesítésével már korábban lecsapolták, és így a falu határát tervszerűen tették megművelhetővé.

Hidvégardó összetett név, az 1283. évi oklevélben még csak mint Ardó szerepel. Az Ardó magyar név, az erdőóvó szó rövidülése folytán alakult ki,²⁴ és azt jelzi, hogy a falut létrejöttékor a királyi uradalom erdőóvói lakták. A község nevének későbbi Hidvég- előtagja arra utal, hogy itt volt ősidők óta a Bódva-folyón az a fontos híd, amelyen a Kassáról Tornán át Borsodba vezető főútvonal keresztezte a folyót.²⁵

A középkori oklevelekben *Minkefalva*, majd utóbb *Nenkefalva*²⁶ alakban előforduló név ugyancsak magyar névadásból származik, és azt jelzi, hogy az ott kialakult falu első birtokosa feltehetőleg egy Minke vagy Nenke nevű ember volt. Bár a személynév az 1283. évi eredeti oklevél későbbi átírásaiban más-más alakban szerepel: 1405: Mynkefalua, 1415: Mynkefalua, 1464: Myn-

²² FNE SZ 653.

²³ FNE SZ 64.

²⁴ Karácsonyi J. 1902. 347–350.

²⁵ FNE SZ 276.

²⁶ AO VII. 518–519.

8–9. kép. A Hidvégdónak nevet adó ősi átkelőhely;
csak a hídépítmény változott évszázadok alatt, de a Kassáról
Tornán át Borsodba vezető út az Árpád-kor óta itt keresztelte a Bódvát
Dénes Gy.-né felv. 1983

kefalwa, Mykefalwa, 1636: Vinkefalva, de utóbb a Nenkefalva változaton át a Nenke név állandósult és ebből alakult ki az $n > 1$ elhasonulással a Lenke, ma Bódvalenke településnév.²⁷

Komjáti neve az 1283. évi eredeti oklevél átírásaiban 1405: Komyathy, 1415: Komyathy, 1464: Komyathy, és csak a félreolvasási hibáktól hemzsegő 1636. évi másolatban szerepel Comnati, Komnati néven. Bizonyosra vehetjük, hogy a település neve a XIII. században, ugyanúgy mint ma is, Komjáti volt, ami lehet személynévi eredetű, de származtatható a község neve a 'szoba, lakóépület' jelentésű szláv komnata szóból is,²⁸ ez esetben arra utalhat, hogy itt eredetileg szállás, lakóépület állhatott. Ez utóbbi származtatás lehetősége is fennáll, hiszen a területre a honfoglalás után a magyarok bolgárszláv népelemeket is telepítettek ide Borsodból, a XI–XII. században pedig cseh hospes-telepítésre is sor került a környéken.

Szentandrás külföldi telepésekkel benépesített hospesfalu volt, neve nem utal lakóinak vagy környezetének nemzetiségére, csupán azt jelzi, hogy a valószínűleg délnémet bányászokkal történt betelepítéskor (a XII. században) épült templomának Szent András volt a védőszentje, róla kapta nevét a falu is.²⁹

Kovácsi (a mai Kovácsipusztá) neve azt jelzi, hogy ott vasműves királyi szolgálónépek települése volt,³⁰ akik a szentandrásai bányászok által az Esztramos oldalában fejtett vasércet kohóikban kiolvasztották és feldolgozták.³¹ A magyar kovács szó ugyan szláv, éspedig nyilvánvalóan déli-szláv szó³² átvétele, de már a honfoglalás idején magyar közszóvá lett, és az egész országban általánosan használták, így gyakori helynévi előfordulását magyar névadásnak tekinthetjük.

A szomszédos *Mile*-völgy, -patak, -forrás és az Árpád-kori település neve a mai napig is faszénégető bogsát jelent azon a vidéken. Lehet, hogy ezt a 'szénégető bogsá' jelentésű német Meiler-ből alakult szót³³ a szomszédos Szentandrás telepeseitől vette át a környék népe. Van olyan föltevés is, hogy a Mile helységnév személynévi eredetű,³⁴ tehát a falu nevét egy Mile nevű birtokosáról kaphatta, de a vasércbányász Szentandrás és a csak faszénnel mű-

²⁷ FNE SZ 115.

²⁸ FNE SZ 350.

²⁹ FNE SZ 653.

³⁰ FNE SZ 446.

³¹ Dénes Gy. 1972. 83–84.

³² Kniezsa I. 1955. I. 1. 285.

³³ TESZ II. 921.

³⁴ FNE SZ 425.

kődő kis középkori kohókat használó Kovácsi vasművesei mellett kellett, hogy folyjon a szénégetés, ezért ezen a helyen a Mile földrajzi névnek a 'szénégető bogsa' jelentésű mile szóból való származtatása a valószínűbb.³⁵

Az Abaújvár megyébe tartozó *Kupa* falu neve magyar személynévi eredetű lehet, és talán első birtokosának neve volt. Más magyarázat szerint szláv eredetű szó, és jelentése 'sziget' vagy 'magaslat, kupac'.³⁶

Szilas egyértelműen magyar névadás eredménye, a név eredetileg a Szilas-patak neve volt, amely mellé a falu települt. Elsődleges a vízfolyás neve, arról kapta azonos nevét az utóbb mellette kialakult falu.³⁷ A patak forrásának környékét ma is Szőlős-fej (-kert) néven ismeri a helyi lakosság, eredetileg nyilván Szilas-fej volt a hely neve, a régi magyar nyelvben ugyanis a fej szónak 'forrás' jelentése is volt.³⁸ A Szilas-fej jelentése tehát 'Szilas-forrás' vagy a 'Szilas-patak forrása'. A Szilas név arra utal, hogy a patak partját szilfák kísérték, ami nem meglepő, hiszen a szil a vízpartok, folyópartok jellegzetes fája. A Szilas-patak földrajzi név egyébként országszerte igen gyakori vízfolyás nevünk.³⁹

10. kép. Bódvárakó rákot ábrázoló
XIX. századi pecsétje
Dénes Gy. repr.

³⁵ Dénes Gy. 1972. 86; Heckenast G. 1980. 5.

³⁶ FNE SZ 115.

³⁷ Benkő L. 1947. 260.

³⁸ TESZ I. 862.

³⁹ FNE SZ 613.

Rákó neve a rák szóból származik, a község régi pecsétnyomóján is egy rák látható. A rák szavunk szláv eredetű, de még honfoglaláskori átvétel. A név -ó végződése esetleg szláv szóképzésre utal.⁴⁰

Martonyi jelentése 'Mártoné', hogy tudniillik a falu, ősi templomának védőszentje, Szent Márton védelme alatt áll.⁴¹ A falu neve egyébként egy 1273. évi oklevélben Szentmárton alakban fordul elő.⁴²

Szerepel az oklevélben, mint határos falu, a Torna-völgyi *Görgő* neve is, ez egyértelműen magyar elnevezés, talán személynévi eredetű, de az is lehetséges, hogy a hegyoldalban fakadó, rendkívül bővizű karsztforrásnak a mésztufagátakon alágördülő, egész sor vízimalom kerekét forgató, görgő víz a névadója (hasonló forrásnevek a környéken: Buzgó, Csörgő), ami nem állna egyedül a magyar helynévanyagban, mert a Borsod megyei Disznósd (ma Borsodszentgyörgy) egy kéziratós térképén még századunkban is szerepel Görgőkút földrajzi név.⁴³

A településnevek túlnyomórészt magyar volta is alátámasztja föltevésünket, hogy a X. században benépesült Bódvaszilasi-medence lakossága a honfoglalást és betelepítést követően túlnyomórészt magyar volt. A magyarok mellett, illetve között csak csekély avar és bolgárszláv népesség élhetett a honfoglalást követően, ezek mellé kerültek utóbb, ugyancsak nem nagy számban német és cseh telepescsaládok. Mindezek a nemzetiségek a túlnyomó többségű magyarságba maradéktalanul beolvadtak.

---

⁴⁰ *FNESZ* 115.

⁴¹ *FNESZ* 410.

⁴² *RA* II. 2-3. 59.

⁴³ *Román J.* 1977. BLF. 6. 91.

Aba Amadé Szádvár ura

Az 1200-as évek második felében néhány főúri család kezén több vármegyényi kiterjedésű összefüggő óriásbirtokok, valóságos tartományok alakultak ki. Hatalmukat növelték a tatárjárás utáni várépítkezések, valamint a IV. Béla és fia, István ifjabb király közti ellentétek, majd a háborúskodásuk nyomán kialakult és birtokadományozásokkal járó vetélkedés a nagyhatalmú főúri csoportok támogatásáért. Azután IV. László gyermek-királysága idején már e több megyére kiterjedő hatalmú főurak csoportjainak egymás közti harca jellemezte az ország életét. A Bódvaszilasi-medence vidékén az Aba-nembélieknek alakult ki megyékre és várakra kiterjedő hatalmuk, és talán az ő főúri csoportjukhoz csatlakoztak a Tekus-fiak is.

1285. február első napjaiban újabb tatár hordák törtek be a Vereckei-szoroson át az országba, és egyes csapataik rövid idő alatt egészen Pestig hatoltak előre. Betörték a Bódva völgyébe is és öldököltek Boldván,¹ talán ők égették ott fel a bencés monostort is, amelynek azután csak a temploma épült újjá. Hogy a Bódvaszilasi-medence falvait pusztították-e, arról nincs adatunk, de valószínű, hogy ezt a vést elkerülte Szilas és környéke, egyrészt mert Aba Amadé Abaújvár megyében sikerrel vette fel ellenük a harcot, másrészt az első tatárjárást követően fölépült Szádvár, amely ekkor már minden bizonnyal Tekus fia István birtokában volt (aki 1284 novemberében bizonyosan és talán még ekkor is az ország nádori méltóságát töltötte be),² biztonságot nyújtott közvetlen környéke, elsősorban a lábánál fekvő Szögliget és Szilas, de föltehetőleg az egész Bódvaszilasi-medence számára. A tatárok az eredményes ellenállást tapasztalva és a kővárakkal megbirkózni nem tudva, néhány hetes dűlås után, már a következő hónapban, március folyamán, az erdélyi hágókon át elhagyták az országot.³

IV. László király az Abák korábban is hatalmas birtokához 1288-ban még Ung vármegyét is Amadénak adományozza, és az ország nádori méltóságára emeli, ennek ellenére ő 1290-ben föllázad a király ellen. László 1290

¹ Györffy Gy. 1963. 760.

² ÁUO III. 285; Wertner M. 1909. 479.

³ TK I. 178.

nyarán gyilkosság áldozata lesz. Utóda az Árpád-ház egyetlen élő férfi tagja, III. András, aki tízéves uralkodása alatt több ízben is Aba-nembéli Amadét nevezi ki az ország nádorává.

Az utolsó Árpád-házi király 1301 januárjában bekövetkezett halála után a nagyhatalmú főurak egy része Anjou Károly Róbertet koronázza királlyá egy alkalmi koronával Esztergomban, egy másik főúri csoport, Csák Máté nádor vezetésével Vencel cseh királyfit Székesfehérvárott a Szent Koronával koronáztatja Magyarország királyává.⁴

A két uralkodó verseng a nagyhatalmú országnagyok megnyeréséért. Aba Amadé, az északkeleti országrész ura talán már 1301-től, de 1304-ben már bizonyosan Róbert Károly párthívéül szegődve, az akkor még hatalommal nem rendelkező és nem is a hagyományoknak megfelelően megkoronázott fiatal királyt Gönc várában évekig vendégül látja, és így tőle is nádori méltóságot nyer.⁵ Segít Károlynak megnyerni több más főúr támogatását is, akik egymás elleni harcaikban a királyra is támaszkodni kívánnak.

1305-ben Vencel, apja halála után, cseh király lett, és lemondott a magyar trónról, átadva a koronát Ottó bajor hercegnek, IV. Béla leányági unokájának, aki még 1305-ben a Szent Koronával Székesfehérvárott királlyá koronáztatja magát. Az országnak továbbra is két királya van, és ebből ismét a leghatalmasabb főurak húznak hasznot.

De miután Ottót Kán László erdélyi vajda elfogja, és több hónapra fogságba veti, kiszabadulva, 1307-ben elhagyja Magyarországot, és csupán a királyi címet viseli 1312-ben bekövetkezett haláláig.

Az országnak most már csak egy királya van ugyan, Károly Róbert, akit az 1308-ban Pesten tartott gyűlés I. Károly néven királlyá választ, és 1309-ben a budavári Nagyboldogasszony templomban az esztergomi érsek másodszor is királlyá koronáz, de ha valóban uralkodni akar, meg kell törnie a szinte tartományi méretű birtokokkal rendelkező főurak hatalmát. Ez csak utóbb és fokozatosan sikerül neki. 1310-ben Károly harmadszor is megkoronáztatja magát, most már a hagyományoknak megfelelően Székesfehérvárott és a Szent Koronával.⁶

1311 szeptember elején meghal Aba Amadé, a kassai szász polgárok, akikre ki akarja terjeszteni hatalmát, agyonverik, megölik kíséretének több tagjával együtt.⁷ Amadé nádor uralma alá ekkor már nyolc vármegye tarto-

⁴TK I. 179–188.

⁵Györffy Gy. 1963. 49; Kristó Gy. 1978. 18, 20, 40; TK I. 189.

⁶TK I. 190–192.

⁷Fügedi E. 1977. 63; Kristó Gy. 1978. 38.

zott: Abaújvár, Torna, Zemplén, Szepes, Sáros, Ung, Bereg és Szabolcs megyék. Hogy mikor jutott a Torna megye fölötti hatalmat jelentő Szádvár és ezzel annak uradalma, így Szilas birtokába is, arra nincs adatunk.

Amadé fiai már a következő hónapban felbontják az amúgyis formális szövetséget a királlyal, és ellene Csák Mátéval, az ország legnagyobb hatalmú főúrával, az északnyugati országrész megyéinek birtokosával lépnek szövetség-re. Károly sereget indít ellenük, és 1312. június 15-én Kassától keletre, a rozgonyi csatában legyőzi a Csák Máté támogatta Amadé-fiakat. Ez a győzelem fordulópontot jelentett a királynak a nagyhatalmú főurak elleni harcában. A rozgonyi csata után a királyi seregek sorra foglalják vissza az Amadé-fiak kezén volt várakat, köztük Szádvárt⁸ és vele annak uradalmát, Szilassal, Szögligettel, Hidvégardóval és Szentandrással együtt.

Nem tudjuk, hogy melyik évben és azt sem, hogy milyen jogcímen, de feltehetőleg az 1300-as évek első, zűrzavaros évtizedében, és talán nem is fegyveres erőszakkal, hanem formailag elfogadható módon történt, hogy Aba Amadé a nagyhatalmú szomszéd, Abaúj, Zemplén és Ung megyék, valamint számos vár ura, az ország nádora megszerezte magának a Tekus-fiaktól Torna megye ispáni várát, Szádvárt, és vele a hozzá tartozó falvakat, köztük Szilast is.⁹ Hogy birtoklása nem erőszakos foglaláson alapult, az abból is látható, hogy midőn az 1312-ben lezajlott rozgonyi csatában a király legyőzi az előző évben elhunyt Amadé ellene lázadó fiait, és visszafoglalja tőlük Szádvárt, Tekus fiai nem igénylik azt, mint jogos birtokukat maguknak, sem akkor, sem utóbb 1406-ban. 1312-től kezdve Szádvár hosszú időre királyi vár marad, tartozékaival: Szilassal, Szögligettel, Hidvégardóval, Szentandrással és egy sor más faluval, lényegében a volt tornai királyi uradalom egy részével együtt, és továbbra is Szádvár Torna megye ispáni vára, a megye ispánjának, vagy annak távollétében az alispáni tiszteet betöltő várnagynak székhelye.

A rendelkezésre álló gyér adatokból nem állapítható meg egyértelműen, de talán abból a hatalmas tornai birtoktestből, amelyet a Nógrád megyei Jenő várúkért és az ahhoz tartozó birtokért Tekus fiai cserébe kaptak a királytól Szádvárral, meg a körülötte elterülő Torna birtokkal és tartozékaival, mind-ebből Aba Amadé az 1300-as évek elején, csak a számára az egész megye fölötti hatalmat biztosító Szádvárt és közvetlen tartozékait csikarta ki magának valamilyen formailag talán elfogadható jogcímen a Tekus utódoktól, meghagyva azoknak a volt tornai uradalom egy jelentős részét, az ekkor már lassan városnak számító Tornával együtt, de minden erődtímeny nélkül.

⁸ TK I. 192–193.

⁹ Fügedi E. 1977. 63–64, 193.

A Tekus utódok így kiszolgáltatottá váltak Amadéval szemben, és föltehetőleg az Amadé-fiaknak a királlyal való szembefordulása és a rozgonyi csata idején sem mertek, vagy nem is állt módjukban az Amadé-fiakkal szembefordulni és a király oldalára állni. Talán ezért nem is gondolhattak arra, hogy a rozgonyi csata után a királytól visszakérjék Szádvárt és tartozékait, arra hivatkozva, hogy Amadé erőszakkal vette el tőlük. Erre enged következtetni az is, hogy bár Szádvár és közvetlen tartozékai – köztük Szilas, Szögliget, Hidvégdó és Szentandrás – kivételével jelentős birtokaikat megtartották, Károly király uralkodása alatt a család egyetlen tagja sem viselt sem ispáni, sem országos méltóságot.

Az Amadé-fiakat elsöprő rozgonyi csata után a király sorra törte le a többi főúri csoport hatalmát is, de valójában csak Csák Máté 1321-ben bekövetkezett halála, és ezt követően több mint harminc várának elfoglalása, majd még ugyanazon év őszén Kán László fiai erdélyi hatalmának megtörése után tekintheti magát valóban egész Magyarország uralkodójának.¹⁰

Szádvár és tartozékai, köztük Szilas ismét királyi kézen

Torna megye központja, Szádvár tehát 1312-től királyi kézen van uradalmával együtt, és a várnagy nem egyszer a megye ispánja is. 1319-ben Bárczay Fekete Miklós fia Latk mester a várnagy.¹¹ 1324-ben Károly király egy oklevele említi Szádvárban Péter ispán várnagyot.¹²

I. Károly legmegbízhatóbb híve a Drugeth család, amelynek őse még az Anjoukkal került Franciaországból Itáliába, majd onnan velük együtt Magyarországra. Drugeth Fülöp 1317–18-ban tárnokmester, 1323-tól haláláig, 1327-ig nádor. Őt a nádori székben 1328-tól haláláig bátyja, Drugeth János követi, majd azt fia, Drugeth Vilmos, aki előbb abaújházi, majd szepesi és sárosi ispán, utóbb hevesi és borsodi ispán is, és apja elhunytától, 1333-tól 1342-ben bekövetkezett haláláig számos megye ispáni tiszte mellett az ország nádora is. A királlyal való bizalmas kapcsolatára jellemző, hogy amikor hatalmas vagyonáról 1330-ban végrendeletet készített, annak végrehajtójául a királyt jelölte meg.¹³

¹⁰ Uo. 65–66; TK I. 197.

¹¹ Fügedi E. 1977. 193.

¹² Dértshy M. 1969. 143, 168.

¹³ Él. Lex. I. 399–400.

Ha a különféle oklevelekből kigyűjthető ispáni tisztségeit egymás mellé helyezzük: Heves, Borsod, Abaújvár, Szepes és Sáros, akkor valószínűnek tűnik, hogy a területileg ezek közé ékelődő Torna megye ispáni tisztségét is ő töltötte be. Így értelmezhetjük végrendeletének azt a mondatát is, hogy már nagybátyja, Fülöp és apja, János is hatalmukban tartották többek között Szádvár uradalmát is, nyilván mint Torna megyének a király által kinevezett ispánjai.¹⁴

1333-tól Polyánki Pongrácz fia Bertalan mester a szádvári várnagy,¹⁵ akit Károly király egy 1338. évi oklevelében Drugeth Vilmos nádor helyettesének és várnagyának nevez,¹⁶ amit nyilván úgy kell értenünk, hogy Bertalan mester a nádornak tornai ispáni tisztségben volt helyettese és mint ilyen az ő szádvári várnagya. 1339-ben Lengyel Péter a helyettes várnagy.¹⁷ 1358-ban Ugrin fia László mester Torna megye alispánja és így nyilván Szádvár várnagya is, aki Szögligeten állít ki oklevelet.¹⁸ 1360-ban pedig Szobonya fia János mester Nagy Lajos király várnagya Szádvárban.¹⁹ A megye ispáni tisztségét 1379-ben Bebek Imre töltötte be.²⁰

Az egyházi tized és a pápai adószedők

Drugeth Vilmos, mint az ország nádora és nyilván mint tornai ispán is, korszakot zárt le egy 1336. március 23-án kelt oklevelével, amelyben a király rendelkezésére visszaadhatja az esztergomi érseket megillető, de néhány évig jogtalanul Szádvár javára szedett tornai tizedeket.²¹ Több évszázados, ősi kiváltságon alapult, hogy a tornai uradalom tizede nem az egyházat, hanem a királyt illette. Amíg Torna-Váradon, a mai Nagy-Várad dombon volt a királyi uradalom székhelye, oda folyt be a tized, amikor Görgön volt udvarháza a királynak, a tizedet is odaszállították, de akkor már pénzbeli megváltás ellenében. Utóbb úgy látszik Torna megye központjába, Szádvára került a megye területéről az ősi jogon beszedett tized. Lehet, hogy éppen az erőskezü Drugethek újították fel ezt az ősi jogot, ráadásul mellőzve a IV. Béla által

¹⁴ Détsky M. 1969. 144, 168; *Fejér* XI. 1. 444.

¹⁵ Fügedi E. 1977. 193.

¹⁶ Détsky M. 1969. 144, 168; *Fejér* VIII. 4. 309.

¹⁷ Détsky M. 1969. 144, 169; *AO*. III. 595.

¹⁸ *AO* VII. 518–519.

¹⁹ Détsky M. 1969. 144–169; *DI*. 16. 109.

²⁰ Kemény L. 1912. 159.

²¹ *Mon. Strig.* III. 277.

1263-ban felajánlott pénzbeli megváltást is, hisz különben aligha lett volna ez ellen kifogása az esztergomi érseknek, miután egy-egy várhoz tartozó területek tizedeinek pénzbeli megváltása, utóbb kifejezett bérbe adása a XIV. században már nem volt egyedülálló eset.²² De miután 1332-ben megállapodás jött létre a pápa és I. Károly között, hogy a pápai adószedők egész magyarországi bevételek egyharmadát átadják a királynak, ha az engedélyezi működésüket,²³ talán ezzel összefüggésben mondott le a király végérvényesen az esztergomi érsek javára a régi tornai uradalom területén kialakult Torna megyében szedett tizedekről.

Emlékeztetek rá, hogy már III. Béla olyan jogokkal adományozta Domonkos Bánnak, majd IV. Béla 1243-ban a Bebeknek a tornai királyi uradalom egy részét, amilyenekkel ő maga is élvezte azt, beleértve a tizedszedés jogát is.²⁴ Emlékeztetek arra is, hogy amikor 1256-ban IV. Béla megerősítette az esztergomi érsekség kiváltságait és még az arany- és ezüsbányászatból eredő királyi jövedelmek után is vállalta a tized fizetését,²⁵ ezt követően 1263-ban külön oklevélben intézkedett, hogy az esztergomi érseknek pénzben fizetendő megváltás fejében továbbra is a görgői királyi udvarházat illesse meg a tornai uradalom tizedszedési joga, kivéve azokat a külföldi telepésekkel benépesült hospesfalvakat, amelyeknek kiváltságai között az is szerepelt, hogy a tized a község saját egyházának papját illeti.²⁶

1332-től 1337-ig működtek Magyarországon a pápai adószedők, hat éven át szedték be a papi tized jövedelmek tizedrészét. Töredékesen fennmaradt számadáskönyvük kevés kivétellel az egész országra kiterjedően felsorolja a plébániával és más egyházi intézménnyel bíró helységeket, megnevezi azok papját és megjelöli az általuk fizetett összeget.²⁷ De míg az ország más vidékein többször szerepelnek a számadáskönyvekben a plébániák, a Torna megyének megfelelő tornai főesperesség plébániái csak egyszer fordulnak elő,²⁸ nyilván a király és az esztergomi érsek közti megállapodást követően. Hiába keresné valaki a jegyzékben a hospesfalvak Vendégi, Szentandrás, Szőlőszárdó és Hidvégárdó nevét, bár mind a négynek, de az első háromnak bizonyosan, már rég volt plébániája, ősi kiváltságaik alapján azonban e települések tizede teljes egészében a községek plébániáin maradt, abból sem az érsek, sem a pápa nem részesedett.

²² Fügedi E. 1977. 77.

²³ TK I. 202.

²⁴ Fejér IV. 1. 290; Katona T. 1981. 316.

²⁵ Fejér IV. 2. 384; Mon. Strig. I. 436.

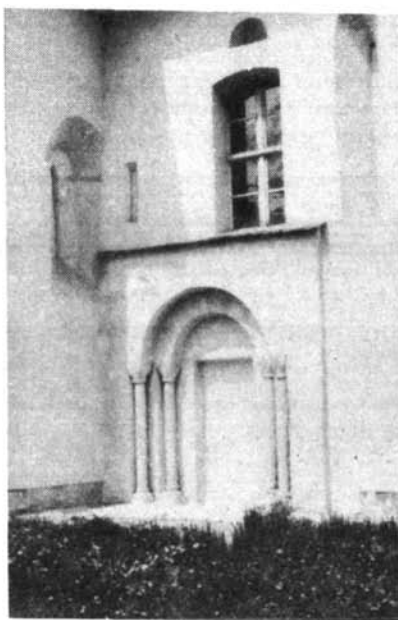
²⁶ Fejér IV. 3. 126; Mon. Strig. 496.

²⁷ TK I. 203.

²⁸ Mon. Vat. I. 1. 182, 183, 233; Borovi J. 1942. 91–92.

A Bódvaszilasi-medence községeinek plébániái közül Pál, Szögliget plébánosa másfél, Gál, Perkupa plébánosa pedig kétmárkányi tizedjövedelmet vallott be eskü alatt, és ez után fizetett egytized rész adót a pápai adószedőknek.²⁹ Szilas plébániája nem szerepel a jegyzékben, lehet, hogy akkor még Szögliget filiája volt.

Szentandrás XII. századi temploma³⁰ bizonyítja, hogy ott plébánia is már az 1100-as évek végén létezett, Vendégi plébániáját az 1263. évi, Szőlőskardóé egy 1324. évi oklevél említi,³¹ Szentjakab templomának pedig XII. századi építészeti részletei³² bizonyítják plébániája ősi voltát.

11–12. kép. Tornaszentjakab
r. k. temploma, jellegzetes ablakainak
és szép román kori kapuzatának
tanúsága szerint még
a XII. században épült
Dénes Gy.-né felv. 1983

²⁹ *Mon Vat.* I. 1. 233.

³⁰ *S. Pusztai I.* 1980. 132–133, 136, 140.

³¹ *ZO I.* 254.

³² *Genthon I.* 1961. II. 307.

A Bódvaszilasi-medence falvai alapvetően két nagybirtok és több kisebb birtokos nemes család között oszlottak meg évszázadokon át. Szilas, Szögliget, Hidvégdárdó és Szentandrás a mellette fekvő Kovácsival Szádvár mindenkori uráé, Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodása idején a királyé volt.

A másik nagybirtokos a Tekus utódok családja volt. 1340-ben a jászói káptalan előtt a Tekus leszármazottak két nagy ága, és pedig a magát Szalon-nainak nevező Tekus fia István fiai Loránd és István, valamint a magát utóbb Tornainak nevező Tekus fia László fia János megosztották egymás közt a család addig osztatlanul birtokolt, közös birtokait.³³

A Szalonnaiaké, Szinieké és Jósmafőieké lett végérvényesen és most már kizárólagosan a székhelyük, Szalonna körül elterülő Borsod megyei birtokon kívül tizenegy falu Torna megyében és egy-egy falu Abaújtúr, Zemplén és Gömör megyében.

A Tornaiaké lett ekkor kizárólagos joggal székhelyük Torna város és hét további falu Torna megyében, hat falu Borsodban, három falu Abaújtúr és egy Gömör megyében.

A Bódvaszilasi-medence falvai közül a Szalonnai és Szini család lett Perkupa és Dobódel, a Tornaiaké pedig Rákó és Szentjakab. (Ezért a birtokmegosztásért, mint majd látni fogjuk, nagy árat fizetett a család 1406-ban, midőn a Tornai ág magtalan kihaltával annak vagyona, Zsigmond király döntése értelmében, az uralkodóra visszaszállt, a Szalonnaiak, Sziniek és Jósmafőiek minden tiltakozása ellenére.)

Nagy Lajos uralkodása idején, bár országos méltóságokat nem viselt, mégis második fénykorát élte Tekus utódainak családja.

A Tornai ág 1357-ben adománylevelet kap a királytól, amely lehetőséget biztosít a számukra, hogy birtokukon, a maguk választotta helyen várat építsenek.³⁴ Így épül fel 1357 után a Torna város mellett emelkedő sziklacsúcson Torna vára, amely oly fontos szerepet játszik utóbb a megye történetében, és amelynek magasba nyúló romjai ma is jól láthatók a Bódvaszilasi-medencéből. Mintegy fél évszázad múltával a Jenő várak fejében kapott Szádvár elvesztése után, végre ismét van hatalmas és erős várak Tekus ispán leszármazottainak.

³³ *Fejér* VIII. 4. 469.

³⁴ *Fejér* XI. 444.

13. kép. Az 1357. évi királyi engedély alapján épült fel
a még romjaiban is nagyszerű Torna vára
L. Rohbock XIX. századi metszete. Kulcsár G. repr.

A Szalonnai ág a szalonnai udvarházát építteti ki kastéllyá és erősíti meg pártázatos várfalakkal.³⁵ Hogy a család ad magára és jövőjére, az egy 1358. évi oklevélből is kiderül, miszerint egy rákói birtokrész miatti perben azért nem tudják kihallgatni Szalonnai Loránd fiát Istvánt, mert ő az országon kívül, az itáliai Padovában végzi éppen egyetemi tanulmányait.³⁶ Ugyanez a Szalonnai István alapít 1383-ban a Martonyi fölött emelkedő Hármas-hegyen pálos kolostort, és építteti fel annak — még ma, romjaiban is megkapó szép-ségű — gótikus templomát.³⁷

Zsenge utódainak sorsa a birtokadományozást követő évszázadban

Vajon hogyan alakult utóbb az 1283. évi királyi adománylevéllel a Bódvaszilasi-medencében birtokot szerző Vid fia Zsenge családjának sorsa?

³⁵ ZsO I. 678.

³⁶ AO VII. 621.

³⁷ Borovszky S. 1909.

14. kép. Ma is áll a Lenkei család több évszázados bódvalenkei nemesi udvarháza
Dénes Gy.-né felv. 1983

A következő két évszázad okleveleiből kirajzolódó családfa arra mutat, hogy Zsengének több fia is lehetett, akik a birtokon megosztottak, és a maguk birtokrészén építették fel kismemesi udvarházukat. (Lenkén ma is áll, bár sajnos — szégyenszemre — igen elhanyagolt állapotban, Zsenge leszármazottainak az 1730 körül Bél Mátyás által már igen régiként leírt³⁸ és az 1700-as évek végének katonai összeírásában és térképén is szereplő,³⁹ homlokzatában talán 1820 körül megújított⁴⁰ szép, boltozatos udvarháza. Ennek a műemléki hatósággal összefogva történő megmentése és helyreállítása a vidék felelős vezetőinek szép feladata lenne!)

Az 1300-as évek különböző okleveleiben a család egyik ága Nenke (Lenke) faluról Nenkeinek, a másik ág Komjáti faluról Komjátinak, a harmadik ág a Bódvának a Komjátiával szemközti partján fekvő Halyagosról Halyagosinak, a negyedik ág a Kőszög domb oldalában kialakult Kőszög faluról Kősze-

³⁸ Bél: Torna. 80.

³⁹ I. kat. felvétel. Landesbeschreibung. Torner Com. Lenk(e). (Coll. XXI. Sect. 9.) 2. Ein Edlhof.

⁴⁰ Genthon I. 1961. II. 42.

ginek nevezte magát. Milén úgy látszik nem telepedett meg a család egyik ága sem, így ez a birtokrész valószínűleg hamarosan el is néptelenedett. Az Aba-újvár megyei Kupa falu, vagy legalábbis egy része, a családnak föltehetőleg Zsenge egyik fiától, Fertestől leszármazó Komjáti ága kezére került, mert a falut, vagy legalábbis az ottani birtoktest őket illető részét, több oklevél is Ferteskupa néven emlegeti.

A Komjátiak, Kőszegiek, Lenkeiek és Halyagosiak, ha közös érdekeiket kellett megvédeniök, mindig összefogtak, így szereztek birtokaikat megerősítő oklevelet 1347-ben Nagy Lajostól⁴¹ és 1415-ben Zsigmondtól,⁴² majd 1464-ben Mátyás királytól is.⁴³

Ha közös érdekeik védelmében összefogtak, és a kívülállókkal szemben, saját érdekükből egységesen léptek is fel, egymás között annál ádázabb harc dúlt az egyre szétágazóbb család egyes ágai között. Ez bizonyos fokig érthető is, hiszen a Zsengétől leszármazó nagycsalád egyre terebélyesedett, viszont a birtok nem növekedett, így az egyes ágakra és azokon belül az egyedi kiscsaládokra egyre kisebb birtokrész jutott. Ez a harc sokszor gyűlölködéssé fokozódott, így nem egyszer emberélelet is követelt.

1329-ben Halyagosi Jakab fia Domokos azzal vádolta Fertes fiait, Jánost, Pétert és Lukácsot, hogy apjuk Fertes megölte az ő bátyját Bakácsot halyagosi birtokán. A testvéreit is képviselő Fertes fia János tagadta ezt, így a Halyagosi Domokossal kialakult peres vitájukat perdöntő lovas bajvívásnak kellett volna eldöntenie Vizsolyban, Drugeth nádor színe előtt.⁴⁴ Hogy erre sor került-e, nem tudjuk, de négy év múlva Jakab fia Domokos ispán egyezséget köt Fertes fiaival, Jánossal, Péterrel és Lukáccsal a Halyagos, Bódvalenke és Tornaszentandrás határán fekvő Rakottyás nevű földterületről.⁴⁵ Ezek szerint úgy látszik megegyeztek, és bátyja haláláért némi földterület átengedésével kárpótolták Fertes fiai Domokos ispánt. Az ilyen jóvátétel szokásos volt a középkorban.

1358-ban Domokosnak a két fia, Benedek és Barnabás, akik ezúttal Komjátinak nevezik magukat, jelennek meg Szögligeten Torna megye alispánja, Ugrin fia László és szolgabírái előtt, ahol rokonuk, Nenkei Zsenge fia Imre bizonyos halyagosi részbirtokát, melyet korábban nekik elzalogosított, most visszaváltja tőlük. Erről az okiratról a jászai konvent Nenkefalvai

⁴¹ *Jl. Prot. X. p. 725; hiv. Varsik, B. 1973. II. 327.*

⁴² *Dl. 1162; Csoma J. 1892. 72–75.*

⁴³ *Dl. 75.902.*

⁴⁴ *Fejér VIII. 3. 391.*

⁴⁵ *Csoma J. 1897. 339.*

(Bódvalenkei) Zsenge fia Imre kérelmére 1360-ban hiteles másolatot is kiállít.⁴⁶

Miután Domokos fiai, Benedek és Barnabás rendezték vitás ügyüket a mai Bódvalenkén lakó rokonaikkal, sorra kerítették a királyi birtokban levő Szentandrással közös, és úgy látszik néhány pontján vitás határuknak a rendezését is. 1364-ben Nagy Lajos királyhoz fordultak tehát, most ismét Halyago-siaknak nevezvén magukat, és miután elmondták neki, hogy Halyagos és Mile birtokaiknak nincsen törvényesen megállapított határa, a király utasította az egri káptalant, hogy a szomszédok részvételével bizottságilag járják végig és jelöljék meg a két birtok határvonalait. Ránk maradt, bár az összehajtasnál keletkezett nagy lyukakkal, hiányokkal az egri káptalannak Halyagos és Szentandrás, valamint a Mile és Szentandrás közti határvonalról készített jelentése,⁴⁷ amelyben számos földrajzi név is szerepel, így Halyagos és Szentandrás határán többek között a *Rakatyás* nevű berek, egy *kerek tó*, az *Egres pataka*, a *Hollófészek* nevű rét, a *Barancs-ér*, a *Bódva folyó*, a *Vecsem-pataka*.

A Szentandrást Milétől elválasztó határvonalat érdemes szó szerint leírnom, az oklevélnek ez a része ugyanis kevésbé rongált és a régi határvonalat Tornaszentandrás mai lakói is követni tudják. „Mile birtok határa Rákó felől egy hegy tetején indul, amely három patak forrása fölött emelkedik . . . innen kelet felé egy hegyháton halad, majd a *Siket-völgy*be leereszkedve egy patakocskát keresztez innen egy magas hegyre megy fel, amely a *Pálos-völgy* felső vége fölött emelkedik, majd ebbe a völgybe ereszkedik le és egy utat keresztezve a *Mile-patak*hoz ér. Innen keleti irányba haladva felmegy a magas *Eniszke-hegy* tetejére, ahonnan továbbhaladva eléri a Szendrőből Tornába vezető közutat, itt végződik Mile határa” – hozzátehetjük: Szentandrás felől.

Komjáti, Bódvalenke, valamint a köztük valaha állott Halyagos és Kőszög faluk, továbbá az Esztramos mögött megbúvó és már lakatlan kis Mile puszta évszázadokon át azoké a kismeseké maradt, akiknek őse, Vid fia Zsenge éppen most 700 esztendeje, 1283-ban ezt a területet adománybirtokként kapta meg IV. László királytól.

⁴⁶AO VII. 518–519.

⁴⁷DL. 97.974.

VI. NAGY LAJOS HALÁLÁTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG

A Bebek megszerzik Szádvárt és uradalmát

Még Nagy Lajos király uralkodása idején jutottak országos méltóságokba, a tatárjárás után, 1243-ban IV. Béla király által a Pelsőc és Csetnek vidéki nagy uradalommal megadományozott Gömör megyei Bebek, akik évtizedekkel utóbb Szádvár és ezzel Szilas urai is lettek. Először Bebek Domokos fiát Györgyöt nevezi ki a király 1345-ben szepesi ispánná, majd 1349-ben követ Avignonban, 1352-ben lipthói ispán és 1361-től a királyné, majd Lajos király halála után az ország tárnokmestere. Ő alapította 1371-ben a gombaszögi pálos kolostort. 1390-ben vagy a következő évben bekövetkezett halála után a tornagörgői templomban temették el, máig is ott áll vörösmárvány sírköve a Bebek kettős keresztes címerével. (A címerben szereplő kettős kereszt került utóbb a Bebek birtokok községei templomainak ormára vagy a templomtornyok csúcsára. Ott látjuk ezeket a mai napig is Szilason, Szögligeten, Szentandrásan, Körtvélyesen és még sok más volt Bebek birtokon Tornában, Gömörben és egyebütt.)

Bebek István, György testvére, 1351-ben lipthói ispán, 1352-ben királyi zászlótartó, 1360-tól haláláig, 1369-ig országbíró volt.¹ Bebek György fia Imre 1379-ben már tornai ispán, és mint ilyen, legalábbis időszakosan, nyilván Szádvárban székel.²

1382. szeptember 10-én Nagy Lajos király elhunyt és egy hét múlva 12 éves leányát, Máriát az esztergomi érsek Magyarország királyává koronázta. Trónra lépte után anyja, Erzsébet királyné kormányzott helyette.

Erzsébet királynénak már 1361 óta Bebek György volt a tárnokmestere, vagyis összes jövedelmeinek kezelője, legfőbb bizalmasa, aki aztán Lajos király halála után, Erzsébet bizalmából, az ország tárnokmestere lett. Amikor Nagy Lajos meghalt és a királyné kormányzott a 12 éves Mária helyett, Bebek György, a királyné bensőséges bizalmi embere egyszerre nagy szerephez jutott az országban, és a legdöntőbb kérdésekben is a királyné egyik legfőbb tanácsadója lett, ugyanúgy két fia, Imre és Detre is, akiket Erzsébet királyné teljes

¹ *Él. Lex.* I. 152–153.

² *Kemény L.* 1912. 159.

15. kép. A Bebek család kettős kereszt
címere Bebek György sírkövén a tornagörgői
r. k. templomban
Dénes Gy.-né felv. 1981

bizalmába fogadott, különösen Bebek Imrét, akit 1386-ban országbíróvá nevezett ki.

Amikor 1385 decemberében Durazzói (Kis) Károly nápolyi király a délvidéki főurak csoportjának támogatásával lemondásra kényszeríti Máriát és II. Károly néven magyar királlyá koronáztatja magát, Bebek Imrét, aki közismerten a királyné bizalmas híve és tanácsadója volt, leváltja az országbíró kulcsfontosságú tisztéből, és a hatalom szempontjából kevésbé jelentős szlavyon báni címet adja neki. 1386. február 7-én Károly ellen merényletet követ-

nek el, és a király sebesülésébe február 24-én belehal.³ Mária újból átveszi az ország királyaként a kormányzást, de mögötte továbbra is anyja, Erzsébet királyné áll. A (Kis) Károly ellen, Mária újbóli trónrajuttatása érdekében szőtt összeesküvés egyik résztvevője volt Bebek Imre is, Mária nyomban vissza is helyezte őt országbírói méltóságába.⁴

Minden bizonnyal ekkor, tehát 1386 tavaszán kaphatták meg a Bebekek Erzsébet királynétól, a fiatal leány-király nevében, hűségükért és az uralkodó-családnak tett kivételes szolgálataikért Szádvárt és nagyértékű uradalmát, Szilassal és a várhoz tartozó többi településsel, köztük Szögligettel, Hidvégardóval és Szentandrással együtt, amelyek eddig királyi birtokban voltak, de amelyeket Bebek Imre már Nagy Lajos életében tornai ispánként kormányzott. Később ez a nagy értékű birtokadományozás már el sem képzelhető. 1386 júliusában Erzsébet királynét és Máriát, a fiatal leány-királyt a délvidéki főurak elfogják és fogságba vetik, ahol Erzsébet királynét, a Bebekek fő pártfogóját, 1387 januárjában meg is ölik (leányának szeme láttára megfojtották). Egy másik főúri csoport 1387 márciusában, még Mária fogsága idején, férjét, Luxemburgi Zsigmondot magyar királlyá koronázza.⁵ Bár júniusban Mária már kiszabadul, de ezután már Zsigmond kormányozza az országot, aki egy ideig még számon tarthatta, hogy Nagy Lajos halála után az akkor nagy befolyásra szert tett Bebekek ellenezték a fiatal leány-királynak vele kötendő házasságát, és Garai Miklós nádorral együtt arra befolyásolták Erzsébet királynét, hogy Máriát VI. Károly francia király öccsével házassítsa össze.⁶

Mint ahogy arról okleveles adatunk van, hogy a szádvári uradalom egyik faluja, Szentandrás 1388-ban már a Bebekek birtokában volt, ahol akkor Bebek Detre királyi zászlótartó tiszttartója és jobbágysai éltek,⁷ így a szádvári uradalomnak a Bebekek részére történt királyi eladományozását, a fentebb írtak mérlegelése alapján, elég nagy biztonsággal 1386 tavaszára tehetjük. Az 1380-as években történt birtokadományozás mellett szól az a tény is, hogy Bebek Györgyöt 1390–91-ben a tornagörgői templomban temették el.

Hogy a korabeli viszonyokról képet kapjunk, érdemes az előbb említett 1388. évi tornaszentandrási vonatkozású okiratban foglalt történetet megismernünk: Zsigmond király a jászói prépost panasza alapján vizsgálatra utasította a szépesi káptalant, amely a kihallgatások alapján jelentette, hogy Kőszegi Demeter fiai János és Péter, meg Lenkei László fiai János és Miklós (a

³ TK I. 226–228.

⁴ ÉL. Lex. I. 153.

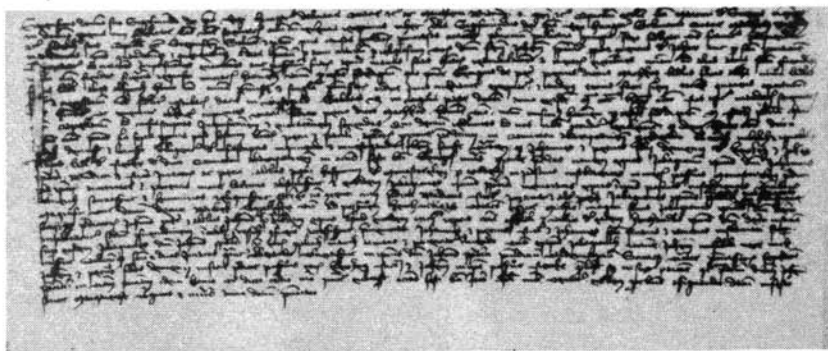
⁵ TK I. 228–229.

⁶ ÉL. Lex. 153; TK I. 227.

⁷ JL Fasc. 13. No. 7.

16. kép. A Bebek birtokába került
Bódvaszilas r. k. temploma tornyának
csúcsán ma is a Bebek címerében szereplő
kettős kereszt áll
Dénes Gy.-né felv. 1982

17. kép. A jászói konvent Zsigmond királynak küldött
1388. évi jelentését tartalmazó oklevél
Dénes Gy. repr.

Lenkeiek és Kőszegiek az 1283-ban birtokszerző Vid fia Zsenge leszármazottai voltak) 1388 tavaszán elrabolták Jászórol a prépost jobbágyságainak és hospeseinek (külföldi származású telepeseinek) kilenc lovát, és az azokat őrző préposti jobbágyságokat súlyosan megsebesítve félholtra verték. Ezután a prépost jobbágyságai esküdteikkel nagyságos Bebek Detre zászlótartó úr falujába, Szentandrásra mentek, és miután az ismert tolvajnál, Mihálynál, Detre úr jobbágyságánál lovaikat megtalálták, a tisztartó és a falu bírja előtt igazukat követelték, de „Kőszegi János és Péter valamint Lenkei Miklós és János dühtől tajtékozva és bosszút lihegve cimboráikkal együtt fegyveres erőszakkal” a prépost jobbágyságaira támadtak és közülük egyet meg is öltek, bírójukat és esküdteiket súlyosan megverték, megsebesítették.

1388 tavaszán tehát a Bebekék a szádvári uradalom részét képező Szentandrast már javában birtokolták, úgyannyira, hogy a szomszédos kisenemesek, a Lenkeiek és Kőszegiek is már egy húron pendültek a Bebekék embereivel. Bebek Imre 1392–1393-ban az erdélyi vajda méltóságát tölti be, Bebek Detre pedig 1397-től 1402-ig az ország nádora volt.⁸

Egyedül a nagyhatalmú és a legfontosabb országnagyok közé számító Bebekék szádvári birtoklása indokolja azt a pápai kegyet is, amellyel IX. Bonifác pápa 1400. november 9-én búcsú kiváltságot adott a Szádvár alatt elterülő Szögliget templomának,⁹ ahova ünnepeken a vár urai is lejártak, hogy tudniillik aki a templomot a pápai bullában felsorolt nagyszámú ünnepek bármelyikén felkeresi, az részleges bűnbocsánatot nyer.

Amíg Szádvár egy volt az ország számos királyi vára közül, ahol egy-egy várnagy irányította a király megbízásából az uradalmat, addig ilyen pápai kiváltság adományozása érthetetlen és értelmetlen lett volna. De ha az időben már Bebek Detre, az ország nádora és Bebek Imre, volt országbíró majd erdélyi vajda, utóbb horvát-szlavon bán voltak ottan a várurak, sőt minden bizonnyal volt ott rezidenciájuk, gyakran tartózkodtak is ott, már nagyon is érthető a pápai gesztus IX. Bonifác részéről, aki tervszerűen meg akarta nyerni a legfontosabb országnagyokat a maga trónjelöltje, az 1386-ban elhunyt és női ágon Árpád-házi származású II. Károly magyar király fia, Nápolyi László híveiül, aki trónkövetelőként lépett fel a csupán időközben (1395-ben) elhunyt felesége révén trónra került Zsigmonddal szemben először 1396-ban, majd 1402–1403-ban már a pápa nyílt támogatásával.¹⁰

⁸ TK I. 231–232, 234.

⁹ *Mon. Vat.* I. 4. 253–254.

¹⁰ TK I. 234, 238.

Gondoljuk csak el: ez a pápai kiváltság a Bebekeknek még a király iránti hűség megszegésével elkövetett bűn alóli feloldozást is szó szerint házhoz szállította. Nagy dolog volt ez a középkorban. Ez a pápai kiváltság úgy vélem nem csupán gesztus volt egy nagy befolyású főúri család felé, de talán burkolt ösztönzés is, hogy a királlyal szemben bátran a trónkövetelő mellé állhatnak. Hogy a pápa Bebekek felé irányuló gesztusa nem tévesztett célt, az is bizonyítja, hogy Bebek Detre nádor vezetésével fogták el az országnagyok 1401. április 28-án és tartották októberig őrizetben a királyt. Zsigmond 1402 szeptemberében menesztette nádori tisztéből Bebek Detrét, aki ezután a trónkövetelő Nápolyi László hívéül szegődött. Midőn Lászlót 1403-ban az esztergomi érsek Zarában egy alkalmi koronával Magyarország királyává koronázta,¹¹ ő Bebek Detrét nevezte ki az ország nádorává.¹² Bebek Imre pedig Nápolyi László seregének egyik vezére volt a Zsigmond híveit vezető Ezdegei Besenyő Pál horvát-szlavon bánnal 1403. január végén vívott csatában.¹³

Nyilvánvaló, hogy a hatalmas birtokokkal rendelkező Bebekek, Detre nádor és Imre volt országbíró, majd erdélyi vajda tekintélye és befolyása vitt több más országos méltóságot és sok náluk kisebb birtokú, de nem jelentéktelen nemes urat, ezek között elsősorban azon vidékek birtokosait, ahol váraik és óriási uradalmaik révén hatalmuk a kisebb birtokosokra is kiterjedt, a Zsigmonddal szembenállók táborába.

Nincsen rá írásos adatunk, de a későbbi események alapján valószínűnek látszik, hogy a nagyhatalmú szomszédok befolyására Tekus ispán leszármazottai, a Szalonnaiak, Sziniek, Jósavfőiek és talán a Tornaiaiak is a Bebekekkel együtt Nápolyi Lászlót támogatták Zsigmond elleni 1403. évi föllépése idején.

Mindezek alapján 1401, de különösen 1403 után már el sem képzelhető, hogy ellenfelei, a Bebek fivérek egy nagy értékű királyi váruradalmat kapjanak adományként Zsigmondtól, aki végül is fölülkerekedett és kiűzte az ellenkirályt az országból. Zsigmond maga is függve a főuraktól, 1403 októberében kegyelemben részesítette ugyan a Bebekeket,¹⁴ és volt ellenfelei birtokait nem kobozta el, de országos méltóságokra többé nem nevezte ki őket, és ekkor már elképzelhetetlen, hogy még újabb nagy váruradalmat adott volna nekik.

---

¹¹ TK I. 236, 238.

¹² *Él. Lex.* I. 152.

¹³ TK I. 238.

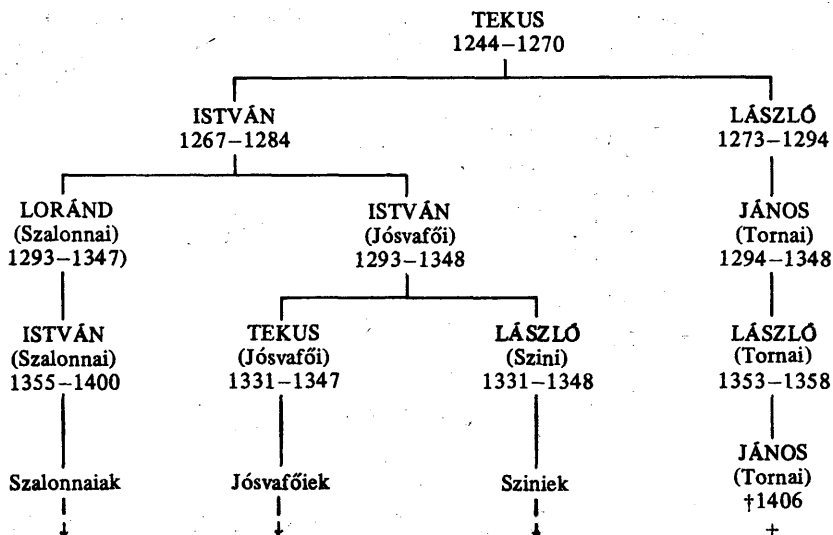
¹⁴ TK I. 238.

Itt most érdemes visszapillantunk az 1249-ben Szalonna és Martonyi megvásárlásával a Bódva völgyébe betelepült Tekus ispán utódainak további sorsára. Mint azt már tárgyaltuk, a család két ága 1340-ben megosztott egymás közt azon az igen jelentős birtokon, amit a közös ősök szereztek, részben a család Nógrád megyei Jenő váráért és a hozzá tartozó birtokért cserébe a királytól, másrészt vásárlások révén. A Tornai ágé lett az osztzkodáskor sok más falu mellett a mai Bódvarákó és Tornaszentjakab is, és ez az ág kapott engedélyt Nagy Lajos királytól 1357-ben arra, hogy az ugyancsak nekik jutott és lassan várossá fejlődő Torna környéki birtokokon várat építsenek maguknak, így ők építették fel Torna várát. A Tekus utódoknak ez az ág 1406-ban Tornai János gyermektelen elhunytával kihalt. A család másik ága, a Szalonnaiak, akikből a Sziniek és Jósuváfiak is kiágaztak, már meg is egyeztek az elhunyt Tornai János özvegy édesanyjával, hogy az mit tart meg a maga kezelésében, és mit vesz át tőle nyomban elhunyt fiának apai ági osztályos rokonsága.¹⁵

Zsigmond király azonban kétségbevonta, hogy Torna vára tartozékaival mint családi vagyon megilleti a Tekus leszármazottak másik ágát, és a várat a hozzá tartozó birtokokkal, mint kihalt családnak a királyra visszaháramlott vagyonát lefoglalta, a Szalonnai ágbeli igénylőket pedig arra utasította, hogy a birtokra vonatkozó jogait igazolják minden iratukat, okleveleiket neki Budán mutassák be. Össze is szedték ők minden iratukat, legfőképpen azokat az okleveleket, amelyek rögzítették, hogy a család a Nógrád megyei Jenő váráért cserébe kapta IV. László királytól Szádvárt, valamint a körülötte elterülő Torna birtokot tartozékaival együtt. Mint korábban már tárgyaltuk, Szádvárt és a hozzá tartozó falvakat, köztük Szilast is a Tekus-fiak valószínűleg a XIV. század elején, nem tudni milyen címen átadták Aba Amadénak, így a Tornai ág kihalása után már kifejezetten csak Tornáról, az 1357 után felépült várról és tartozékairól volt szó. Az említett cserét több későbbi király, így III. Endre, Nagy Lajos, sőt maga Zsigmond is oklevélben erősítette meg. A Szalonnaiak ezeket most mind összegyűjtötték, és felvitték Zsigmond királynak Budára. Az akkori magyar joggyakorlat szerint az 1340. évi teljes birtokmegosztás miatt úgy látszik vitatható volt, hogy az ősi családi birtokért cserébe kapott tornai birtoktestnek és a közös ősök által vásárolt többi birtok-

¹⁵ ZsO II. 1. 564.

**A Tekus ispántól származó Szalonnai, Jósvafői, Szini és Tornai családok
XIII–XIV. századi nemzedékrendje:**

Az áttekinthetőség érdekében az utódok nélkül elhalt fivéreket,
valamint a nőtestvéreket nem tüntettem fel.

A nevek alatt szereplő évszámok nem a születés és halálozás évét,
hanem a név első és utolsó okleveles előfordulását jelölik.

nak az osztozkodáskor a Tornai ágak jutott része, ezen ág kihalása után a család másik ágát törvényesen megilleti-e? Ez a bizonytalanság – vagy inkább a király magatartása iránti bizalmatlanság? – kitűnik a Szalonnai ágbelieknek az elhunyt Tornai János édesanyjával 1406 tavaszán kötött megállapodásából is. Nyilván Zsigmond is felmérte, hogy a vitás birtok lefoglalása után ő már birtokon belül van, és a Tekus utódok Szalonnai ágának öröklése az ő királyi kegyén múlik, de ő úgy látszik nem akarta, hogy a Szalonnaiak és Sziniek kezére kerüljön Torna vára a hozzá tartozó több mint tucatnyi faluval együtt, ezért a néki bemutatásra átadott összes oklevelet, a panaszosok minden tiltakozása ellenére, erőszakkal megtartotta,¹⁶ hogy azok jogait soha többé igazolni ne tudják. Ha az elkobzott oklevelek teljes mértékben és egyértelmű-

¹⁶ ZsO II. 1. 584, 588–589, 595–596.

18. kép. Tornai János 1406. évi
címeres sírköve a tornai r. k. templomban
Kulcsár G. repr.

en alkalmatlanok lettek volna a Szalonnai ág jogainak igazolására, akkor azokat Zsigmond vissza is adhatta volna nekik, De így most már nemcsak a várnak és tartozékainak volt birtokában, de megszerezte a régi birtokos jogcímét igazoló okleveleket is. A hatalmasok ilyen birtokszerzése nem volt egyedülálló abban a korban.¹⁷ De Zsigmond nyilván nem bánt volna így el megbízható híveivel. Eljárását talán nem csupán harácsolási törekvés, hanem a volt ellenfél egykori támogatóival szembeni indulat is befolyásolhatta. Mert eljárása egyértelmű volt a Tornaiak vagyonának királyi elkobzásával. Ennek pedig 1406-ban az lehetett a legkézenfekvőbb magyarázata, hogy 1403-ban a Szalonnaiak, nyilván a nagyhatalmú szomszédok, a Bebekek befolyására vagy nyomására, Zsigmonddal szemben talán a Nápolyi László trónkövetelőt támogatók táborába állhattak. Bizonyára az sem véletlen, hogy a Szalonnai

¹⁷ Fügedi E. 1977. 26.

ágtól elkobzott Torna várát a hozzá tartozó falvakkal, köztük Rákóval és Szentjakabbal együtt, a Nápolyi László csapatai ellen Zsigmond seregét vezérlő Ezdegei Besenyő Pál horvát-szlavon bán, valamint Berencsi Sáfár István kapták meg 1409-ben királyi adományként, illetve Kő-Kapronca váráért cserébe.¹⁸

A nagyhatalmú Bebek fivérek vagyonához azonban nem nyúlt a király, de 1403., illetve 1405 után már semmiféle országos tisztelet nem töltöttek be többé. Zavartalanul és bőségben éltek hatalmas uradalmaikban, legfeljebb szomszédaikkal kerültek összetűzésbe időnként.

1415-ben Ezdegei Besenyő Pál szlavon bán, aki – mint említettem – a Tekus ispántól származó Tornai család kihalta után Zsigmond királytól megkapta adományképp Torna várát uradalmával – benne Rákó faluval – együtt, panaszt tett a királyi udvarnál, hogy a Pelsőci Bebek, és pedig a néhai Imre vajda fia László és Detre nádor fia Miklós szárdi (szádvári) várnagyakkal, valamint Szilas és Szentandrás községbeli jobbágyaikkal elhordatták a bán Rákó nevű falujából az ő jobbágyainak lekaszált szénáját, valamint Rákóhoz tartozó földeket és erdőket erőszakosan elfoglaltak, és azokat Szilas meg Szentandrás falvakhoz csatolták. Úgy látszik, hogy a két ellenkirály seregeinek valaha egymással szembenálló vezérei közt sosem szűnt meg az ellenségeskedés, sőt öröklődött a családban. A király a panasz nyomán vizsgálatra utasította a közeli jászói monostor konventjét, hogy kiküldöttjük egy környékbeli nemesember, és pedig Becskeházi Balázs vagy Péter, avagy Lenkei László vagy Benedek, avagy Nádasdi Zsigmond vagy Komjáti István részvételével vizsgálják ki az ügyet és idézzék bíróság elé a feleket. A jászói konvent jelentette is a királynak, hogy kiküldöttjük Komjáti István részvételével vizsgálatot folytattott le, és a bán panaszát alaposnak találva Bebek Miklóst és Lászlót szádvári várnagyakkal együtt saját falujukba, Vendégibe idézte, hogy ott adjanak számot az ügyről.¹⁹

Zsenge utódai Zsigmond korában

Az előbbi oklevélben az intézkedések kapcsán ugyan Zsigmond király neve szerepel, valójában helyette, de nevében az udvar valamelyik országos méltósága intézkedett. Zsigmond ugyanis még 1413 őszén az itáliai Lombardiába,

¹⁸ Csánki D. 1890. I. 237, 244.

¹⁹ DL. 43.291.

majd Németországba utazott, ahol 1414. november 8-án Aachenben német királlyá koronázták. Onnan a svájci határon, a Bódeni-tó partján fekvő Konstanz városába sietett, a római katolikus egyház egyetemes zsinatjára, amelyen részt vett az esztergomi érsek, valamint az ország nádora és számos más magyar főúr is népes kíséretükkel. A magyar főurak és a nemesség szélesebb körei a konstanzi zsinat alkalmával ismerkedtek meg a nyugati címerhasználattal.²⁰

A király kíséretéhez tartozott itáliai és németországi útján, majd Konstanzban Kőszegi László is, aki az 1283. évi királyi adománylevéllel a Bódvaszilasi-medencében birtokot szerző Vid fia Zsenge leszármazottja, valószínűleg ükunokája volt. Ő felhasználva az alkalmat, hogy tartósan a király közvetlen környezetébe került, családjuk birtokaiban való megerősítést és címer adományozását kérte a királytól. Zsigmond a kérelemnek eleget téve, Kőszegi László érdemeiért, a királynak tett szolgálataiért, amelyeket Lombardiában és Németországban tanúsított hűségével tetézett, Konstanzban, 1415. március 27-én kiadott oklevelével megerősítette Vid fia Zsenge leszármazottait, a Kőszegi, Komjáti, Nenkei és Tokai családokat Komjáti, Minkefalva (Lenke), Mile valamint Kupa birtokában, és címert adományozott nekik, amelynek pajzsában koronából kiemelkedő két, könyökben behajlított kar látható, az egyik kézben pallossal, a másikban búzakalász köteggel.²¹ A család címerét ma is láthatjuk egy kis komjáti ház oromzatán.²²

Így tehát Vid fia Zsenge utódai, immár több ágra váló népes családdá növekedve, megtartották az ekkorra már a hatalmas Bebek uradalom által körülvett kis birtokukat a Bódvaszilasi-medence falvaiban: Komjátiban, Halgyason, Bódvalenkén, Kőszögön, Milén, valamint az Abaújtúr megyei Kupán is.

Az 1427. évi portaösszeírás

Hogy a Bódvaszilasi-medence akkori falvaiban hány jobbágycsalád szolgált a Bebekeket, hány jobbágyportájuk volt ott akkor a Szádvári uradalom falvaiban, azt egy 1427-ben készült Torna megyei portaösszeírás tartotta fenn számunkra.²³ Ezt a dátum nélküli összeírást történészeink eddig úgy emleget-

²⁰ TK I. 245–246.

²¹ Csoma J. 1892. 72–75.

²² Komjáti, Petőfi u. 31.

²³ Dl. 34.088.

19–20. kép. A Kőszegiek, Komjátiak
és Lenkeiek Zsigmond király által
1415. évben adományozott címere
az adományozó oklevélen
és egy ma is álló Komjáti ház homlokzatán
(Petőfi S. u. 31.)
Dénes Gy.-né felv. 1983

ték, hogy „1430 körül” készült. Minthogy azonban még birtokosként szerepel benne az a Lenkei Mátyás (Máté), akit 1428 elején meggyilkoltak,²⁴ megállapítottam, hogy az összeírás csak ezt megelőzően, tehát 1427-ben készülhetett, ahogy – akkor még okleveles bizonyíték nélkül – Csánki is helyesen feltételezte, azon az alapon, hogy a szomszédos Gömörben, Abaújban, Sárosban és Ungban is 1427-ben készültek portaösszeírások.²⁵

Lássuk tehát az 1427. évi Torna megyei összeírás bennünket érdeklő részét. Megjegyzem, hogy akkor már a birtokszerző Bebek fivérek fiai voltak a birtokosok éspedig Bebek Detre volt nádor fiai Péter és Miklós, valamint Bebek Imre volt erdélyi vajda fia Imre.

A Bódvaszilasi-medence falvaiban

Szilason	43
Acskón	14
Szögligeten	39
Derenken	23
Szentandrás	20
Kovácsiban	14
Hidvégyárdón	43

tehát csupán ezen a részen 196 jobbágyportájuk volt a Bebekeknek.

De az övék volt még az alsó járásban Szőlőszárdó 50, Vendégi 20, valamint a felső járásban Szádalmás 34, Körtvélyes 40, Jablonca 64, Hárskút 34, Dernő 26 és Kovácsvágása 16 portával. A Bebekeké volt tehát csupán ebben az uradalomban 480 jobbágyporta. – Emlékezzünk csak, 1196–1198 között Imre király anyja hűgának csupán 100 háznép szolgálcsaládot adott a tornai uradalomban, és az akkor olyan fejedelmi ajándéknak számított, amit még a pápa is megerősített. Bár Imre király birtokadományának pontos kiterjedését nem ismerjük, de az azt követően eltelt 230 esztendő alatt annak feltételezhető területén, a közben lezajlott tatárjárás ellenére és nyilván azt követően, a lakosság lélekszáma többszörösére növekedett. Ez a jelentős népességfejlődés az egész vidékre érvényes lehetett.

Birtokolt még a megyében a Tekus utód Szini család Szinben 31, Petriben 12, Dom(ol)aházán 5, Jósmafőn 21, Borzován 30, Szilicén 16, Fekete-fűzőn 7, Kisfaludon 8, (Korotnok)Ardón 18, Dobódelén 7, Varbócon 15, összesen 170 portát, ami még komoly nagybirtoknak számított. De amilyen gyorsan szerezték meg itteni birtokaikat Tekus ispán és fiai a XIII. század

²⁴ DL 12.202.

²⁵ Csánki D. 1890. I. 235.

második felében, olyan gyorsan csett szét utódaik kezén ez a birtok, a XV. század folyamán. Sorra zálogba kerülnek a birtokok, majd az 1470-es évekre, három évszázaddal a család birtokszerzése után végleg kicsúsznak a tornai falvak a Tekus utódok kezéből.²⁶

Az 1427. évi portaösszeírás idején egy sor település egyfalus kisnemesi családok kezén volt. Ezek között Vid fia Zsenge utódai közül a Kőszegiek 9, a Lenkeiek 1, összesen 10 jobbágyportát mondhattak a magukénak.

A Bódvaszilasi-medence falvai közül legnépesebbek voltak 1427-ben Szilas és Hidvégárdó 43–43, valamint Szögliget 39 portával. Érdekes, hogy akkor Derenk népesebb volt mint Szentandrás. Azt ma már nem lehet eldönteni, hogy a nádor fia Péter 7 kovácsi portája és a vajda fia Imre 7 kovácsi portája ugyanazon a településen voltak-e Szentandrás mellett, vagy az egyik 7 porta a Szentandrás melletti Kovácsiban, a másik 7 porta a Hidvégárdó melletti Kovácsiban volt?

Külön kell foglalkoznom *Acskó* faluval, mert az Országos Levéltárban eredetiben fennmaradt 1427. évi portaösszeírás az egyetlen okleveles bizonyíték arra, hogy Acskó falu nemcsak a mondákban létezett, de a valóságban is, éspedig valóban Szilas és Szögliget között, az Acskai-réten, a forráskút mellett. Határa áthúzódhatott a Dusa-tetőn és lenyúlt valószínűleg a Bódva-partjáig. Az 1427-ben 14 jobbágyportát számláló Acskó falu határán belül ugyanis másik, néhány házból álló kis település is kisarjadt a Pólyás-völgy felső részén, és ennek a Kis-Acskó nevű településnek a valaha volt létét még ma is igazolja ott egy erdőrészt neve.²⁷ Az eltűnt Acskó falu emlékét viszont Bódvaszilason és Szögligeten számos monda őrizi. Acskó házai valóban rég eltűntek már, a falu határán megosztozott Bódvaszilas és Szögliget, de népe nem sülyedt a föld alá, ahogy a monda tudni véli, csak szétszéledt a szomszéd községekben; így aztán hiába szorítjuk fülünket az Acskai-réten a földre, nem hallunk ott sem sírást sem harangkondulást, ahogy pedig a mondák mesélik.

Gyilkosság és nyomozás a középkorban

1428-ban Zsigmond király utasítására a jászói konvent vizsgálatot folytatott le Lenkei Mátyás megöletése ügyében. A konvent emberei beszéltek ez ügyben Ezdegei Besenyő Pállal, Torna megye főispánjával, az alispánnal és

²⁶ Uo. 243.

²⁷ BAZ. Lt. Térképtára. Bm. U. 643. Bm. U. 649.

a megye szolgabíráival, majd a Lenkével és Kőszöggel határos és a távolabbi szomszédos falukból, és pedig Komjátiból 3, Nádasdról (Nádaskáról) 5, Becskházáról 6, Kovácsiból 4, Horvátiból 3, Barakonyból 3, Szentandrásról 3 és Hidvégárdóról 13, összesen 40, az oklevélben név szerint is megnevezett nemes és nem nemes személyt idéztek meg Torna városába, a Torna megyei törvényszékre, hogy ott vallomást tegyenek, mit tudnak az esetről. Minden tanú neve mellett ott áll, hogy nemes vagy nem nemes ember, a hidvégárdói és torna-szentandrás tanúk pedig mind hospesek, vagyis külföldi telepések lezármazottai voltak. A Horvátiból való nemesek vallomása volt a legrészletesebb, ők „tudomásuk alapján erősítették, hogy (Kőszegi) Bede Jakab saját erdejében malom javításhoz való fát jelölt ki. Ezt a fát (Lenkei) Mátyás kivágta és el akarta vitetni az erdőből. Bede Jakab ezt megtudva néhány emberét az erdőbe küldte, hogy zálogot vegyenek Mátyástól és ne engedjék, hogy a fát elvigye. Akkor ölték meg ott Mátyást, de nem Jakab megbízásából, nem az ő akaratóból”. A komjáti és nádasdi (nádaskai) tanúk is hasonlóképp tudtak hallomásból az esetről, hogy „Bede Jakab és fia János néhány emberüket kiküldték a saját erdejükbe, hogy onnan Lenkei Mátyást zavarják el és az általa végzett fa kivágás miatt zálogolják meg. Embereik közül az egyik, aki Mátyástól korábban különféle jogtalanságokat és sérelmeket szenvedett ezekért Mátyást megölte. Nem tudtak arról, hogy ez Bede Jakab megbízásából és akaratóból történt volna.” A Lenkével és Kőszöggel szomszédos Kovácsiba (ma Kovácsipuszta) való nemesek is ugyanúgy hallották az esetet, miszerint „a néhai Mátyást Bede Jakab és János egyik embere ölte meg, akinek Mátyás különféle sérelmeket és jogtalanságokat okozott”. Arról egyetlen tanú sem tudott, hogy Lenkei Mátyás megöletése Kőszegi Bede Jakab akaratóból és megbízásából történt volna. Minderről a jászói konvent részletes jelentést küldött a királynak.²⁸ Így maradt ránk egy a Bódvaszilasi-medencében, a Kőszög erdejében több mint félezer esztendővel ezelőtt történt gyilkosság történetének és az ügyben folytatott nyomozásnak a leírása, úgy ahogy azt a jászói konvent jelentette Zsigmond királynak.

Giskra és a csehek garázdálkodásai Szádvár környékén

Az 1437-ben elhunyt Zsigmond utóda a magyar trónon leányának férje, Habsburg Albert, akinek elhalálózásakor, 1439-ben fia ugyan nem volt, de

²⁸ *DL* 12.202.

a királyné gyermeket várt. Az országnagyok 1440 januárjában elhatározták, hogy Ulászló lengyel királyt hívják meg a magyar trónra; ez márciusban meg is történt. Közben a királyné fiúgyermeket szült, akit az esztergomi bíboros érsek májusban Székesfehérvárott V. László néven Magyarország királyává koronázott. Az ország rendei ennek ellenére júniusban Ulászlónak esküsznek hűséget, akit ugyanaz az esztergomi bíboros érsek júliusban Székesfehérvárott ugyancsak királlyá koronázott. Magyarországnak tehát már két királya is volt. Az ország nagyobb része fölött ugyan Ulászló király hatalma érvényesült, de a csecsemő V. László, illetve anyja Erzsébet királyné hívei a Dunántúlon és Észak-Magyarországon érték el sikereket. Az északkeleti megyékben Kassa körül, tehát a Bódvaszilasi-medence közvetlen szomszédságában, Erzsébet királyné cseh kapitánya Brandisi Giskra János indított támadást Ulászló király hívei ellen, és ott évtizedekre meg is vetette a lábát.²⁹

1444. november 10-én a törökkel vívott várnai csatában elesett Ulászló, és az 1445. évi pesti országgyűlés V. Lászlót ismeri el királyául és a belső béke fenntartására hét főkapitányt választ, köztük Hunyadi János és Bebek Imre (Szádvár és vele Szilas ura) mellett az V. László elismerésével legalizálódott Giskra Jánost is. A következő évben a csecsemőkirály kiskorúsága idejére, minthogy édesanyja is meghalt, Hunyadi János erdélyi vajdát választja kormányzóvá az országgyűlés, Bebek Imre, Szádvár és Szilas ura erdélyi vajda lett, Giskra János főkapitány pedig 3 évre felhatalmazást kapott a körmöci pénzverde, egy sor vár és város, köztük Kassa és három vármegye: Abaúj, Zemplén és Sáros kézben tartására.³⁰ Giskra kiskirálysága tehát közvetlenül a Bódvaszilasi-medence határáig húzódott, de vidékünk biztonságát ekkor még biztosította Szádvár és Szilas urának Bebek Imre erdélyi vajdának hatalma és tekintélye. Így 1446-ban Torna megye gyűlése zavartalanul ülésezhetett (Bódva-) Szilason.³¹ Bebek Imre azonban 1448-ban a (második) rigómezei csatában életét vesztette.³² Vagyónát, ezzel Szádvárt és a hozzá tartozó falvakat, köztük Szilast is, özvegye Pálóci Veronika, valamint fia Pál és leánya Orsolya örökölték.³³ Bár 1449-ben Hunyadi János a Giskra elleni hadjárata során visszafoglalja annak cseh csapataitól Szepsit, végül 1450-ben kénytelen békét kötni Giskrával, amelynek értelmében az nemcsak megtartja a kezén lévő várakat, bányavárosokat, pénzverdét, de az eddigi vármegyék mellett Torna

²⁹ TK I. 257, 259–260.

³⁰ TK I. 264–266.

³¹ *Csánki D.* 1890. I. 240.

³² TK I. 267.

³³ *Détshy M.* 1969. 144, 169.

kamarahasznára is jogot szerzett, tehát hatalma a Bódvaszilasi-medencére is kiterjedt.³⁴

Hunyadi János 1451-ben újabb hadjáratot vezetett Giskra ellen, de az legyőzte Losonc mellett a magyar sereget, és így nekibátorodva egyik alvezére, Talafusz János már bátran pusztította a Szádvár körüli falvakat és birtokokat, majd másik vezére Komorovszky Péter rövidesen el is foglalta Szádvárt, és ezzel az egész uradalom, benne Szilas is, a cseh husziták kezére került, akik csak az 1454 karácsonyán kötött egyezség nyomán adták vissza azt a Bebekeknek. De Talafusz János még 1456-ban is pusztította Szádvár falvait és birtokait, ami ellen Bebek Imre özvegye és fia tiltakoztak.³⁵

Hunyadi Jánosnak a nándorfehérvári diadal után bekövetkezett halálával az ellenpárt kerekedett felül, Hunyadi Lászlót kivégezték, és a Szilágyi Mihály vezette Hunyadi-párti seregek elleni hadjárat főkapitányává Giskrát nevezték ki.

De V. László halálával és Hunyadi Mátyásnak 1458-ban történt királlyá választásával Giskra hatalma fokozatosan leáldozott, míg végre 1462-ben végleg meghódolt Mátyás királynak.³⁶ Ezzel a Bódvaszilasi-medence megszabadult a két évtizedes veszélyeztetettségtől és a gyakori zaklatástól, rablástól, dúlástól, foglalástól.

Természetesen Szádvár urai, a Bebekék, illetve várnagyaik sem voltak éppen kíméletesek a közeli bányavárosok polgáraival szemben, amiért Mátyás király 1459-ben közbe is lép, 1462-ben pedig Bebek Imre vajda özvegye és fia Pál hagyják meg túlbuzgó szádvári várnagyaiknak, hogy rokonuk, Bebek György jobbágyaitól ne szedjenek adót.³⁷

Feltehetőleg egyrészt a Bebekék vagy szádvári várnagyaiknak telhetetlensége, szomszédaik birtokaira átnyúló hatalmaskodása, másrészt a Zsenge-le származottak egymás közötti, családon belüli határvillongásai is oda vezettek, hogy végül 1464-ben Mátyás király foglalta oklevélbe a neki bemutatott régebbi okmányokat, az 1283. évi királyi adománylevél, valamint a későbbi osztályok és egyezségek határ-megállapításait, és ezek alapján rögzítette a Kőszegiek és Nenkeiek birtokai közti, valamint Bebek Imre özvegye és fia falvainak, Szilasnak, Ardónak, Szentandrásnak és Kovácsinak a Zsenge-utódok falvaival érintkező határait.³⁸

---

³⁴ TK I. 267–269.

³⁵ Détsky M. 1969. 144, 169.

³⁶ TK I. 272–273, 279.

³⁷ Détsky M. 1969. 144, 169.

³⁸ DL 75.902.

Bebek Imre fia Pál 1469-ben magtalanul halván el, várai és javai – köztük (Bódva)Szilas is – egy 1465-ben kötött örökösödési szerződés értelmében nővérének, Bebek Orsolyának férjére, Szapolyai Imrere szálltak volna, de ennek a szerződésnek érvényét nem ismerte el Mátyás király.³⁹ El is rendelte a vagyon lefoglalását, és felhívta Kassa városát, hogy ebben segítkezzen. De a vár úrnőjének, Bebek Imre lányának, Orsolyának férje, Szapolyai Imre tiltakozott ez ellen a szepesi káptalan előtt.⁴⁰ A király úgy látszik engedett kedvelt híve kérelmének és hozzájárult, hogy Bebek Imre vagyona leánya, Orsolya, illetve annak férje kezére kerüljön. Így Szapolyai Imre 1470-ben a várnagyainak kiadott utasításában már a sajátjának mondhatja Szádvárt és ezzel Szilas, valamint a várhoz tartozó többi falu is a Szapolyai család kezére került.

Szapolyai Imre jelentéktelen köznemesként, mint Hunyadi János számadó deákja kezdte, és pályafutása Mátyás uralkodása alatt ívelt gyorsan magasra. 1459-ben Mátyás apjának kedvelt emberét az ország sókamaráinak ispánjává, majd kincstartóvá nevezi ki, és még abban az évben neki adományozza a tokaji uradalmat. 1464–1465-ben Bosznia kormányzója. Közben a Szepeségben szerez hatalmas birtokokat és így Szepes megye grófja, örökös ispánja lett. Már nagy birtokok uraként kaphatta meg Bebek Imre vajda leányának, Orsolyának kezét. 1467-ben ugyan maga is belekeveredik a Mátyás ellen szerveződött erdélyi lázadásba, de miután azt Mátyás két hét alatt elfojtja, sietve behődöl, kegyelmet kér és nyer a királytól, aki újra bizalmába fogadja.⁴¹ De azért az uralkodó kiadta Bebek Pál halála után a Bebek-vagyon királyi birtokbavételéről szóló utasítását és hagyta egy darabig tiltakozni és kérvényezni Szapolyai Imrét, míg végül átengedte neki Bebek Imre, illetve Pál vagyonát.

Szapolyai Imre utóbb teljesen elnyerte Mátyás bizalmát, úgyannyira, hogy a király az ország nádorává, a maga helyettesévé nevezte ki. Ezt a magas országos főméltóságot 1487-ben bekövetkezett haláláig töltötte be a szepesi gróf,⁴² többek között Szádvára és ezzel Szilas ura.

A Szapolyai-vagyon testvérére, Szapolyai István tárnokmesterre szállt, aki a szádvári uradalom mellett csupán a környéken még Szendrő, Torna és

³⁹ Heckenast G. 1980. 17. (112)

⁴⁰ Détsky M. 1969. 144, 169.

⁴¹ TK I. 276–288.

⁴² *Él. Lex.* II. 707; TK I. 311.

Krasznahorka várát és az azokhoz tartozó uradalmakat is a magáénak mondhatta.

Bódvászilás új urát, Szapolyai Istvánt Mátyás király 1489-ben az elfoglalt Bécs és az osztrák tartományok kormányzójává, főkapitányává nevezte ki. Mátyás király halálakor az uralkodó fia, Corvin János herceg után Szapolyai István a legnagyobb vagyonú főúr az országban, 18 vár, 4 kastély, 17 mezőváros és 240 falu volt a birtokában.⁴³

Mátyás utódának II. Ulászló királynak híve és hadvezére, majd 1492-től az ország nádora Szapolyai István, így Szilas ura ismét az ország első embere lett a király után. 1499-ben bekövetkezett halálakor hatalmas vagyona két fiára, Jánosra és Györgyre szállt.⁴⁴ Szapolyai János – sok-sok falu között Szilas ura is – már tudatosan a leghatalmasabb magyar főúrnak tartotta magát, és ha az osztrák V. László után az akkori leghatalmasabb magyar főúr, Hunyadi Mátyás lett a király, úgy érezte, hogy most neki van joga arra pályázni, hogy a lengyel Ulászló után ő legyen Magyarország királya. Ennek érdekében meg is kéri 1505-ben a király egyetlen leányának, Annának kezét, de sikertelenül. Azonban Zsigmond lengyel herceg, Ulászló öccse, Habsburg-ellenes éllel, megegyezést hoz létre a király és Szapolyai János között. Ugyanazon év októberében az országgyűlés kiadja a „rákosi végzést”, amely kimondja, hogy II. Ulászló fiúörökös nélküli halála esetén többé nem választ idegen uralkodót, és a leányági trónöröklést nem ismeri el. Szapolyai János győzelme ez. De korai az öröm, a következő évben, 1506-ban Ulászló királynak fiúgyermekke születik, akit 1508-ban, még apja életében II. Lajos néven királlyá is koronáznak Székesfehérvárott.

A király Szapolyai Jánost 1510-ben erdélyi vajdává nevezi ki. 1512-ben I. Zsigmond lengyel király, Ulászló öccse, Szapolyai hugát, Borbálát veszi el feleségül, így Szapolyai János sógorságba kerül a lengyel és ezáltal Ulászló magyar királlyal is. 1513-ban, majd 1514-ben is Bulgáriába vezet hadjáratot a török ellen, de a Dózsa György vezette parasztfelkelés sikereinek hírére visszafordul seregével, és elrendeli Erdélyben a mozgósítást, közben öccse, György Budáról indul hadsereggel Dózsa hadai felé. Temesvárnál ütköznek meg a Szapolyai János vezette nemesi hadak Dózsa parasztseregével, és azt fegyverletételre kényszerítik. Szapolyai János végeztette ki kegyetlen módon Dózsa Györgyöt és a parasztseregek többi vezetőit. De kemény kézzel, fegyverrel veri le 1519-ben a közszekelyek lázadását is. A törökökkel szemben is ér el

⁴³TK I. 316–320.

⁴⁴Él. Lex. II. 707; TK I. 320–321, 325.

sikereket. 1522-ben kiveri őket seregeivel a Havasalföldről, és annak trónjára magyarbarát vajdát ültet.

1526-ban azonban a török támad, a szultán április 23-án maga indul seregei élén Magyarország ellen. De itt a főurak az egymás elleni hatalmi harcokkal vannak elfoglalva, az ország déli határai jóformán védtelenek. II. Lajos király a pápa és egy sor nyugati uralkodó segítségét kéri, de hiába. A király az 1514. évi rossz tapasztalatok ellenére a parasztságra próbál támaszkodni. Március végén elrendeli az ország jobbágysági együtődének, július végén a felének, augusztus 5-én pedig az egész ország minden jobbágyparasztiának fegyveres mozgósítását. De ennek végrehajtására már nem volt idő. A 75–80 ezer főt számláló török sereg augusztus közepén átkelt a Dráván, és augusztus 29-én Mohács közelében megütközött a Tomori Pál és Szapolyai György vezette 25 ezer főnyi magyar sereggel. A csatában a középkori Magyarország döntő vereséget szenvedett. Nemcsak a király, az országnagyok, főurak és főpapok nagy része maradt holtan a csatatéren, de elbukott az önálló, független Magyarország is. Közben Szapolyai János erdélyi vajda (többek között Szádvár és Szilas ura is) mintegy 10 ezer főnyi erdélyi seregével Szeged magasságában a Tisza bal partján táborozott.⁴⁵

---

⁴⁵ TK I. 328–330, 332–336, 340, 343, 348–350.

VII. A MOHÁCSI VÉSZTŐL A TÖRÖK KIÜZÉSÉIG

A Bódvaszilasi-medence települései a kettős királyság idején

Az 1526. augusztus 29-i katasztrofális mohácsi csatavesztéskor az ország királya, II. Lajos is meghalt. Ezután a széthúzó főnemesség két királyt is választott, és ezzel két részre szakadt az ország.

1526. novemberében a székesfehérvári országgyűlés Szapolyai János erdélyi vajdát, az ország egyik leghatalmasabb főurát, a Dózsa György vezette parasztfelkelés vérbefojtóját választotta és koronázta királlyá, aki már az 1505. évi országgyűlésen hozott „rákosi végzés” óta a „nemzeti párt” jelöltje volt. A főurak egy másik csoportja a II. Ulászló királynak a Habsburg-házzal 1506-ban kötött családi szerződése értelmében II. Ulászló lányának, II. Lajos király nővérének, Annának férjét, és a megözvegyült királyné bátyját, Habsburg Ferdinándot választotta 1526 decemberében a pozsonyi országgyűlésen magyar királlyá Szapolyai Jánossal szemben.¹

Szádvár és tartozékai, köztük Szilas, Szögliget, Hidvégardó és Szent-andrás is, ekkor már több mint fél évszázada a Szapolyai család birtokában voltak. János király, kinek öccse György a mohácsi csatában elesett, egyedüli birtokosa lett a hatalmas Szapolyai vagyonnak. 72 vár és uradalom, több mint egymillió katasztrális hold föld volt a birtokában.² János király, hogy uralmát megerősítse, híveit igyekezett birtokadományokkal magához kötni. Így Szádvárt és uradalmát, benne Szilassal, Szögligettel, Hidvégardóval és Szent-andrással együtt, valamint Torna várát is tartozékaival, köztük Rákóval és Szentjakabbal együtt egyik legfőbb hívének és kancellárjának, a különben is hatalmas birtokokkal rendelkező Verbőczy Istvánnak adományozta. De nem sokáig volt Verbőczy a szádvári és tornai birtokok ura, mert 1527-ben várnagya árulással a Ferdinánd-párti Bebek Ferenc kezére játszotta Szádvárt, aki aztán utóbb Torna, Szendrő és Krasznahorka várait is elfoglalta. Így a többi között a Bódvaszilasi-medence községeinek nagy része: Szilas, Szögliget, Hidvégardó, Szentjakab, Szentandrás és Rákó is a kezére jutottak, de Bebek Ferenc még elfoglalta ezek mellé szomszédaitól Szin, Perkupa, Varbóc, Derenk

¹ TK II. 361–362.

² R. Várkonyi Á. 1964. 162.

21. kép. Szádvár idealizált képe
M. Greischernek tulajdonított rézmetszet, 1680. k. (Détshy M. nyomán)
Kulcsár G. repr.

községeket és még egy sor Torna-völgyi és távolabbi települést meg birtokot is, és jobbágylakosságukat súlyos szolgáltatásokra kötelezte.³

Bebek Ferenc, hogy birtokait növelje, hintapolitikát folytatott, 1530-ban elpártolt Ferdinándtól és János király mellé állt, akitől jutalmul adománylevelet kapott Szádvárra, Szendrőre és Krasznahorkára. 1538. május 1-én a király maga is Szádvárban tartózkodott és ott kelt levelében utasította a jászói konventet, hogy Bebek Ferencet birtokaiba hivatalosan is iktassa be. A jászói konvent jelentéséből tudjuk, hogy Bebek Ferencet nemcsak Szádvár, Szendrő és Krasznahorka, valamint az ősi Bebek-birtokok: Pelsőc, Berzéte és Csetnek, de még Edelény, (Torna)Görgő és egy sor más vár és falu birtokába is beiktatták János király rendeletére.

Ferdinánd király ugyan Bebek hűtlensége miatt másnak adományozta el Szádvárt és a hozzá tartozó falvakat, de Bebek Ferenc és fia György maradtak Szádvár birtokában.⁴

³Détshy M. 1969. 144, 170 (20), (21), (25).

⁴Uo. 144–145, 170 (26), (27).

1540 júliusában János király meghalt, fia, az akkor kéthetes csecsemő János Zsigmond lett II. János néven Magyarország királya. Szulejmán szultán a helyzetet kihasználva, a Szapolyai Jánossal kötött korábbi szövetségre hivatkozva, 1541-ben seregeivel akadálytalanul Budára vonul és csellet megszállja azt.⁵ Ezzel az országot három részre szakad. Nyugati részén és a Felvidéken Ferdinánd kezében van a hatalom, Erdélyben és az ország keleti részében a gyermek János Zsigmond nevében Izabella királyné és Fráter György kormányoz, az ország középső részén pedig a török az úr, és hatalmát igyekszik egyre jobban kiterjeszteni.

1544-ben elpusztította a török Miskolcot és még 45 falut Dél-Borsodban,⁶ de ekkor a Bódva völgyéig még nem jutott el. Szentandrás például még az 1549. és 1552. évi portajegyzékekben is szerepel.⁷ Megváltozik azonban vidékünk helyzete, amikor 1554-ben Fülek vára török kézre kerül. A török még abban az évben egészen a Bódváig végigpusztítja a Sajó völgyét, és Sajószentpétert felégetve 115 személyt hajt el onnan rabságba.⁸ Ez a Bebekeket, Szádvár urait arra készíti, hogy a törökkel is kiépítsék kapcsolataikat. 1556-ban Bebek Ferenc Fülek várában jár, és tárgyal a török várparancsnokkal, a füleki béggel. 1558-ban Konstantinápolyba utazik, hogy a szultánnal tárgyalva biztosítsa helyzetét és birtokait. De Konstantinápolyból hazatérőben megölik, így fia Bebek György marad Szádvár és Tornavár birtokainak, köztük (Bódva)Szilasnak, Szögligetnek, Hidvégardónak, Szentandrásnak, Rákónak és egy sor más várnak, településnek és birtoknak egyedüli ura.⁹ Felesége Patócsy Zsófia, akinek apja Patócsy György, a törökkel szemben oly fontos tiszántúli végvárnak, Gyulának volt 1552-ben bekövetkezett haláláig kapitánya és egyben Békés vármegye főispánja is. 1554-től 1559-ig Mágócsy Gáspár volt azután Gyula várának kapitánya, aki utóbb maga is több falu birtokosa lett a Bódvaszilasi-medencében.¹⁰

A Bebek házaspár a reformáció híve lett, így nem meglepő, hogy a plébániákat végiglátogató Mecskei Ferenc püspöki vizitátor 1561-ben a szilasi

⁵ TK II. 372–374.

⁶ Borovszky S. 1909. 85–86.

⁷ Valter I. 1980. 104; Kalász E. 1968. 13.

⁸ Borovszky S. 1909. 85–86.

⁹ Détsky M. 1969. 145, 170 (29).

¹⁰ Karácsonyi J. 1896. I. 117–126, 133–143.

plébánián Jósvafői Benedek személyében protestáns papot talál, akinél oltári-szentség nincsen, viszont felesége van.¹¹

Közben a füleki bég egyre távolabbi védékre küldi ki lovascapatait, amelyek falvak sorát égetik föl, lakosaikat rabszjóra fűzve hurcolják el, és megfélemlítve a falvak lakosságát, adófizetésre kényszerítik a szegény népet, amely így nemcsak földesurának, az egyháznak és a királynak, de még a töröknek is adózva, egyre elviselhetetlenebb helyzetbe kerül. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a török által elérhető vidékek falvainak lakossága egyre csökken, egyre többen települnek át elviselhetetlen terheik súlya elől biztonságosabb vidékre.

A Bódvaszilasi-medence népének sorsa itt kétfelé válik: a Bódva jobb partján, a Szádvárban állomásozó katonaságtól tartva, a füleki bég lovas rablócsapatai nem merészkednek Perkupán túl, így Szögliget, Derenk, Szilas, Komjáti és Nádaska elkerülik a pusztulást. A Bódva túlsó partján viszont nincs mitől tartania a töröknek, és azt – mint látni fogjuk – végig is pusztította.

A füleki szandzsákbég lovasai 1562. szeptember 10-én lecsaptak Szalonára, a falut teljesen fölégették, és akit el tudtak fogni lakosai közül, azt elhurcolták. Ugyanígy járt Perkupa is.¹² Bebek György közben folytatta apja hintapolitikáját és hűséget esküdött Ferdinándnak, aki ezért megerősítette őt valamennyi birtokában. De Hasszán füleki bég 1562-ben, egyelőre Bebek szolgálatában állott szökevény közvetítésével, kicsalta őt Szádvárból, és Balog vára mellett, egy erdőben, kísérőivel: Mágócsy Gáspárral, aki korábban Gyula várának kapitánya volt, Rákóczi Györggyel és másokkal együtt fogságba ejtette. Mágócsyt és társait Hasszán a maga foglyainak tekintette és súlyos váltságdíj fejében utóbb szabadon engedte őket, de Bebek Györgyöt Konstantinápolyba szállíttatta, ahol az több mint két esztendőt töltött a szultán súlyos rabságában. Könyörgő leveleire János Zsigmond váltotta őt ki a rabságból, ahonnan 1565-ben egyenesen Erdélybe, megmentőjéhez sietett és örök hűséget esküdött neki.¹³ De nem tagadja meg önmagát, folytatja hintapolitikáját. Alkudozásba kezd Schwendi Lázárral, Ferdinánd császár és király felső-magyarországi főkapitányával, hogy visszaszerezze Szendrőt, amit Ferdinánd hadai az alatt foglaltak el, amíg ő Konstantinápolyban raboskodott. De közben titokban a füleki béggel is tárgyalt. Ez Schwendi tudomására jutott, aki ezek után fölkészült Szádvár elfoglalására.¹⁴

¹¹ Némethy L. 1894. 414, 665.

¹² Borovszky S. 1909. 87.

¹³ MVV I. 521.

¹⁴ Détsy M. 1969. 145.

Schwendi egy-egy kis erődöt építtetett a Torna-völgyből és a Bódva-völgy felől Szádvárhoz vezető út mellé Jablonca, illetve Szögliget határában, hogy így megakadályozza esetleges felmentő csapatok Szádvárba juttatását. Majd kihasználva az alkalmat, hogy Bebek György távol volt Szádvárból, 1567. január 6-án Schwendi csapataival bekerítette a várat és megadásra szólította fel Bebek Györgyné Patócsy Zsófiát, de a bátor asszony azt visszautasította, és vállalta a vár védelmével járó kemény harcot. Közben azonban üzenetet küldött férjének, hogy hozzon fölmentő csapatokat, addig ő akár utolsó emberéig is kitart és védi a várat. Schwendi eközben a vár körül ágyúállásokat építtetett, maga irányítva a sáncok építését. Egy ködös reggelen, felderítő útján oly közel merészkedett a várhoz, hogy amikor a köd hirtelen fölszállt, alig-alig tudott ép bőrrel megmenekülni a vár védőinek lövései elől. Amint az ágyúállások elkészültek, az ostromlók megkezdték a várfalak szakadatlan ágyúzását, és négy nap ágyútűz után a vár északi oldalán egy falszakasz leomlott. Az ötödik napon a védők jelt adtak, hogy készek tárgyalni a túlerőben lévő császáriakkal a vár átadásáról. Minthogy Schwendi tudta, hogy Bebek György felmentő sereggel már közeledik Fülek felől, sietett lezárni a tárgyalásokat és elfogadta a vár védőinek feltételeit: csak a fegyvereket és a paripákat kellett a várban hagyniuk, Bebekné Patócsy Zsófia embereivel, kincseivel és ruháival együtt bántatlanul hagyhatta el a várat. Így 1567. január 14-én Patócsy György egykori gyulai várkapitány hőselelkű leánya, katonai fedezettel, minden emberével és kincseivel együtt Torna várába vonult. Férje rövidesen oda-sietett hozzá és együtt utaztak János Zsigmondhoz Erdélybe, ahol Bebek György rövidesen meg is halt, és pedig fiú utód nélkül, így benne az évszázadokon át az országban oly nagy szerepet játszó Bebek-családnak magva szakadt. Szádvár pedig a királyi kamara kezére került tartozékaival, Szilassal, Szögligettel, Derenkkel, Hidvégardóval, Szentandrással és még egy sor más faluval és birtokkal együtt. A várban ettől kezdve 60 főnyi német gyalogos őrség állomásozott, ezek élén kapitány állt. Az őrség ellátásáról, a vár karbantartásáról, uradalma, tehát a hozzá tartozó községek jobbágyaitól a jövedelmek behajtásáról és kezeléséről a kamara által kinevezett udvarbíró, a provizor gondoskodott.¹⁵

¹⁵ *Bél: Torna.; MVV I. 521–522; Détsky M. 1969. 145, 171 (32).*

Szalonna és Perkupa már említett 1562. évi fölégetése csak a kezdetét jelentette a török Bódva-völgyi pusztításának. A Martonyi fölött emelkedő Hármashegy-en álló gyönyörű gótikus pálos kolostor, amelyet Tekus ispán dédunokája, a páduai egyetemen végzett, pompa és művészetkedvelő Szalonai István alapított 1383-ban,¹⁶ 1564-ben még ép, de 1567-ben helyén már csak üszkös romok meredeznek az ég felé.¹⁷

1570-ben Szentandrás és Kovácsi még áll, de a Szádvár új urainak, az egymást váltó császári provizoroknak kapzsi kizsákmányolása és a töröktől való félelem miatt lakosságának egy része már más vidékre költözött, így az 1570. évi portaösszeíráskor Szentandrás-Kovácsiban már csak 4 egész és 8 félportát, valamint 9 házzal rendelkező zsellért írtak össze, eszerint mindössze 21 családot.¹⁸

1576-ban viszont az összeírók azt jegyzik fel latinul, hogy Szentandrás és Kovácsi a török miatt elhagyott helységek. 1577-ben magyarul olvashatjuk az összeírásban: „Szent András Kovácsi pusztja falu hell”.¹⁹ Valószínűleg egyszerre pusztult el az előbbiekkal 1576-ban Hidvérgárdó és Vendégi is. Ez utóbbi két falu néhány megmaradt jobbágya egy időre adómentességet kért a királyi kamarától. A szádvári provizor támogatta kérélmüket, megírva a kamarának, hogy „az hidvérgárdai és vendégi jobbágyok... akik kívánták titóletek, hogy mindenféle adóból szabadosak lennének, mivel hogy a török őket megrablotta és megégette. Az úgy vagyon, hogy mindenféle nyomorúság megeseett rajtok, és az egyik falu, Hidvérgárdó mindenestül pusztja, Vendégiben egynéhány ház maradt meg az égéstül. Méltónak is ítélem mindenféle fizetésül szabadosoknak lenni nyomorúságokhoz képest.”²⁰ Így pusztult el 1576 körül a Bódva bal parti községek sora.

Akik ezután mégis helyükön maradtak, fizették az adót a kamarának és a töröknek egyaránt, és persze az egyházi tizedet is, ezenfelül a szádvári provizorok még különféle szolgáltatokra is kötelezték őket.

1570-ben a kamara három évre bérbe adta a várat és a hozzá tartozó falvakat, köztük Szilast is, évi 5000 forintért Richel Ágoston kapitánynak. Ő

¹⁶ Borovszky S. 1909. 50; Leleszi konv. lt. Acta anni 1399. nr. 12.

¹⁷ Kisbán E. 1938. 199; Dénes Gy. 1973a. 72, 75.

¹⁸ Valter I. 1980. 104: *U et C* 65/84/2, 3.

¹⁹ *U et C* 65/85; Kalász E. 1968. 14; Valter I. 1980. 104.

²⁰ Détsky M. 1969. 172 (35).

azonban a várat hagyja tovább pusztulni, csak a falvak népéből igyekszik magának minél nagyobb hasznot kicsikarni. Így ír róla utóbb Saurer Erhard provizor: „Még Richel Ágostonnál hogy árendába volt az vár még az anyjok méhét is megdézsmálták.”²¹

Így 1574-ben ismét a kamara veszi át Szádvár és a hozzá tartozó falvak kezelését, de az egymást váltó provizorok is csak meggazdagodni akarnak, a vár karbantartásával, az őrség ellátásával alig törődnek, viszont Szilas, Szögliget, Hidvégárdó, Szentandrás és a várhoz tartozó többi község népét sanyargatják, kizsákmányolják.

1576 januárjában Olasz Dániel provizor elhunyt elődjére panaszodik, aki állandó szekérfuvarokra kényszerítette a várhoz tartozó falvak (köztük Szilas) jobbágyságait. Amikor az elhunyt kapitány özvegye elment a várból „akkor is két szekeret kellett (neki) szerezni, (és) még csak egy darab kenyeret sem adtak a nyavalyásoknak” – mármint a robotban fuvarozó szilasi vagy szögligeti jobbágyoknak. Aztán hozzáfűzi, hogy a környező falvak lakói annyi ínségben vannak, hogy ha ezután is így megy a soruk, mind elmennek erről a vidékről. De azért Olasz Dániel sem volt külön az elődeinél: egy 1576. évi jegyzőkönyvben foglalt tanúvallomások szerint még bántalmazta is a várba élelmiszert szállító jobbágyokat. A jobbágyok nyomoráról és elviselhetetlen szolgálatairól – minthogy Hidvégárdó és Szentandrás a török pusztítása miatt egy időre elnéptelenedtek itt főképp Szilas, Szögliget, Derenk és néhány távolabbi település lakosságáról van szó – Rüber János felsőmagyarországi főkapitány tesz jelentést a kamarának, jelezve, hogy a szolgáltatásokat és a robotba megkövetelt munkákat ésszerűen csökkenteni kellene, nehogy ezek a nyomorultak lakóhelyüket elhagyva innen elmenekülni kényszerüljenek. Közben a vár állapota is egyre romlik, már-már összeomlással fenyeget.²²

Szádvár és uradalma zálogbirtokosok kezén

A kamara 1579-ben úgy dönt, hogy 24 000 forintért zálogba adja Szádvárt a hozzá tartozó falvakkal együtt Rüber János főkapitánynak azzal, hogy a 60 német gyalogos államköltségen marad a várban, de a vár helyreállításáról és karbantartásáról a várhoz tartozó falvak jövedelmeiből Rüber köteles gondos-

²¹ Uo. 146, 171 (34).

²² Uo. 146, 171–172 (35).

kodni. A helyzet azonban nem változik. A vár Rüber 13 évi birtoklása alatt is elhanyagolt marad, a Bódvaszilasi-medence falvainak népét az új gazda is kíméletlenül kizsákmányolja. 1593-ban magyar főúr, Dersffy Ferenc királyi pohárnok veszi zálogba Szádvárt és a hozzá tartozó falvakat (köztük Szilast is), visszatérítve az időközben elhunyt Rüber örököseinek a családjuk által annak idején a kamara részére átadott 24 000 forintot és Dersffy még további 26 000 forintot hitelezett a kincstárnak. Az adományleveléről szerint az uralkodó továbbra is 60 német gyalogost tart a várban. Dersffy tartozik a várat, annak ciszternáit, felvonó szerkezetét rendbe hozatni és karbantartani, valamint még az 1567. évi ostrom során 11 öl hosszan ledőlt északi falszakaszt helyreállítani, a várhoz tartozó falvak jobbágyaitól szedett jövedelmei fejében. Dersffy Ferencet, akinek csak egy leánygyermek volt Orsolya, 1597-ben iktatták be a vár birtokába. Közben ő Sáros várat is megszerezte zálogbirtokul. 1600-ban újabb igénylő jelentkezik Szádvárra és a hozzá tartozó uradalomra Csáky István erdélyi főkapitány személyében, ő tárgyal is a Dersffyekkel a zálogösszeg részükre való visszatérítéséről és ezen az alapon 1604-ben adománylevelet is kap királyától. De miután a zálogösszeget visszatéríteni nem tudja, a vár és uradalom zálogbirtokát 40 000 forint fejében hetesi Pethe László kamarai tanácsos szerzi meg. 1604 októberében azonban Bocskai hajdúinak közeledésére a 60 főnyi német őrség otthagyja a várat, amelybe az addig szolgáló császárhű Csáky Bocskaihoz pártolva, nyomban beköltözik, és birtokba veszi a várhoz tartozó falvakat, köztük Szilast is. A vár udvarbírájává Komjáti Tamást nevezi ki.

Csáky István 1605-ben meghal, Szádvár a két fiára száll. De 1606-ban meghal Bocskai is, és most Pethe László visszaköveteli a várat. Közben Csáky-né 1608-ban Rákóczi Zsigmonddal tárgyal arról, hogy Csákyék erdélyi Rákóczi-birtokokért cserébe átadják Szádvárat és a hozzá tartozó uradalmat, falvakat. Rákóczi el is jön Szádvárba, szemrevételezi és leltárt készítenek, létre is jön a megállapodás. — De Rákóczi még abban az évben meghal, és ezzel megkezdődik a három család, a Csákyak, Pethék és Rákócziak hat évtizedes pereskedése Szádvárért és uradalmáért, a hozzá tartozó falukért, köztük Szilasért is.²³

A török által elpusztított falvakba közben visszatér a lakosság egy része, és újra megindul az élet. Egy századforduló körüli adat szentandrásinak a várbeli szolgálatairól tesz említést, az 1605. évi összeírás Szentendrason is Kovácsiban is 5–5 újratelepült portát említ.²⁴ 1612-ben Torna várának birto-

²³ Uo. 146–147, 172–175 (38)–(54).

²⁴ Valter I. 1980. 104.

kosai eltöltjék Szentandrás, Szilas és Szögliget lakóit Mile használatáról.²⁵ Mile tehát pusztá, de Szentandrás már éppúgy lakott, mint Szilas vagy Szögliget. Szerepel az 1626. évi portahelyesbítési jegyzékben Szilas, Szögliget, Derenk, Komjáti, Hidvégárdó, Szentandrás és Rákó neve is, ezek mind lakott helységek voltak akkor.²⁶

Közben Szádvárt és vele a hozzá tartozó falvakat, köztük Szilast is, Pethe Lászlónak, sikerül birtokába vennie, ahová 1612-ben be is iktatják, miközben Rákóczi Zsigmond fiai, György és Pál, valamint a Csáky család szívosan pereskednek és beadványaikkal ostromolják az udvart. Csáky Lászlónak csak annyit sikerül 1638-ban elérnie, hogy III. Ferdinánd adománylevelet állít ki számára és hozzájárul, hogy ha a Pethe családdal megegyezésre tud jutni, visszaválthatja a várat és a hozzá tartozó falvakat, de nem sikerül a megegyezés. A Pethe család marad a vár és a hozzá tartozó faluk, köztük Szilas birtokában.²⁷

1642-ben a megye egyik bizottsági ülésére Szilason kerül sor. A török rablótámadások veszélye közben nem szűnt meg. A megyegyűlés 1643-ban intézkedik a török ellen kiállítandó csapatokról. A falvak őrszemeket állítottak olyan dombtetőkre, ahonnan az utak messzire beláthatók voltak, hogy időben jelezhessék a törökök közeledtét és az erdőkbe menekülhessen a lakosság, ha az idő engedi még értékeivel, állataival együtt. Torna megye fennmaradt jegyzőkönyve örökíti meg, hogy Szögliget az útmenti dombtetőre – ez valószínűleg a Ragácsa lehetett – rendszeresen őrszemet állított, akinek komoly jutalmat helyeztek kilátásba, ha időben észreveszi a közeledő törököket, és még jókor riasztja a lakosságot.²⁸ Talán ilyen őrszemek figyelőhelyének emlékét őrzi a Perkupától délre emelkedő Őr-hegy neve is.

1647-ben a Csákyak megegyeznek Pethe Rozínával, hogy Szádvárért dunántúli váraikat adják cserébe. A Csákyak nyomban birtokba is veszik Szádvárt és a hozzá tartozó falvakat. A csere végül is nem jön létre, de a Csákyak már birtokon belül vannak Szádvárban és uradalmában. 1665-ben a két Csáky-fiú, Zsigmond és Péter megosztottak elhunyt apjuk örökségén. A vár és a hozzá tartozó falvak tényleges ura Csáky Péter, aki többnyire ott is tartózkodik. 1670-ben ott állapodik meg a király megbízottjával a vár őrségének kérdéseiben.²⁹ Még abban az évben telket zálogosít el Szentandráson, és

²⁵ Kalász E. 1968. 15.

²⁶ OL Filmtár 1998. doboz.

²⁷ Détsky M. 1969. 148, 175 (55)–(63).

²⁸ OL. Filmtár 1998. doboz.

²⁹ Détsky M. 1969. 150, 176 (67), (68), (69).

ottani jobbágyság kiváltásáról is intézkedik.³⁰ 1671-ben Szádvárban hal meg.³¹

Az Esterházyak beférkőzése Szádvár és ezzel Szilas birtokába

Itt most kerek száz esztendővel visszaforgatjuk a történelem kerekét, ahhoz az emlékezetes eseményhez, amikor Hasszán füleki bég törbe csalta és fogságba ejtette 1562-ben Bebek Györgyöt, Szádvár urát, Mágócsy Gáspárt, Gyula várának volt kapitányát, Rákóczi Györgyöt és társaikat.³² Akkor mi Bebek György sorsát követtük, most ismerkedjünk meg Mágócsy Gáspár és örököseinek történetével.

Röviddel azután, hogy Mágócsy Gáspár, aki maga is hatalmas birtokok ura volt, nagy váltságdíj árán kiszabadult Hasszán bég fogságából, 1563 végén Eger várának kapitánya, egyben Heves és Szolnok megyék főispánja is lett. Midőn Szádvár 1567-ben történt elését követően Bebek György meghalt, és benne családjának magva szakadván, birtokai a koronára szálltak, Mágócsy Gáspár megvette Torna várát a hozzá tartozó uradalommal együtt, így került kezére többek között Rákó és Szentjakab is. 1574-től ottani birtokai alapján Bereg, 1579-től Torna megye főispánja is lett.³³

Mágócsy Gáspár gyermektelenül halván el, birtokai két unokaöccsére, Gáspárra és Ferencre szálltak. Így két részre oszlott a hatalmas felvidéki birtoktömeg. Gáspár része, Torna vára tartozékaival, köztük Rákóval, és Szentjakabbal, halála után Mágócsy Dorottyáé, majd 1677-ben leányának, Borbálának férjéé, báró Keglevich Miklóssé lett, akit a király utóbb grófi rangra emelt. A gróf Keglevichek több mint két évszázadra Torna vár és vele együtt Rákó urai és Torna vármegye főispánjai lettek.³⁴

Mágócsy Ferenc, aki a család Bereg és Zólyom megyei birtokait örökölte, 1600 körül feleségül vette Dersffy Orsolyát, a szádvári uradalom akkori urának leányát, így Szádvár és a hozzá tartozó birtokok és falvak sora, köztük Szilas is, az ő családjuké lehetett volna, ha Csáky István csellel nem jut 1604-ben Szádvár birtokába.

³⁰ Kalász E. 1968. 16: Körmendi levéltár. Fasc. 1042. No. 18. §. 3.

³¹ Désthy M. 1969. 150, 176 (70).

³² MVV I. 521.

³³ Él. Lex. I. 118; MVV I. 522.

³⁴ MVV I. 522.

Mágócsy Ferenc 1611-ben meghalt, a kortársak szerint megmérgezték. Özvegyét Dersffy Orsolyát egy csallóközi, akkor még jelentéktelen köznemes, Esterházy Miklós vette nőül, aki ezzel a hatalmas Mágócsy-birtokot is megszerezte,³⁵ és felesége révén kétes jogigényét Szádvárra és uradalmára is. Az immár hatalmas birtokok ura, a Habsburgok feltétlen híve, 1613-ban már bárói rangot kap, 1617-ben a Mágócsyak Bereg megyei birtokai alapján Bereg vármegye, 1618-ban Zólyom vármegye főispánja is, majd aransarkantyús lovag, 1625-ben pedig az ország nádora lett. 1626-ban a király grófi rangra emelte és Fraknó várát adta neki.³⁶

Fia, Esterházy Pál 1652-ben, már 17 éves korában Sopron vármegye főispánja, 1661-ben, 26 évesen királyi főudvarmester, 1668-ban bányavidéki főkapitány és 1681-ben az ország nádora lett. 1683-ban résztvett Bécs felszabadításában és 1686-ban Buda visszafoglalásában. 1687-ben mint nádor közreműködött, hogy az országgyűlés elfogadja a Habsburgok örökös magyar királyságát és az Aranybulla 31. pontjának záradékát, az ellenállás jogát eltörlő törvényt. Az Aranybulla 31. pontjának záradéka szerint, ha a király nem tartja be az ország törvényeit, amelyek betartására koronázásakor esküt tett, akkor az ország nemeseinek jogukban áll a királlyal szembeszállni; erről a jogról való lemondást iktatta törvénybe az 1687. évi magyar országgyűlés. Esterházy Pál nádor pedig a császártól német birodalmi hercegi rangot és nagy uradalmakat kapott.³⁷

Esterházy Pál fiatal korától figyelemmel kísérte Szádvár sorsának alakulását. Erre a várra és a hozzá tartozó hatalmas uradalomra anyja, Dersffy Orsolya révén maga is igényt tartott, és amikor Csáky Péter 1671-ben bekövetkezett halála után az örökösök között vita támadt, ő a zavaros helyzetet sietve kihasználta és 1674-ben megvásárolta a már korábban elhunyt Csáky Zsigmond birtokrészét annak két fiától. A többi Csáky-örökös igyekezett megakadályozni, hogy elfoglalja megvásárolt birtokrészét, de ez végül is sikerült neki, így részben a vár és uradalmának birtokába jutott.³⁸ A következő években már föltűntek Thököly kuruc talpasai a vár körül.

³⁵ *El. Lex.* II. 118.

³⁶ *Uo.* I. 449.

³⁷ *Uo.* I. 450.

³⁸ *Détshy M.* 1969. 150, 176 (73), (74), (75).

Szádvár 1682 elején már Thököly kurucainak kezén van, akik be is rendezkednek a várban és birtokain. A fejedelem többször is megszállt a várban. Erre utalnak az 1685. évi leltárban szereplő ilyen elnevezések: „Kegyelmes Urunk eö Nagysága szállása”, „Audienciás Ház”, „Uraság Palotája”, „Alsó Nagy Palota”, „Felső Palota” stb. A korábbi várleltárakban ilyen elnevezésű helyiségeket nem találunk.³⁹

1683-ban a török mintegy 200 000 ezer főnyi haddal ostrom alá fogta Bécs városát.⁴⁰ A császár elmenekült, a körülzárt várost csak Lotharingiai Károly német és Sobieski János király lengyel seregei mentették meg attól, hogy a török prédájává váljék. Bécs fölmentése után a német és a lengyel seregek követték a visszavonuló török csapatokat, és az Esztergommal szemközti Duna-parton, a párkányi csatában döntő vereséget mértek Kara Musztafa nagyvezír seregére. Ezután Sobieski a Felvidéken át hazaindult Lengyelországba, hogy még a tél beállta előtt Krakkóba érjen.⁴¹

Sobieski ellenségnek tekintette Thökölyt és a kurucokat támogató felvidéki falvak népét is, akiktől ezért a lengyel katonák kíméletlen erőszakkal rekviráltak. A felvidéki magyar falvak lakói a lengyelek fosztogatásai elől igyekeztek elrejtetni élelmiszerkészleteiket, amivel súlyos nehézségeket okoztak Sobieskinek. A kiéhezett és fáradt lengyel főszereg a királlyal együtt a Bódva völgyén haladt észak felé, és Szendrő váránál tartott pihenőt, ahol a császári kapitány a lengyel királyt uralkodónak kijáró tisztelettel fogadta, és persze a környező falvak magyar népének rovására, fényesen megvendégelte kíséretével együtt.⁴²

A lengyel sereg következő pihenőhelye Szögliget határában volt. Sobieski úgy döntött, hogy még hazaútban megteszi azt a kis szívességet a Habsburg császárnak, hogy kiveri a kurucokat Szádvárból. Ezért letáborozott seregével a szögligeti Nagy-réten és ostrom alá fogta a várat. De a hatalmas lengyel

³⁹ Uo. 150, 177 (78), 183–184 (89).

⁴⁰ R. Várkonyi Á. 1964. 282. a Bécsét ostromló török had létszámát mintegy 200 000 főben jelöli meg; TK II. 503. azt írja, hogy a török had a kortársak becslése szerint mintegy 120 000 emberből állt. Bár ez utóbbi adat a valószínűbb, a szövegben a nagyobb létszámot szerepeltettem, mert az általános iskolai történelem könyvben is az áll, és nem akarok a kisdíjakban a tankönyvvel szemben kételkedést kelteni.

⁴¹ TK II. 503–504.

⁴² Borovszky S. 1909. 343.

sereg, amelynek jelentős szerepe volt az ostromló török had által körülzárt Bécs felszabadításában, és Kara Musztafa nagyvezír verhetetlennek tartott serege legyőzésében, itt nem tudott megbirkózni a várat védő maroknyi magyar katonával. Sőt a kurucok ágyútüzükkel és a várból ki-kitörve rajtaütésekkel napról napra súlyos veszteségeket okoztak a lengyeleknek.⁴³ A lengyel sereg tehetetlen dühét a szomszéd falvak magyar lakosságán töltötte ki. Felégette Szin középkori templomát⁴⁴ és nyilván nemcsak a templomot. Azután végigrabolták a lengyelek a Jósza völgyét fel egészen Szilicéig. A nép ezt a dúlást a tatárjárásra emlékezve *lengyeljárásnak* nevezte.⁴⁵ Minthogy a tél veszedelmesen közeledett, Sobieski kénytelen volt felhagyni Szádvár sikertelen ostromával és elvonulni a vár alól. De a várbeli kurucok a legváratlanabb helyeken és időpontokban rohanták meg a lengyel sereg utóvéd hadát, és súlyos veszteségeket okoztak a környéket végigpusztító seregnek.⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy a maroknyi kuruc azért volt képes visszaverni Sobieski hatalmas seregének ostromát, mert a környék népének támogatását élvezte. Így védhették meg a vitéz kuruc katonák Szilas, Szögliget és a többi szomszédos falu népével összefogva éppen 300 évvel ezelőtt Szádvárt a lengyel király óriási túlerőben lévő seregével szemben. Ez a siker — amelynek most 300 éves jubileumát ünnepelhetjük — a Bódvaszilasi-medence történelmének egyik legszebb fejezete.

A törökök 1683. évi súlyos veresége sorozatos támadásokra készítette a császári hadvezetést, aminek eredményeképpen 1686-ban felszabadult Buda is. 1688-ra az ország nagy részéről kiűzték a török seregeket. A következő években a törökök még megkíséreltek ellentámadásokat, de csak átmeneti sikereket értek el. Az 1699. évi karlócai béke végérvényesen lezárta Magyarországon a 150 éves török elnyomást.⁴⁷ De ahogy csökkent a török ereje, annál nagyobb figyelmet és erőt fordított a bécsi udvar a magyar szabadságmozgalmak letörésére, elfojtására.

⁴³ *Bél*: Torna.

⁴⁴ Feljegyzés a szini ref. lelkeszi hiv. irattárában.

⁴⁵ *Takács B.* 1968. 135.

⁴⁶ *Bél*: Torna.

⁴⁷ *R. Várkonyi Á.* 1964. 283–284.

Szádvár pusztulása

Thököly kurucai még két esztendeig maradtak Szádvárban, ahol — mint említettem — 1685-ben még egy nagy leltározást is csináltak.¹ Aztán Thököly szabadságharcának lehanyaglása nyomán 1686-ban már újra császári katonaság van Szádvárban,² és 1686. április 26-án jelentik Bécsből a magyar követek: „tegnap a titoktanácsban elvégeztetett . . . Eperjest, Regéczet, Bodóközt, Szádvárat elrontják”.³ Hogy a vár erődítményeinek felrobbantását pontosan mikor hajtották végre, azt nem tudjuk, de nyilván nem sok évvel a döntést követően. Szádvár lerombolásakor az uradalom központját Szilasra helyezték.⁴ A község régi pecsétjén az 1696-os évszám áll, akkor már valószínűleg onnan igazgathatták az uradalmat. Egyébként ez a legrégebbi a környék községeinek ismert pecsétnyomói között, és ezen fordul elő a község megjelölése először mai alakjában: *Bódvaszilas*, pontosabban *Bodovaszilas* néven.

Az, hogy Thököly kurucai négy éven át kezükben tartották a várat és uradalmát, a császári udvar számára még kíváncsabbá tették, hogy a vár erődítményeinek lerombolása után megbízható Habsburg-párti magyar főúr kezébe kerüljön az egész uradalom, amit Esterházy Pál herceg részben pereskedéssel, részben egyezségekkel és némi kártérítés ellenében 1702-re meg is valósított. Dersffy Orsolya fia 1702-ben az egész — akkor már bódvaszilasi székhelyű — szádvári uradalom tulajdonosa lett.⁵ Addigra ez a nagy uradalom az ország legnagyobb földesurának birtokai között már csak egy volt a többi mellett. — De Bódvaszilas, Szögliget, Derenk, Hidvégardó, Vendégi, Szentandrás és még egy sor további község lakossága számára két évszázadra meghatározta hovatartozásukat.

Egy időre a Rákóczi-szabadságharc megzavarta Esterházy herceget immár bódvaszilasi központú uradalmának birtoklásában, a fejedelem ugyanis kincstári tulajdonba vétette azt,⁶ de a szabadságharc bukásával visszakerült

¹ *Dérshy M.* 1969. 150, 177 (78), 183 (89): *OL* Jankovich-gyűjt. 66. sz. pall.

² Uo. 177 (78): *EL* Rep. 24. 173. cs. No. 29, 29 et NB. és 30.

³ Uo. 177 (80): Alvinczi Péter okmánytára. Mon. Hung. Hist. II/24. 172.

⁴ Uo. 150.

⁵ Uo. 177 (82): *EL* Rep. 24. 173. cs. No. 76.

⁶ Uo. 177 (82): 1703. évi conscriptio. *U et C* Fasc. 53. No. 42.

22. kép. Bódvaszilas 1696. évben készült
szőlőfürtös pecsétje
Dénes Gy. repr.

Bódvaszilas és az uradalomhoz tartozó tucatnyi falu a császárhú Esterházy család birtokába.

Közben Szádvár omladozó romjait birtokba vette az erdő, bozót nőtte be az udvart, a tető nélkül maradt épületeket. A nép száján pedig mondák születtek Szádvár régi urainak a várban elásott meg befalazott kincseiről. Vállalkozók mindig akadtak, akik ásóval meg csákánnyal a mesebeli kincsek után kutattak, de esztelen rombolásukkal csak a vár maradványainak pusztulását siettették. A környező falvakban pedig azt suttogták, hogy akadtak szerencsések, akiknek sikerült megtalálni a kincseket, úgy hogy az uradalom nyomozott is ez ügyben, és tanúk sorát hallgatták ki, de a kincsnek csak nem sikerült a nyomára jutni.⁷

Nem sokkal Szádvár pusztulása után puszta és néptelen lett a vár tövében települt kis falu, Derenk is. 1710 tavaszán nagy pestisjárvány pusztított az országban,⁸ és Derenk lakóinak nagy része a járvány áldozatául esett.⁹

⁷Uo. 150, 177–178 (82): *EL Rep.* 24. 1/4. cs. No. 96.

⁸*TK* II. 547.

⁹*Bél. Torna.* 84.; *Dénes Gy.* 1978a. 472.

23. kép. Szádvár romjainak részlete
Dénes Gy.-né felv. 1963

Akik életben maradtak, a szomszédos Borzovára, meg Jabloncára költöztek el a temetővé vált faluból.¹⁰ Így azután a rommá lett Szádvárnak még a környéke is elnéptelenedett az 1700-as évek elején.

Új telepítések

A Rákóczi-szabadságharc bukása után az Esterházyak újra birtokba vették félvármegyényi bódvaszilasi uradalmukat, és hozzáláttak annak rendbehozatalához, hogy minél nagyobb hasznot hajtson nekik. A lakatlan falukban nincs aki megművelje a földet, onnan nem jön haszon, tehát legfontosabb volt az elpusztult falvak benépesítése, nemcsak a földesúr, de az ország számára is.

Az elhagyottan álló Derenkre a Kárpátokból lengyelek települtek.¹¹ A kortárs Bél Mátyás kéziratos munkájában, ezt olvashatjuk Derenkéről:

¹⁰ Pesty Torna m. Derenk; Dénes Gy. 178a. 471.

¹¹ Király P. 1966. 215; Dénes Gy. 1978a. 471–472; Krasinska, E.–Kantor, R. 1979. 344–345.

24. kép. Az Esterházyak Bódvaszilason felszínre került címere
Dénes Gy.-né felv. 1983

„Azelőtt magyarok lakták, akiket az 1710. évi pestis szinte teljesen kiirtott. Azután mintegy fél évtizedig parlagon hevert, míg lengyel szegény nép, akiket az éhség űzött el lakóhelyeikről, kezdte újra benépesíteni. De nem tudott itt meggyökerezni ez az idegen nép . . . Így legtöbben visszatértek oda, ahonnan jöttek. Akik itt maradtak nyomorúságos életet éltek . . . Kevesen maradtak, akik a rossz fekvésű, sziklás és terméketlen földet most haszonnal művelik.”¹² Újra benépesült hát Derenk, kis templomát is rendbe hozták, mellé fa haranglábra harangok is kerültek. Nagybaccskák is, meg egy kis lélekharang, amelynek egyik oldalára egy évszám került az öntéskor: 1727, a másik oldalára négy betű: ANNO. Így hát neve is lett: Anna harang. Honnan tudhatták volna a derenkiek, hogy a felirat a harang öntésének idejét jelzi, az ANNO 1727, annyit jelent ugyanis, hogy 1727. évben.¹³

Lakatlan ugyan nem volt, de a török pusztítása óta csak néhány család élt Szentendrőn, így a község és a hozzácsatolt Kovácsipusztá földjének egy

¹² Bél: Torna. 84.

¹³ Dénes Gy. 1957. 226; Dénes Gy. 1961. 323; Dénes Gy. 1978a. 471–472.

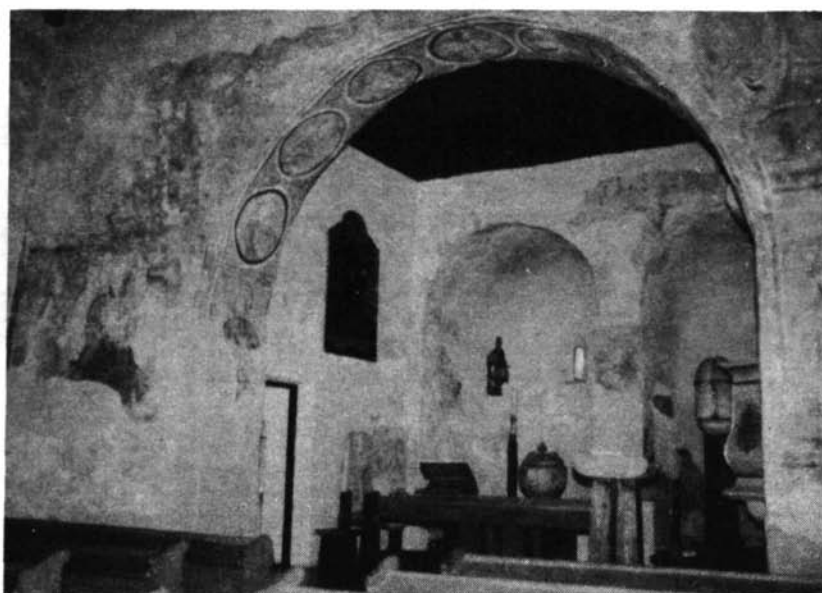

25–27. kép. Az „Anna-harang” és felirata
Dénes Gy.-né felv. 1963

része paragon hevert, mint ahogy romokban állt a falu valaha kívül-belül freskókkal ékes, kettősszentélyű kis temploma is. Az 1713. évi egyházlátogatás (*canonica visitatio*) csak annyit jegyzett fel, hogy „elhagyott, csupán a falai állnak”.¹⁴ Szomorú látványt nyújthattak a valaha oly szép kis épület tető nélkül omladozó, pusztuló falai. De bizonyára nem ez izgatta az Esterházy hercegeket, hanem az, hogy művelés híján nem hoztak hasznot a falu földjei. Így hát szervezett telepítéssel, szlovák lakosokkal egészítették ki a

¹⁴ EL Fasc. P. Rep. 80.

község gyér magyar lakosságát. A telepítés évét nem őrzi feljegyzés, de az 1720-as évek végén lehetett, mert a bódvaszilasi plébánia anyakönyveiben 1730-tól szerepelnek Szentandrásan a magyarok mellett szlovák nevű családok is. Hogy honnan telepítették ide őket, arról sem maradt feljegyzés, de a szlovákul ma is tudó öregek beszéde a Sáros megyei szlovák nyelvjáráshoz hasonlít, így valószínűleg onnan érkeztek az új telepesek. 1730-ban a romos templom mellett fából épült kápolna állt a hívek számára.¹⁵ A következő évben ismét volt itt egyházlátogatás, amelynek megállapításai az Esterházy család levéltárában és a bódvaszilasi plébánia irattárában is megtalálhatók. Érdemes idézni amit Szentandrásról írtak: „E falu igen régi temploma a szomszédos dombocskán áll, romjaiba burkolódzva főképp a tetőt nélkülözi s a falak helyreállítására szorul. Benne a szentély íve alatt és középen szentek gyönyörűséges képei láthatók.”¹⁶ A romos templomot 1740-ben Zsillavy

28. kép. A tornaszentandrás r. k. templomban
 „a szentély íve alatt és középen szentek gyönyörűséges képei láthatók”;
 a templom műemléki helyreállítása során feltárt freskótöredékek
 Dénes Gy.-né felv. 1982

¹⁵ Kalász E. 1968. 18.

¹⁶ EL Fasc. P. Rep. 80; Rk. Pléb. lt. Bódvaszilás.

András szilasi plébános részben a maga költségén, részben a hívek adományából és munkájával újjáépíttette, a falképeket lemeszelték, az épületet tetővel lefedték, még egy kis huszártornyot is kapott.¹⁷

Tudósok híradásai a Bódvaszilasi-medencéről

A XVIII. század első évtizedeiben *Bél Mátyás*, korának tudós tanára, a beszercebányai gimnázium, majd a pozsonyi líceum igazgatója fiai és tanítványai segítségével, számos munkatárssal megkezdte az akkori Magyarország történelmi-földrajzi leírásához az országos helyszíni adatgyűjtést. Ezt a vidéket is bejárta az 1720-as vagy 1730-as években ő vagy valamelyik munkatársa. Két évtizedes gyűjtőmunka után, 1735-től 1742-ig öt hatalmas kötet jelent csak meg a nagyszabású műből, halálával a sorozat kiadása megszakadt.¹⁸ Torna megye leírása kéziratban maradt fenn, amelynek egy másolatát az esztergomi prímási könyvtár kéziratárájában őrzik. Ez a Bódvaszilasi-medence XVII–XVIII. századi viszonyainak nagy értékű forrása. *Bél Mátyás* kézíratos munkájában leírja, hogy Szádvár lerombolása után Szilas lett a központja a várhoz tartozó birtokoknak, ezért itt szokott ítélni az uradalom házi bírósága is, amelyet úriszéknek neveznek, és halálbüntetéssel is sújtottak már itt gonosztevőket.¹⁹

A középkor végi nagy váruradalmakban a nagybirtokos jobbágysai felett minden ügyben hivatott bíró volt, ítélszéke, az úriszék gyakorlatilag pallosjoggal rendelkezett, tehát a földesúr, illetve az őt képviselő várnagy vagy utóbb a provizor halálos ítéletet is hozhatott.²⁰ A Szádvár hegyoldalában felállított akasztófa a várról lerombolása előtt készített számos régi rajzon és metszeten szerepel. A vár lerombolása után Szilason az uradalom pallosjogát hirdető akasztófa a környék legtöbb településéről jól látható helyen, a községbe vezető főútvonal mellett emelkedő dombon állott,²¹ amelyet a mai napig Akasztó-partnak neveznek.

Bódvalenkéről leírja *Bél Mátyás*, hogy ott áll annak az ősi Lenkey családnak az udvarháza, amelynek utolsó sarja a török elleni harcokban szendrői várkapitányként esett el. Az ősi udvarház homlokzatán *Bél Mátyás* idejében

¹⁷ *Kalász E.* 1968. 19.

¹⁸ *Él. Lex.* I. 163.

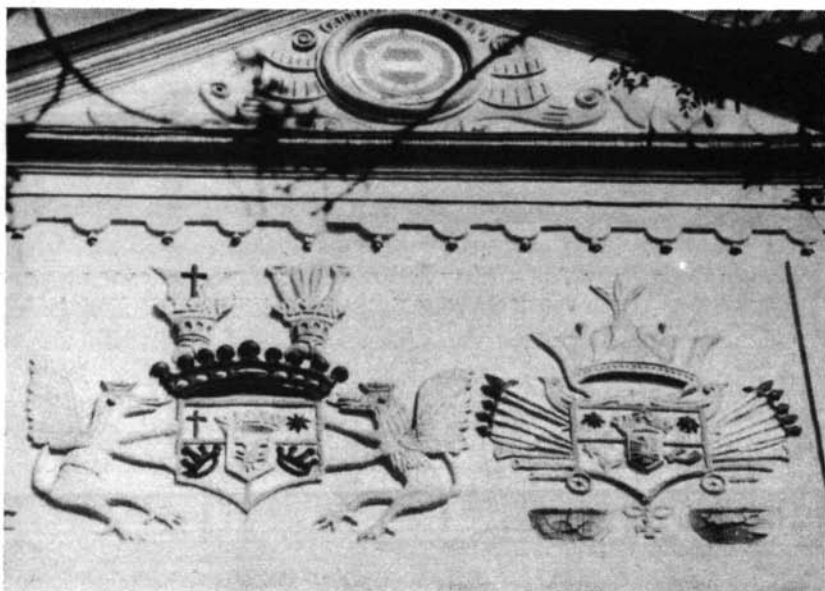
¹⁹ *Bél:* Torna. 83.

²⁰ *Fügedi E.* 1977. 72–76.

²¹ *Fügedi E.* 1974. 155.

még jól kivethető volt a Zsigmond király által 1415-ben Konstanzban adományozott címer változata: egy férfialak jobb kezében kardot tart a hegyén levágott török fővel, bal kezében búzakévet markol.²² Ma az épület egyik fele már kissé átépítve (de nem helyrehozhatatlanul), másik fele még az ősi boltozatokkal áll, homlokzatán ma már ki sem vehető az eredeti címer rajzolata. Még nem lenne késő, de vajon sikerül-e megmenteni a Bódvaszilasi-medence kétségtelenül legrégibb és pótolhatatlan történelmi értékű nem egyházi műemlékét?

Tornanádaskán a gróf Gyulayak építtettek²³ – talán korábbi épület falait is felhasználva – barokk kastélyt. Itt zajlott le a XVIII. század végén egy tudománytörténeti vonatkozású, érdekes látogatás. *Robert Townson* angol utazó és természetvizsgáló 1793-ban nagy tanulmányutat tett Magyarországon. Útjáról 1797-ben Londonban terjedelmes könyvet írt, amelyet több nyelvre is lefordítottak. Ebben leírja, hogy Kassáról kocsin Aggtelekre utazván, útközben éjszakára Nádaskán szállt meg, ahol a kastély akkori úrnőjének,

29. kép. A tornanádaskai kastély homlokzatát máig is az építtető gróf Gyulay család címere díszíti
Dénes Gy.-né felv. 1983

²² Bél. Torna. 80.

²³ Uo.

Gyulay grófnőnek a vendége volt. Kora este érkezett Nádaskára, a grófnővel és a helyi lelkésszel vacsorázott (akit egyébként igen unalmas emberként jellemez), majd az éjszakai pihenő után, másnap reggel tovább utazott kocsin Aggtelekre. Figyelemre méltó szakértelemmel írja le a Nádaska fölött húzódó hegyeket, tehát az Alsó-hegy fennsíkját, sziklabérceit: „A hegyek itt igen magasak, tömött, rétegzetlen, kövületmentes mészkőből állnak, tele üregekkel, amelyek némelyike oly mély és ugyanakkor olyan kerek, hogy úgy tűnik, mintha mesterségesek lennének.”²⁴ Ezek a mélybe nyúló, néha majdnem kör keresztmetszetű, mesterségesen ásott kutakra emlékeztető üregek az Alsó-hegy zombolyai, amelyeknek éppen itt, Townson könyvében találjuk első irodalmi említését.²⁵

Az 1800-as évek a Szilasi-medencében egy sok évszázados per lezárulásával kezdődtek. Még a középkorban vita alakult ki a Torna-völgyi és Bódva-

30. kép. A több évszázados határperben meghúzott alsóhegyi határvonal Raisz Keresztély 1813. évi térképén Kulcsár G. repr.

²⁴ Townson, R. 1797. 311–312.

²⁵ Dénes Gy. 1970. 19–20.

völgyi községek között, hogy az Alsó-hegy, illetve ahogy a középkorban nevezték Torna-hegy vagy Torna-derék hegy fennsíkján hol húzódik a határ. A Torna-völgyi községek, Görgő és Méhész szerint övük a fennsík egészen annak déli pereméig és csak a Bódvára néző hegyoldal tartozik Komjátéhoz, Nádaskához, illetve Vendégihez. Nádaska és Komjati az éppen 700 évvel ezelőtt, 1280-ban és 1283-ban kelt királyi adománylevelek alapján ugyancsak igényt tartottak a fennsíkra éspedig annak északi pereméig. A több évszázados perre végül Torna megye táblabírái tettek pontot, amikor 1813-ban, illetve 1815-ben salamoni ítélettel nagyjából a fennsík közepe táján húzták meg a Torna-völgyi és Bódva-völgyi községek között az új határt, még álmukban sem gondolva arra, hogy az ő tollukkal meghúzott határvonal valaha Magyarország államhatára lesz majd.

Az évszázadokig elhúzódó pereskedést lezáró ítélethez *Raisz Keresztély*, az országos hírű tudós mérnök és térképész (a Baradla-barlang térképezője, utóbb a Torna-völgyet Rozsnyóval összekötő Szoros-kői műút tervezője és építésvezetője)²⁶ készített pompás térképmellékletet, aki akkor a herceg Esterházyak bódvaszilasi uradalmának mérnöke volt, és hosszú éveken át az uradalom központjában, Bódvaszilason élt és dolgozott. Az ő kitűnő térképén nemcsak a vitatott határokat és a bíróság által meghúzott új határvonalat tünteti fel, de egy sor tereptárgyat és helynevet is. A peranyaghoz tartozó térképen, amelyből kiderül, hogy egy 1808. évi, nyilván nagyobb területet ábrázoló uradalmi térképe alapján 1813-ban készítette Raisz Keresztély,²⁷ fordul elő tudomásom szerint először egy *barlang* térképpel mellett a *Zomboly Lyuk* felirat, a térkép sarkában elhelyezett magyarázó szövegben pedig *Antrum Zomboly Lyuk*, magyarul 'Zomboly-lyuk barlang' szerepel, de megtaláljuk a térképen az 1283. évi oklevélben előforduló Holló-kő, Vecsem-kő, valamint több más ősi és még ma is élő helynevet, jelölül annak, hogy a földrajzi nevek roppant szívósak; ha környékükön a falvakban töretlenül megszakítatlan a lakosság élete, tehát a népességkontinuitás, akkor 700 vagy akár 1000 esztendeig, sőt tovább is változatlanul megmaradnak. Változatlan fennmaradásuk egyben a népességkontinuitásnak bizonyítéka is. Nyugodtan megállapíthatjuk tehát, hogy az 1280. és 1283. évi oklevelekben szereplő és akkor már nyilván rég általánosan használt földrajzi nevek máig való fennmaradása azt bizonyítja, hogy az Alsó-hegy körül kialakult településeken jóval több mint 700 éve megszakíthatatlanul folyamatos az élet, és a lakosság törzsállománya azoknak a leszármazottja, akik a honfoglalást követően a Holló-

²⁶ *Él. Lex.* II. 499; *Dénes Gy.* 1966. 85–86.

²⁷ *BAZ. Lt. Térképtára.* Bm. U. 703 és Bm. U. 704.

31. kép. Bódvaszilasi község belterületének
Raisz Keresztély által készített 1807. évi térképe
Kulcsár G. repr.

követ, Nádasdot, Méhézt és társaikat elnevezték, de őseik közé sorolhatják a Torna-völgy és Bódva-völgy községeinek lakosai azokat a bolgárszláv népelemeket is, akik az ombolyokat, zombolyokat, a maguk nyelvén megnevezték, akiket a honfoglaló magyarok itt találtak vagy ide telepítettek, és akik évszázadok alatt maradéktalanul beolvadtak a velük együtt élő túlnyomó többségű magyarságba.

A XIX. század első harmadának végén a Bódvaszilasi-medence népét a mindennapok gondjain-bajain túl még egy külön nyomorúság is sújtotta. 1831-ben az egész országon szörnyű kolerajárvány vonult végig,²⁸ és ez vidékünk lakosságát is a szó legszorosabb értelmében megtizedelte. Adataink csupán néhány községből vannak: Szentendrőn 50 személy halt meg kolerában, az

²⁸ TK II. 641.

ottani lakosság kb. 7%-a, Bódvarákón 40 személy, a község akkori lakosságának kb. 12%-a, de hasonló, tehát kb. 10% körüli lehetett a kolera pusztítása vidékünk többi településein is.²⁹

Polgári átalakulás

A XIX. század első felében a polgári átalakulás a Bódva-völgyben az országosnál lassúbb ütemű volt. Egyik-másik uradalom nagybirtokos gazdálkodásában mutatkoztak csak a csirázó kapitalizmus jelei a feudális viszonyok között. Példaként a Coburg hercegek edelényi uradalmának 1838-ban alapított és akkor országos jelentőségű cukorgyárát említhetjük, amely elsősorban az uradalom cukorrépatermését dolgozta fel, az uradalom saját szénbányáiban termelt szén felhasználásával. A tőkés nagyipar által a század második felében kiépített nagy cukorgyárak versenyét ez a kisebb üzem természetesen nem bírta, és 1882-ben meg is szűnt.³⁰

Az uradalmak ipari kisüzemei közül megemlíthetjük a gróf Csákyak szendrői vasolvasztóját és hamuzsirüzemét, más nagy uradalmak fafeldolgozó üzemeit, mint a derenki fűrészmalmot vagy a szini furnérüzemet. Jellegzetes régi kisüzem volt a századforduló idején is még működő jósvafői kapahámoz. De ezekkel együtt is a XIX. század közepe előtt területünkön az ipar fejletlen volt. A kisipar sem volt számottevő, a háziipar pedig jórészt a faluk saját szükségleteit látta el. Fehérneműjét szinte minden földműves család maga állította elő, a parasztasszonyok télen csaknem minden faluban fontak, szőttek. A mész- és szénégetés, valamint az erdei favágás is kenyeret adott néhány száz családnak. Az őrlést ősidők óta a vízimalmok látták el.³¹

A szénbányászatot az 1860-as évekig alig művelték. Ércbányászattal Rudabányán, Telekesen, Martonyiban, valamint a Bódvarákó és Tornaszent-andrás határában emelkedő Esztramos-hegy oldalában kisüzemi keretek között foglalkoztak; de fejtettek vaskövet Bódvaszilason és egyebütt is, ahonnan aztán többnyire szekéren Demőre vagy más vasolvasztókba, kohókba szállították.

²⁹ Kalász E. 1940.

³⁰ Sági V. 1973. 216–218.

³¹ BAZ tört. 57–58.

Nagyobb horderejű történelmi események nem zajlottak a múlt században területünkön. A szabadságharc viharai elkerülték, de azért a nép lelkesen kivette részét a harcokból. Az edelényi és kazai honvédek Beregben, Máramarosban és az 1848. december 28-i szikszói csatában Kossuth oldalán küzdöttek.³²

---

³² Dénes Gy. 1975a. 61–62.

IX. A SZABADSÁGHARCTÓL A FELSZABADULÁSIG

Vidékünk a múlt század második felében

A szabadságharc bukása után a Bach-rendszer Torna megyét Abaújszántó megyéhez csatolta. Az októberi diploma után, 1860-ban Torna automatikusan újra különvált. 1881-ben azután végleg egyesítette a két megyét az országgyűlés.¹ Ezek a közigazgatási változások azonban a vidék lakosságának életét nem érintették.

Az 1850-es években kezdődött meg országszerte községenként a földbirtokok kataszterének felfektetése. Ezeknek a munkálatoknak kapcsán sor került a községhatárok gondos bejárására és jegyzőkönyvi rögzítésére, a birtokrészek művelési ágak és földminőség szerinti kimutatásainak megszerkesztésére, valamint térképvázlatok (croqui-k) és részletes községi birtoktérképek készítésére. E kimutatások, határjárási jegyzőkönyvek és kisebb-nagyobb térképek jórészt fennmaradtak, és nemcsak gazdaságtörténeti értékűek, de a Bódvaszilasi-medence községeinek határában számos olyan történelmi jelentőségű ősi földrajzi nevet is megőriztek, amelyek azóta lassan feledésbe merültek vagy eltorzulnak, megváltoztak.

1864-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Pesty Frigyes akadémikus kérdőívet szerkesztett, amelyet minden község megkapott, és a jegyző meg a bíró a helyi öregek kikérdezése alapján küldte meg Budapestre a kérdőív pontjaira adott részletes válaszokat. Ezek az értékes kéziratos anyagok, köztük a Bódvaszilasi-medence községeinek jelentései is, szerencsére hiánytalanul fennmaradtak.² A kérdőívre adott válaszok többek között felsorolják a községek minden dűlőjének, szántójának, rétének, szőleijének, erdőrészének, hegyének, völgyének, forrásának és vízfolyásának nevét. A Bódvaszilasi-medence községeiből igen részletes válaszjegyzőkönyvek érkeztek be, amelyek fontos és értékes források a környék történelmének megismerésében is. Három község jelentésén a község pecsétjének vörös viaszba mélyített lenyomata is szerepel: Bódvaszilásén egy szőlőfürtöt és az 1696. évszámot, Szögligetén egy szőlőtőkét, metszőkést és 1727. évszámot, Rákóén egy rákot és 1850-nek tűnő évszámot láthatunk.

¹MVV I. 529–531.

²Pesty F. helynévgyűjteményét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

32. kép. Szögliget szőlőtőkét ábrázoló
1727. évi pecsétje
Dénes Gy. repr.

A Bódvaszilasi-medence községeinek területe, a környező hatalmas erdőségekkel együtt, jórészt nagybirtokos földesurak, arisztokraták tulajdonában volt. A herceg Esterházyak szádvári uradalmához, amelynek jószágkormányzója Bódvaszilason székel, tartozott Tornaszentandrás Kovácsipusztával, Hidvégárdó, Bódvaszilás, Derenk, Szögliget nagyobb része és még községek sora az Alsó-hegy túloldalán, a Torna-völgyben, valamint a Bódvaszilasi-medence környékén. Bódvarákó földesurai a gróf Keglevichék, Tornanádaskáé a gróf Gyulayak voltak a múlt század elején. A nádaskai birtokot utóbb a gróf Hadik család vásárolta meg, a kastélyt újabb szárnnal mai méreteire bővítette, és kialakította csodálatos parkját, a túlevelű fák és bokrok egyik legszebb gyűjteményét hazánkban. Komjáti és Bódvalenke birtokán több kisebb földesúri család osztozott, akiknek egy része talán még az Árpád-korban birtokszerző Vid fia Zsenge utóbb sok ágra szakadt családjának leszármazottja lehetett. A földeknek csak kis töredéke volt a parasztok tulajdonában.

Nagy volt a szegénység. A nagybirtokosok és a kis földű parasztság mellett az országos átlagnál jóval magasabb volt vidékünkön a nincstelenek, a föld nélküli és háztalan zsellérek aránya. Gyorsította az elnyomorodást, különösen a kisparasztság tönkremenetelét a filoxéra pusztítása. A terület ugyanis évszázadokon át országos híré bortermelő vidék volt. Majd minden község

33. kép. A közelmúltban helyreállított tomanádaskai kastély tornyának oldalát a gróf Hadik és Zichy családok címere díszíti
Dénes Gy.-né felv. 1982

foglalkozott szőlőműveléssel, és a szőlők túlnyomórészt a kisbirtokosok kezén voltak. Az 1880-at követő években pedig Szendrő, Szőlősdárdó, Varbóc, Jósvafő, Szögliget, Bódvaszilás és az egész borvidék szőlőit jóformán teljesen kipusztította a filoxéra.

Vidékünk tágabb környékén az első, kereskedelemre is termelő szénbányát 1880-ban Sajókazán nyitották meg, majd 1890 körül kezdett termelni a sajószentpéteri üzem, a Kazinczi Kőszénbánya Rt. A legnagyobb bányavállalkozás, a gróf Andrassy Manó által alapított Borsodi Bányatársulat, amely bérbe vette a kincstártól a rudabányai vasércbányászat jogát, megszerezte a szuhogyi és a telekesi ércbányákat és a kurityáni szénbányát is, és Barcikaig iparvasutat építtetett ki.³

De ezek a néhány száz főt foglalkoztató bányák nem oldották meg a Bódva-vidék szegény népének nyomorát, már csak azért sem, mert a bányák egy részében csak idényjellegű termelés folyt. A cukorgyár számára dolgozó edelényi szénbányákban pl. csak a cukorfeldolgozás időszakában, ősztől

³BÁZ tört. 54, 59; Dénes Gy. 1975a. 62–63.

34. lép. A hidvégardói volt Gedeon kúria, ma iskola
Dénes Gy.-né felv. 1983

35. kép. A Gedeon család címere
a hidvégardói r. k. templom udvarán álló
kripta homlokzatán; a címer két sarkába
a pallyost tartó kar és a kalászcsozor
talán a Komjáti, Kőszegi, vagy Lenkei család
valamelyik nőtagja révén került
Dénes Gy.-né felv. 1983

tavaszig termeltek teljes kapacitással, a bányászok legnagyobb részét tavasszal elbocsátották. De az 50–60 krajcáros napszámbért még földényben is csak férfi bányászoknak fizették ki, a női és gyermek munkások, akik pl. 1867-ben a bányamunkások 37%-át tették ki, csak 17 krajcárt kaptak a napi 12 órás megfeszített munkáért!⁴

Az 1896-ban megépült Bódva-völgyi vasút és az 1912-ben megnyílt kazincbarcika–ormosbányai szárnyvonal ugyan elősegítette a nagybirtokosok és a tőkések haszonszerzését, javultak a kispolgárság körülményei is, de nem változott a nincstelenek helyzete. Így azután érthető, hogy még az 1873. évi kolerajárvány pusztításánál is jobban megtizedelte vidékünk lakosságát a századforduló évtizedeinek nagyméretű kivándorlása, főképp a tengerentúlra. Abaúj-Torna megyéből 1899–1913 között több mint 44 000 ember vándorolt ki. Borsodban a szendrői járás vezetett a szomorú listán, ahonnan 1910-ben az összlakosság 5%-a volt távollevő. 1913-ban Magyarországról a lakosság 4,4 ezreléke vándorolt ki, ugyanakkor Abaúj-Tornából 16,1 ezrelék! A kivándorlók túlnyomórészt az agrárproletariátus soraiból kerültek ki. Az 1903-ban Borsodban kiadott 2788 útlevélből napszámosoké volt 2680 azaz 96,4%. A századfordulón pl. az Abaúj-Torna megyei favágók háromnegyed része a tengerentúlon dolgozott. Ezekhez az adatokhoz nem kell kommentár.⁵

Munkásmozgalom és forradalmi hagyományok

Az ipari üzemekben, a bányákban a század első éveiben megindult a munkásmozgalom. A Szociáldemokrata Párt 1903-ban Miskolcon megszervezett borsodi csoportjának segítségével Sajószentpéteren megalakult a megye első szocialista bányászegyesülete. Az 1907. október 10-i országos munkásmegmozdulás, a híres „vörös csütörtök”, Putnokon munkabeszüntetést eredményezett.

Az 1913-ban és 1914-ben Sajókazán kibontakozott sztrájkok követeléseikben, szervezettségükben és tartalmukban már határozottan szocialista jelleget mutatnak.

Az elmélyülő válság elől az uralkodó osztályok a háborúba menekültek, de az csak átmenetileg fékezte le az osztályösszeütközéseket. 1918. október

⁴Sápi V. 1973. 232.

⁵BÁZ tört. 64–65, 68–69.

31-én a *polgári demokratikus forradalom* elsöpörte a monarchiát. November 1-én Sajószentpéteren a munkások már nagy tüntető felvonulást rendeztek, eltávolították az épületekről a „királyi” feliratú táblákat, és a köztársaságot követelték. Disznóshorvát, a mai Izsófalva környékén több száz bányász vonult végig a falvakon és a proletariátus mellett tüntettek. A megyei közigazgatás vezetői igyekeztek kifogni a szelet a forradalom vitorláiból, és saját szájízük szerint hozták létre a nemzeti tanácsokat. Így Sajószentpéteren és Edelényben is az addigi szolgabíró lett a nemzeti tanács elnöke.

A következő hónapok kavargó politikai harcokat hoztak. A reakció igyekezett minden veszített pozíciót visszaszerezni, de a munkásság körében a balratalódás feltartóztathatatlan volt. A szociáldemokraták opportunisták, a megyei vezetői ezt kihasználták pozíciószerezésre, de a kommunistákkal való együttműködéstől húzódoztak. Az 1919. március 16-i sajószentpéteri gyűlés azonban a kommunista eszmék előretörését jelzi, a járásból összesereglett mintegy négyezer résztvevő a proletárhatalom mellett tüntetett, az énekkar pedig — először a megyében — elénekelt az Internacionálét.

A *Tanácsköztársaság* március 21-i győzelme után létrejött ugyan Borsod megyében is a munkáspártok egysége, és megalakult a megye 3 tagú direktóriuma, de kommunisták nélkül. Csak napok múltával, heves viták után egészítették ki a direktóriumot egy kommunistával, Pelyhe Jánossal. A Tanácsköztársaság által meghirdetett tanácsválasztásokat megelőzően, április 6-án sikeres népgyűlés volt Edelényben. A választás nagy politikai esemény volt Sajószentpéteren, ahol korábban mindössze néhány tucat jó módúnak volt szavazati joga, most 2222 szavazó vett részt 50 tanácstag megválasztásában. Szendrőládon is a falu lakosságának közel fele vett részt a szavazáson.

Az antant intervenciós hadseregeinek nyomása egyre nagyobb súllyal nehezedett vidékünkre. Április 27-én a csehszlovák burzsoá hadsereg átlépte a demarkációs vonalat, és megindult a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére. Ettől a belső reakció is fölbátorodott, az opportunisták pedig készen álltak a forradalom minden eddigi eredményének feladására. Csak a kommunisták és a mögöttük felsorakozó proletárok tartottak ki. Sajószentpéteren a vörösörség és a hozzájuk csatlakozó munkások felkészültek a védelemre. De ez nem volt elegendő a szemben álló reguláris hadsereg feltartóztatására, amely vidékünkön át előretörve április 30-án elérte Sajószentpétert. A megyei és miskolci direktóriumban többségben lévő szociáldemokraták, a város régi vezetőinek bevonásával Miskolc feladása mellett döntöttek, és ennek feltételeiről május 1-én este Sajószentpéteren tárgyaltak a csehszlovák haderők parancsnokságával, amely másnap már Miskolcra is bevonult. A tőkések nyomban üzletkötésekhez fogtak, a megszállók pedig tömegesen hurcolták el, jórészt a cseh-

országi Theresienstadtba (Terezin) a proletárdiktatúra vezetőit, de még a szociáldemokrata vezetők egy részét is elvitték. Többeket kivégeztek, a legbrutálisabban Antal György agrárproletárt, az edelényi vörösörség parancsnokát.

1919. május 20-án hajnalban Stromfeld Aurél tervei szerint megindult a Vörös Hadsereg ellentámadása, és 21-én „a felszabadított Miskolc újra a proletariátus vörös városa lett” — írja a korabeli sajtó. A következő napokban végig felszabadult a Bódva völgye is. De a kipróbált vezetőitől megfosztott vidéken rendkívül nehézé vált az ügyek vitele. A járási szervek tevékenysége Edelényben akadozott, a községi tanácsok sok helyütt nem funkcionáltak. Ilyen körülmények között egyre nagyobb gondot okozott a lakosság ellátása, a közlekedés megszervezése. A katonai helyzet romlása, az agrárkérdésben elkövetett hibák, az élelmezési nehézségek, az elhurcolt proletárvezetők hiánya, a mindezt kihasználó belső ellenforradalmi erők aktivizálódása vidékünkön is súlyos helyzetet idézett elő.⁶

Az ellenforradalmi rendszer és a második világháború

A tanácskormány lemondása után az *ellenforradalom* jutott hatalomra. Véres terrorja elől vidékünk több kommunista vezetője emigrációba kényszerült. Az ellenforradalmárok karhatalmi parancsnoksága olyan vad kegyetlenséggel kínózta a tanácsok elfogott vezetőit, hogy még a horthysta államügyészség is kénytelen volt szót emelni, „mert — mint írták — jóval az igazságos mértéken felül indult meg a megtorlás gépezete”. Azután jöttek az ellenforradalmi ítéletek pl. a putnoki direktórium elnökére 10 évi börtönbüntetést szabtak ki.

Az imperialista hatalmak által meghúzott új határok között megnőtt a Rudabánya környéki vasércbányák és a vidék szénbányászatának jelentősége. Fokozták a szénbányászatot is, így az 1920-as évek végén Borsod adta, jórészt vidékünk szénbányáiból, az ország széntermelésének egynegyedét. De ez mindössze a népesség egy töredéke számára biztosított kenyeret, hiszen a rudabányai vasércbánya alig több mint félezer, tágabb vidékünk összes szénbányái pedig együttesen is csak mintegy másfélezer munkást foglalkoztattak. A mezőgazdasági munkásokon sem segített az ellenforradalmi rendszer látszat földreformja. A kiszagdzák szőleit 1926-ban a peronoszpóra tette tönkre.

⁶Uo. 83–86, 89, 91–98.

Az 1929–1933-as nagy gazdasági válság területünkön kiáltóvá fokozta a tömegnyomort. A munkások munkanélkülivé váltak, a kisparaszság tömegesen jutott a tönk szélére. A nehéz helyzetben növekedett a munkásság szervezkedése, az építő- és bőripari munkások, a bányászok és aratómunkások is sztrájkokat indítottak.⁷

A Bódvaszilasi-medence községeinek földesurai közben gondtalanul élvezték hatalmas birtokaiknak a cselédek és szegényparasztok veritékén alapuló gazdagságát. Az Alsó-hegyen busásan jövedelmezett a fakitermelés, és a fennsík nagy erdősege gyakorta volt úri vadászatok színhelye. A fennsík Bódva-völgyi oldalának nagy részén három nagybirtokos család osztozott: Tornaádaska földesurai, a Hadik grófok, Komjáti egyik földbirtokos urasága, a Pongrácz család, valamint a volt szádvári uradalom bódvaszilasi birtokainak egy részét a herceg Esterházyaktól megvásárló, Zsarnóról odaköltözött földesurak, a Koós család tagjai.

Az Alsó-hegy fennsíkjának Szádvártól nyugatra eső része, Derenk falu és határának kivételével, a Ménes-patak jobb partján húzódó erdő borította hegyvonulattal együtt királyi koronauradalom volt, az ország akkori államfőjének, Horthy Miklós kormányzónak kedvelt vadászterülete, ahová óriási költséggel még medvéket is telepítettett. Horthy nemegyszer idehozta vadászatokra külföldi államfő vendégeit is.

Derenk falunak a közbeékelődése zavarta a nagyúri vadászatokat, és a kis falu határának köves talaján gazdálkodó, szegényesen tengődő derenki parasztok is nyilván nemegyszer orvvadászattal szereztek egy kis húst szűkösen élő családjuknak. Így a koronauradalom már az 1930-as évek első felében úgy döntött, hogy cserebirtokok felajánlásával elköltözésre bírja a kis falu lakóit, és előbb-utóbb teljesen megszünteti a települést. 1935-től rendszeresen megfordultak a faluban a telekügynökök, igyekezve rábeszélni a lakosságot, hogy minél több család kérje önként a birtokcserét, az áttelepítést. Nagyobb és jobb földet kínáltak nekik cserébe másutt, de az ügynökök nem sok sikerrel jártak, az emberek többsége ekkor még nem volt hajlandó elhagyni szülőfaluját, a nagyapák építette ősi házat.⁸

A harmincas évek vége felé az ellenforradalmi rendszer nagyszabású háborús készülődése a termelés fokozását és a gazdasági viszonyok átmeneti javulását hozta magával. A második világháború éveit annál súlyosabb helyzetet teremtettek vidékünkön is. Fokozódó terror nehezedett a munkásmozgalomra, és egyre embertelenebbé vált a fajüldözés.

⁷ Uo. 117–118, 121–122, 126–134, 151–152.

⁸ Dénes Gy. 1978a. 470.

36. kép. Amikor még gyerekkacaj csengett a Horthy-korszakban lerombolt derenki templom körül. Felvétel az 1930-as évekből
Dénes Gy. repr.

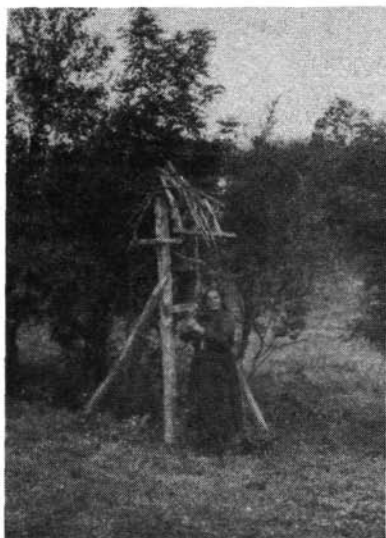
Ebben a légkörben hozott 1940. május 24-i ülésén az akkori kormány határozatot Derenk község lakóinak „önkéntes” áttelepüléséről, amelynek kivitelezési költségeire az ország nehéz, háborús helyzetében hihetetlenül nagy: egymillió pengő hozzájárulást szavazott meg a kormány.⁹

Még ugyanabban az évben újra megjelentek Derenken az ingatlanügynökök, és megkezdték a lakosság meggyűrésát. A helyzet most jobban kedvezett nekik. A férfiak zömét már behívták katonának, nagyon sokan a távoli harctereken sínylődtek. Az ügynökök az otthon maradt asszonyok között azt híresztelték, hogy aki aláírja az áttelepítési kérelmet, annak a férjét hazaengedik a katonaságtól. Mivel a háború véres csatáiról és súlyos veszteségeiről akkor már országszerte keringtek a hírek, az asszonyok nem haboztak sokáig, sorban aláírták az áttelepülési papírokat. A költözködés idejére valóban hazaengedték a katonai szolgálatukat az országhatáron belül teljesítő férfiakat, akik közül többen is tiltakozni próbáltak az áttelepítés ellen, mondván, hogy ők a

⁹ Bernáth L. 1960.

37. kép. Derenk romjait benőtte a gaz
Dénes Gy.-né felv. 1975

38. kép. Babarcsik néni megkondítja
a lélekharangot (az „Anna-harangot”)
az elpusztított falu romjai fölött
Dénes Gy.-né felv. 1963

39. kép. A fasiszta deportálások
és tömegmészárlások folytán elárvult
hidvégardói zsidó temető sírköveit
benőtte a bozót
Dénes Gy.-né felv. 1983

családfők, az asszonyok aláírása egyiküket sem kötelezi. De hiábavaló volt minden tiltakozás, a szerződéseket nem lehetett érvényteleníteni.¹⁰

1943-ban a fasiszta seregek sorozatosan súlyos vereségeket szenvedtek. A háborús frontokra kényszerített magyar katonák tízezreinek, köztük a Bódvaszilasi-medence sok fiatal férfiaként értelmetlen pusztulása, halála egyre nagyobb elkeseredést váltott ki. Az egyre súlyosabbá váló terhek miatt 1943-ban már bányászstrájkra is sor került a környéken. Április 27–28-án pedig a sajószentpéteri üvegyár munkásai vonultak az üzemi irodák elé 12 órás munkaidejük csökkentését követelve.¹¹

Közben Derenken nagyon vontatottan haladt az áttelepülés, ezért a fasiszta hatóságok radikális cselekvésre szánták el magukat. 1943 nyarán, tehát amikor a harcok már az ország határai felé közeledtek, katonai teherautók sora érkezett a faluba. Csendőrok és utászkatonák – tisztek vezényletével – megkezdték a falu házainak bontását, szétverését. A lakosokat holmijaikkal együtt autókra rakták, és vitték őket a szini vasútállomásra, ahol már külön szerelvény várta őket, és vitte új lakhelyükre, a különböző Sajó-völgyi kis falvakba.¹²

Derenk faluból csak a volt iskolaépületet tartotta meg az erdészet, a házak helyén ma fűvel benőtt romok enyésznek el fokozatosan. Nem kímélte a rombolás a falu kis templomát sem, szétverték azt is, igaz, a rozsnyói káptalan 50 hold földet kapott érte kárpótlásul.¹³ Helyén ma feliratos emlékkereszt áll. A kis lélekharangot a lakosság elrejtette, és amikor a felszabadulás után két család visszatért, és helyreállított házába visszaköltözött, magukkal hozták a kis harangot, amelyet – mint már említettem – félreértett felirata – Anno 1727 – alapján „Anna-harang”-nak neveztek, kis összetákolt haranglábra állították, és reggel meg este meghúzták a lélekharangot a tébolyult fasizmus által elpusztított kis falucska halott romjai fölé.¹⁴ Mái már a két visszaköltözött család is rég elhagyta a romfalut, a kis Anna-harangot pedig a szögligeti templomban őrzik.¹⁵

1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot, de a munkások között már kibontakozott ellenállás megmaradt. Áprilisban Szendrőn is feltűntek a Békepárt „Pusztuljanak a német megszállók” feliratú röplapjai. A német fasiszta megszállók a magyar fasisztákkal, különösen a

¹⁰ Dénes Gy. 1978a. 470.

¹¹ BAZ tört. 165.

¹² Bernáth L. 1960; Krasíňska, E. – Kantor, R. 1979. 348.

¹³ Bernáth L. 1960.

¹⁴ Dénes Gy. 1961. 323.

¹⁵ Dénes Gy. 1978a. 472.

hazaáruló nyilaskeresztes gyilkosokkal együttműködve a környék bányáiból és ipari üremeiből, de még a Bódvaszilasi-medence községeiből is sok embert, sok-sok családot hurcoltak el a halálba: bűntetőszázadokba, koncentrációs táborokba és gázkamrákba munkásmozgalmi, hazafias-háborúellenes tevékenységük vagy zsidó származásuk miatt. A háború utolsó hónapjaiban a német fasiszták vidékünkön még a gazdasági életben is szörnyű károkat okoztak. Minden mozdítható gépet, nyersanyagot és félkész terméket elhurcoltak; mindent elkövettek, hogy nyomukban csak romok, megbénított üzemek, tönkretett bányák és kifosztott falvak maradjanak.¹⁶

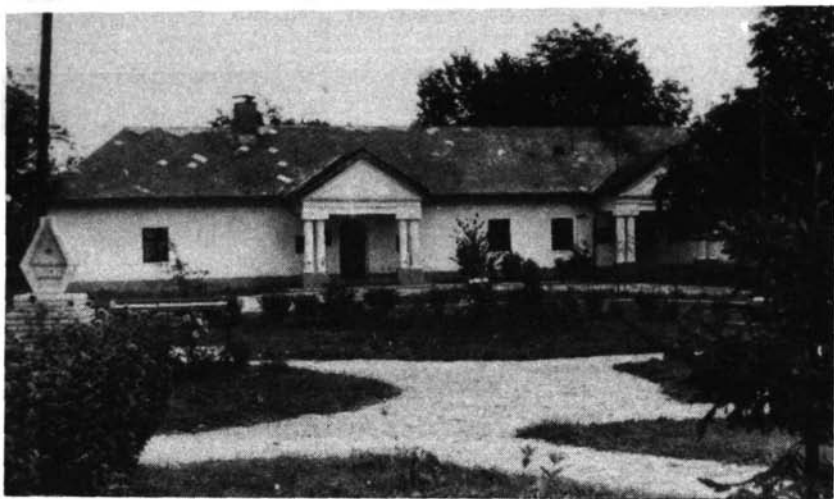
---

¹⁶ BAZ tört. 167–168, 173.

X. A FELSZABADULÁSTÓL NAPJAINKIG

A felszabadulás és szocialista építés kezdetei

Vidékünket a 2. Ukrán Front egységei szabadították fel Malinovszkij marsall vezetésével.¹ A Vörös Hadsereg hadműveleteinek eredményeképpen 1944. december 3-án felszabadult Miskolc, 11-én Boldva, 12-én Sajószentpéter, 13-án Kazincbarcika, Múcsony és Kánó, 14-én a szénbányák: Edelény, Szuhakálló, Sajókaza és Izsófalva-Ormosbánya, 15-én Rudabánya, Kurityán, Felsőnyárad, Szuhogy, Szendrő és Szalonna, 16-án Becskeháza, Alsó- és Felsőtelekes, Zubogy és Felsőkelecsény, 17-én Perkupa, Varbóc, Szögliget és Tornaszentjakab, 18-án a Galyaság falvai: Szőlősdó, Égerszög, Teresztenye, Tornakápolna és Aggtelek, valamint Szin és Bódvaszilás, a Bódva túlpartján pedig Tornaszentandrás és Hidvégdó, 19-én Szinpetri és Jósavfő, 20-án Trizs, 22-én Bódvárakó, végül 23-án Martonyi, Bódvalenke, Komjáti és Tor-

40. kép. Felszabadulási emlékmű Hidvégdón a volt Papp kúria, ma KISZ-klub kertjében
Szegőfi P. felv. 1983

¹ BAZ tört. 171.

nanádaska. A karácsonyt már az egész vidék a fasiszta megszállóktól felszabadulva ünnepelhette.²

Megkezdődött vidékünkön is az újjáépítés és a harc a népi demokratikus rendszer, a szocialista út győzelméért. A kommunista párt bázisai tágabb vidékünkön a bányatelepek voltak.³ A földreform, majd a bányák és gyárak államosítása visszavonhatatlanul átalakította vidékünkön is a társadalmi viszonyokat, a fordulat évét követően pedig megindult a gyors átalakulás.

A kezdeti hibák és az ellenforradalom okozta megtorpanás után vidékünk fejlődése, épülése, szocialista átalakulása rohamossá vált. Az utóbbi évek eredményeit még vázlatosan is nehéz lenne összefoglalni. Két évtized nagyobb előrehaladást hozott, mint korábban két évszázad! Az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban éppúgy, mint az egészségügy, a kultúra és a tudomány területén.⁴

Az ipar és közlekedés fejlődése

Távolabbi környékünk jelentősen iparosodott. Kazincbarcikán megépült az ország egyik legnagyobb vegyipari kombinátja, ahol különféle műanyagok és más vegyi termékek gyártása mellett nitrogénműtrágyát termelnek, ugyanitt szénosztályozó, hatalmas villamos hőerőmű és könnyűbetongyár épült. A rudabányai vasércbányákhoz ércdúsítómű létesült. Szénbányáinkban ma már korszerű bányagépek segítik a termelést, és a sajószentpéteri üvegyárban is automata gépsoron dolgoznak.

Szűkebb környezetünkben először a kőbányászat lendült fel. Előbb Tornanádaskán nyitottak a felszabadulás után mészkőbányát, amely az 1960-as évek végéig szállított a Lenin Kohászati Művek számára a kohászatban nélkülözhetetlen mészkőüzalékokot. Azután a Tornaszentandrás és Bódvárakó között húzódó Esztramos-hegyen létesült korszerű, nagy mészkőbányaüzem, amelyből vagon sorok szállítják naponta a Borsodi Ércelőkészítő Művekbe Sajókeresztúrra, valamint az Ózdi Kohászati Üzemekbe a fontos kohászati adalékanyagot. Bódvaszilason a Bódva Völgye Mezőgazdasági Ter-

² Uo. 172–173. és Adattár.

³ Uo. 175.

⁴ Az alább közölt adatok túlnyomó többségét *Dienes János*, az Edelényi járási Hivatal osztályvezetője, valamint a Bódvaszilasi és Hidvégárdói községi Tanácsok voltak szívesek rendelkezésemre bocsátani, amiért ezúton is őszinte köszönetet mondok. Az egyes adatok forrására így külön nem hivatkozom.

41. kép. Bódvalenkén ma már van villany és autóbuszmegálló
Szegőfi P. felv. 1983

melőszövetkezet és a budapesti Pamutnyomóipari Vállalat (PANYOVA) összefogásával szövőüzem létesült, amely főleg a környék nődolgozói számára biztosít jó munkalehetőséget.

Gyökeres változást jelentett községeink életében, hogy 1954-ben egész vidékünkön kiépült a villanyhálózat. Újjáépült a Bódva-völgyi vasútvonal, korszerű hidak és műutak épültek, többek között bekötőút Hidvérgárdó és Bódvalenke között. Bódvaszilason négy kilométernyi községi út épült aszfaltburkolattal és öt kilométernyi betonjárda biztosítja a kulturált közlekedést a községben. Az autóbúszközlekedés kifejlesztése környékünk legkisebb településeit is bekapcsolta az ország vérkeringésébe.

A mezőgazdaság szocialista átalakulása és az életszínvonal emelkedése

A mezőgazdaságban megalakultak és megerősödtek a termelőszövetkezetek. Bódvaszilason 1960. december 21-én alakult meg a Béke Mg. Tsz.,

amely azóta egyesülve a szomszédos községek termelőszövetkezeteivel ma Bódva Völgye Mg. Tsz. néven Bódvaszilás, Bódvarákó, Komjáti, Hidvégardó, Tornanádaska, Tornaszentandrás és Tornabarakony szövetkezeti földjein példamutatón gazdálkodik. Az állattenyésztésben is nagyot lépett előre a szövetkezet a Komjátiban 12 millió forintos beruházással kiépített korszerű, 500 férőhelyes tehenészeti telep létrehozásával.

A mezőgazdasági termelés mellett Bódvaszilason 6 milliós beruházással fatelepet épített ki, és ugyanott 1978-ban – mint már említettük – a budapesti Pamutnyomóipari Vállalattal összefogva 40 millió forintos beruházással szövőüzemet is létesített a szövetkezet.

Az ipar és a mezőgazdaság rohamos fejlődése a lakosság életszínvonalának jelentős emelkedését eredményezte. Vidékünk községeiben, ahonnan a századfordulón tömegesen kényszerültek tengerentúli munkára az éhező nincstelenek, most új utcá sorokban százával épülnek fel a villaszerű, egészséges, modern családi házak, amelyekben már magától értetődően ott áll a hűtőszekrény és a televízió, egyre több ház mellé épül garázs, és állnak be az udvarokba a személygépkocsik.

Jellemző, hogy vidékünk járási székhelyén, Edelényben még századunk második évtizedében is 7 utcában alig több, mint 1000 lakos élt, a mai Edelény 50 utcájának több mint 10 000 lakosa van.⁵

Bódvaszilason is 8 új utcát nyitott a községi tanács a főlsszabadulás óta, és 163 új, korszerű családi ház, illetve lakás épült föl azóta a községben. Az utóbbi években – és ez is a lakosság jólétét bizonyítja – megindult az építkezés a szőlőhegyen is; a Nyergesen és az Ilsi-völgyben 27 pincét újítottak fel, jónéhányukat igényes hétvégi üdülőházként.

Jelentősen megnövekedett a környék, különösen Bódvaszilás turista- és idegenforgalma, de megnövekedtek a helyi igények is. Így szükségessé vált Bódvaszilason 1972-ben benzinkút, majd 1975-ben az ÁFÉSZ által korszerű étterem, konyha és eszpresszó, valamint ABC-áruház építése, amelyek természetesen nemcsak az idegenforgalmat, de a helyi igényeket is ellátják; így az étterem pl. az általános iskolás napközis tanulók kulturált környezetben történő étkeztetését is. Az előbbi létesítmények ellátására Hidvégardóban kenyérgyár, Bódvaszilason vágóhíd is épült. Létesített az ÁFÉSZ még TÚZÉP-telepet és vas-műszaki boltot is, létesítményeinek irányítására pedig irodaházat. Csupán az ÁFÉSZ beruházásai meghaladják a 30 millió forintot.

⁵ Sági V. 1973. 237.

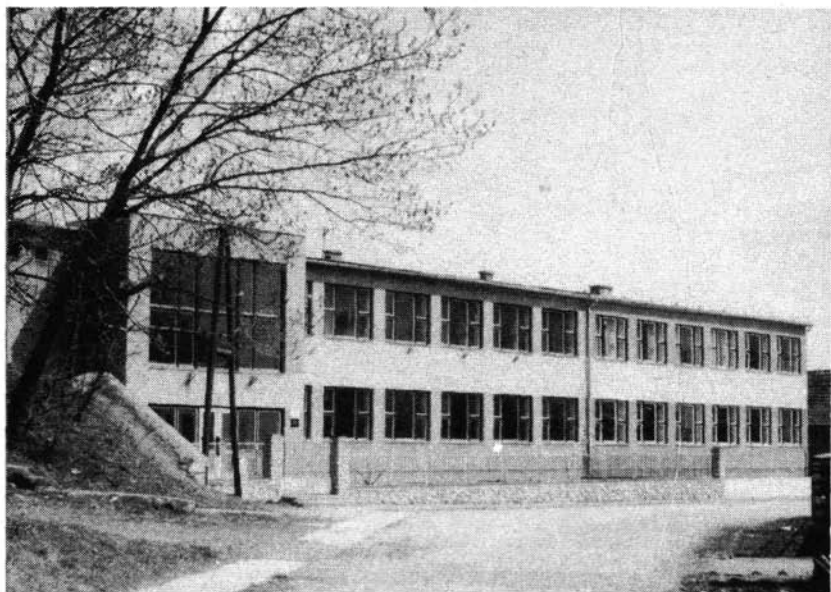
42. kép. Új utcásor Bódvaszilason
Szegőfi P. felv. 1983

Fejlődés az egészségügy és kultúra területén

Az egészségügy területén is nagy lépéssel jutott előbbre vidékünk. Bódvaszilason 1959-ben egészségház, 1972-ben orvosi rendelő, valamint orvosi és állatorvosi szolgálati lakás épült. Hidvégárdón is sor került orvosi és védőnői lakás építésére.

A gazdasági és társadalmi változások a kulturális átalakulást is magukkal hozták. Korszerű iskolák, óvodák és kultúrházak épültek. A munkás- és parasztfiatalok számára megnyílt az út a közép- és felsőfokú tanulmányok, a tudomány felé.

Ugrásszerű a fejlődés az oktatás és kultúra területén. Bódvaszilason 1970-ben 8 tantermes szép, nagy iskola épült, 1978-ban 50 férőhelyes új óvoda, 1980-ban újabb 4 tantermes iskola és korszerű nagy tornaterem, minden szükséges kiegészítő létesítménnyel, továbbá pedagógus szolgálati lakások. De épült új iskola Hidvégárdón és Becskeházán is, újabb tanterem Tornaszentjakabon és pedagóguslakások Hidvégárdón, ahol az új iskolát 1982-ben társadalmi összefogással még újabb tantermekkel bővítették. Csupán a föl-soroltakra 14 millió forintot ruháztak be tanácsaink. De oktatási célokat szolgál ma már Tornanádaskán a Hadik grófok egykori kastélya is; a pompás műemlék-épületet államunk – a műemléki értékek gondos megóvása és hely-

43. kép. A bódvaszilasi új általános iskola
Dénes Gy.-né felv. 1982

reállítása mellett — több mint 40 millió forint költséggel korszerű kisegítő iskola és nevelőotthon céljára alakította át.

A kultúrát szolgálják községeink kultúrházai és egyre gazdagodó könyvtárai is. Kultúrház és könyvtár épült Bódvalenkén, könyvtár és öltöző Torna-szentjakabon és e sorok írása közben kezdik meg Bódvaszilason az új, korszerű kultúrközpont, művelődési ház építését.

Az előbbiekből kitűnik, hogy csupán a tanácsok több mint 40 millió forintot ruháztak be községeink fejlesztésébe, a nem tanácsi (ÁFÉSZ, Mgtsz stb.) beruházások összege ezen felül messze meghaladja a 100 millió forintot, és természetesen a legnagyobb összegek állami beruházásként kerültek felhasználásra: a környék villanyhálózatának kiépítésére, a vasútvonal, valamint a közúthálózat és a hozzájuk tartozó műtárgyak felújítására, a nagyszabású műemlék-helyreállításokra stb. Nem véletlen tehát az, amit már leírtam, hogy ez a környék többet fejlődött az utóbbi évtizedekben, mint korábban egy-két évszázad alatt.

44. kép. A bódvaszilasi gyerekek számára szép új óvoda épült
Dénes Gy.-né felv. 1983

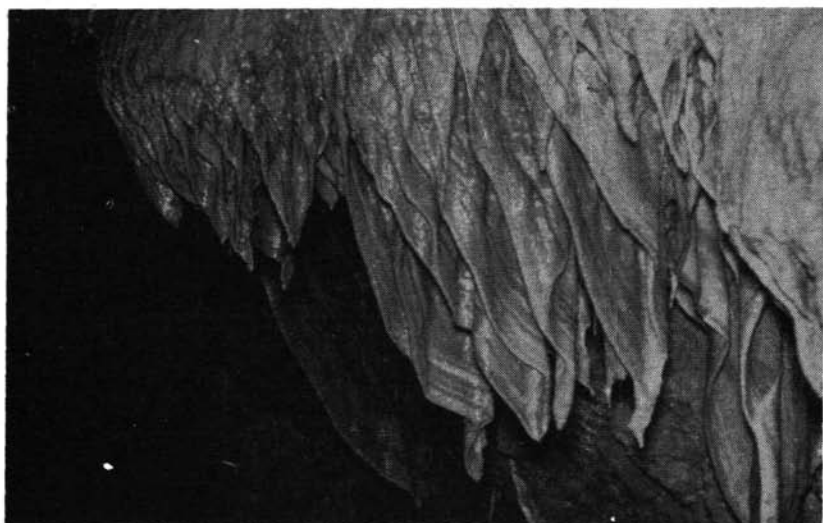
A tudományos kutatások eredményei

A tudományt vidékünkön a felszabadulás előtt egy-egy néprajzkutató, geológus, geográfus, állat- vagy növénytanos szakember, egy-két régész és néhány barlangkutató alkalmi kutatómunkája képviselte. Ma a szomszédságunkban Aggteleken barlangbiológiai laboratórium, Jósvafőn a „Papp Ferenc” karszthidrológiai kutatóállomás, valamint egy barlangklíma gyógyhely, az edelényi tudószanatóriumban pedig tüdőgyógyász kutatóorvos-csoport működik.

Az utóbbi évek sorozatos történeti, régészeti és természettudományos kutatásai vidékünk megismerését nagy lépésekkel vitték előre. Száznál több tanulmány, értekezés és szakcikk számolt be különböző könyvekben és folyóiratokban, nemegyszer nemzetközi kongresszusokon és tudományos konferenciákon területünk tudományos kutatási eredményeiről.

Folyik a környék középkori történelmének levéltári kutatása, amelynek néhány eredményét e kis kötet is tartalmazza. Történészek, régészek és más szakemberek kutatták és dolgozták fel a környék középkori vasművességéről

45. kép. Az 1961-ben feltárt Meteor-barlangban van az ország egyik legnagyobb barlangterme, a cseppkövekben rendkívül gazdag Titánok csarnoka. Cseppkőképződmények a Titánok csarnokában
Dénes Gy. felv. 1961

árulkodó salakmaradványokat.⁶ Ugyancsak történész, régész és mérnök szakemberek kutatták, és kutatják a közeli-távolabbi környék kő- és földvárait.⁷

Folyik területünkön a földrajzi nevek gyűjtése, részt vesznek ebben a szakemberek mellett tanítók, lelkesek, diákok és idősebb meg fiatalabb parasztemberek egyaránt. A környék földrajzi neveiből igen sok történelmi következtetés levonására nyílik lehetőség.

Bódvaszilason és közvetlen környékén a barlangkutatók tevékenysége indította el a több irányú tudományos kutatások sorozatát. 1957 óta folyamatosan munkálkodnak a barlangkutatók a Szögliget–Bódvaszilas–Komjáti–Tornanádaska fölött húzódó Alsó-hegyen. Száznál több zsombolyt, függőlegesen a mélybe nyúló aknabarlangot kutattak, illetve tártak fel,⁸ víznyelők torcát kibontva barlangok sorába hatoltak be, többek között 1961-ben a Vörös Meteor Természetbarát Egyesület barlangkutatói Dénes György vezetésével kilométernyi hosszan feltárták a dúsan cseppköves Meteor-barlangot, amely-

⁶ Heckenast G. – Nováki Gy. – Vastag G. – Zoltay E. 1968.

⁷ Gádor J. – Nováki Gy. – Sándorfi Gy. 1978–1979.

⁸ Dénes Gy. 1983. 57.

ben az ország egyik leghatalmasabb és cseppkövekben rendkívül gazdag barlangterme, a Titánok csarnoka húzódik a föld alatt.⁹

A barlangkutatók kezdték meg, és a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Központ ma is végzi az Alsó-hegy vízföldtani kutatását, a víznyelők és karsztforrások közti összefüggések kísérletes kimutatását, a források hozamának, vizük vegyi összetételének, radioaktív izotóp tartalmának és egyéb tulajdonságainak rendszeres vizsgálatát.¹⁰ A terület földtani viszonyainak jobb megismeréséhez jelentősen hozzájárultak területünkön a Magyar Állami Földtani Intézet és más, földtani kutatásokat végző vállalatok nagy mélységig lehatoló mélyfúrásai.

A vízföldtani kutatások alapján jelölték ki a szakemberek a környék községeinek bőséges és egészséges ivóvízellátását biztosító vízművek létesítési helyét. E sorok írása közben már folyik Komjáti és Tornanádaska községek határán, az Alsó-hegy lábánál fakadó Pasnyag-forrásnál, egy új, nagyszabású vízmű építésének előkészítése.

Barlangkutatók bukkantak rá az Acskó-völgyben kőkorszaki és alsó-hegyi zsombolyokban bronz- és kora vaskori régészeti leletekre.¹¹ Barlangkutatók és természetvédők közreműködésével tárta fel Simán Katalin, a miskolci Herman Ottó Múzeum régésze az Esztramos-hegy oldalában a Szentandrás-barlang gazdag kitöltését, amelyből a kutatás újabb kőkori, bronz- és kora vaskori, valamint újkori leleteket hozott felszínre.¹²

Kiváló szakemberek egész sora – kiknek egy része a barlangkutatók közül került ki – végzett az Alsó-hegyen és környezetében földtani, kőzettani, hidrológiai, geomorfológiai és genetikai, biológiai és őslénytani, régészeti, történeti és névtani kutatásokat, és ezzel a felsorolás még korántsem teljes.¹³

Kőfejtés tárta fel az Esztramos-hegy több kisebb-nagyobb barlangját, amelyek némelyikében a különleges cseppkő- és kristályképződmények elképzelhetetlen gazdagságban fordulnak elő.¹⁴ E sorok írója figyelt föl az Esztramos-hegy kőfejtőjében azokra az üreg-, illetve hasadék-kitöltésekben levő őslény maradványokra, amelyeknek nyomán Jánossy Dénes vezetésével őslénytanos szakemberek kiváló kutatógárdája sokéves munkával, évmilliókkal ezelőtt élt, rég kipusztult állatok csontmaradványait tárta fel olyan bőségben,

⁹ Uő. 1961b. 83–85, 1964. 24–30.

¹⁰ Uő. 1967a., 1969, 1981b. 116–134.

¹¹ Gádor J. – Hellebrandt M. 1975.

¹² Simán K. szíves közlése.

¹³ Dénes Gy. 1967a.; Jánossy D. 1969; 1971.

¹⁴ Dénes Gy. 1967b.

hogy ma már az Esztramos-hegy a világ egyik legnevezetesebb őslénytani lelőhelye, amelyről a nemzetközi tudomány egy földtani-őslénytani szakaszt „estramontium”-nak nevezett el.¹⁵

Az elmúlt években kitűnő szakembereink sorra helyreállították népünk történelmének, alkotókészségének beszédes tanúit, vidékünk értékes műemléképületeit, amelyek azelőtt pusztultak, omladoztak. A műemléki helyreállítást megelőző tudományos kutatás tárta fel a tornaszentandrási ikerszentélyes templom korábban csak régi feljegyzések alapján feltételezett pompás középkori freskóit.¹⁶ Műemlékvédelmi szakemberek nagy gonddal és mesteri hozzáértéssel állították helyre középkori építészetünknek ezt a csodálatos kis remekét, amely ékszerként emelkedik egy dombtetőn a Bódvaszilasi-medence zöld erdők koszorúzza lapályának keleti peremén.¹⁷ A műemlék-helyreállítások közt ismét utalnom kell a tornanádaskai kastély restaurálására, és föltétlenül meg kell említenem a szögligeti r. k. templomnak az azóta elhunyt Kovács József esperes-plébános kezdeményezésére, jórészt helyi erőből történt felújítását is, melynek során felszínre kerültek az ősi templomépület Árpád-kori részletei.¹⁸ De még adósak vagyunk a több évszázados bódvalenkei nemesi udvarház megmentésével és műemléki helyreállításával.

Nemcsak történelmi múltunk tárgyi emlékeit, hanem vidékünk egyedülálló természeti kincseit is tudatosan védjük ma már. Az Aggtelektől Torna-nádaskáig hosszan elnyúló területen kialakított Aggteleki Tájvédelmi Körzet területe magában foglalja a Bódvaszilasi fölött emelkedő Alsó-hegy fennsíkját és annak barlangcsodáit, a tornanádaskai kastélypark arborétumát, különleges fagyűjteményét és a Bódva bal partján, a Bódvárakó fölött húzódó erdős hegyvonulatot is.

Külön fejezetben lehetne foglalkozni a néprajzkutatók szerteágazó és igen rendszeres munkájával, amellyel gyűjtik és a későbbi korok számára megmentik a Bódva-völgy, szűkebb és tágabb környékünk néprajzi értékeit.

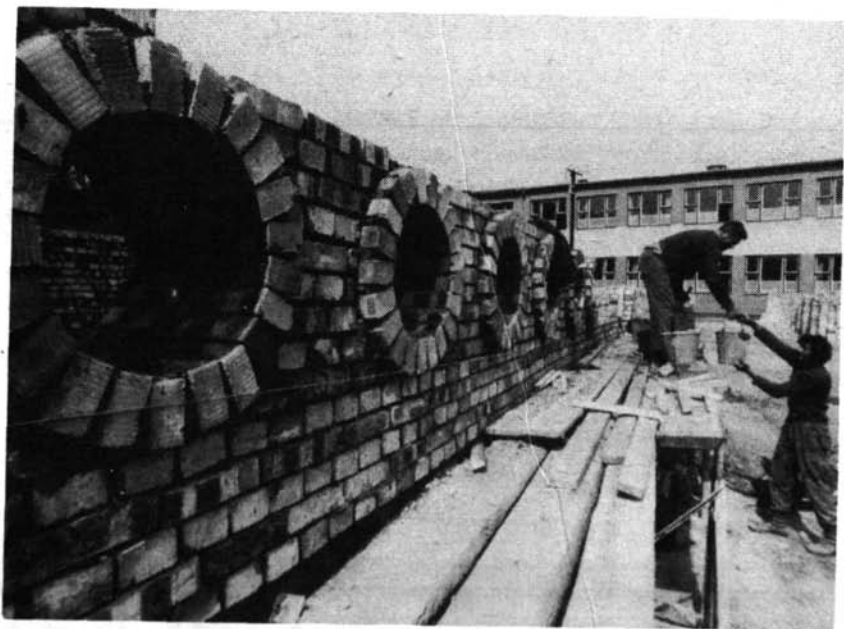
És még folytathatnám a vidékünkön az utolsó negyedszázadban végzett sokoldalú tudományos kutatások felsorolását és eredményeit, de kiragadott példaként talán ennyi is elég. Folynak a kutatások, újabb és újabb ismeretekhez jutunk, mint ahogy szaporodnak a szép, új egészséges családi házak községeinkben, épülnek új középületek, iskolák, kultúrházak és orvosi rendelők.

¹⁵ Jánossy D. 1969, 1971. 41–42; Jánossy D. – Kordos L. 1977.

¹⁶ Valter I. 1980.

¹⁷ S. Pusztai I. 1980.

¹⁸ Dénes Gy. 1975a. 73.

46. kép. Épül az új bódvaszilasi Művelődési Ház
Szegőfi P. felv. 1983

Napjainkra éppen ez jellemző: a nagyszerű eredmények mellett születőben vannak az újabbak. Míg ezeket a sorokat írom, mire ezek megjelennek és az olvasó kezébe kerülnek, újabb és újabb eredmények születnek: a szemünk láttára alakul vidékünk történelmének jelenkori fejezete.

IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Rövidítések jegyzéke

- AO** Anjou-kori okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Budapest. 1878–1920. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- ÁUO** Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, Budapest. 1860–1874. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- BAZ Lt.** Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Miskolc.
- BAZ tört.** Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Szerk.: Varga Gáborné és Orbán Sándor. Miskolc. 1970.
- Bél: Torna** Béla Mátyás: Notitia Hungariae novae historico geographica. Comitatus Thornensis. Kézirat. – Magyar Országos Levéltár Filmtára 5082. doboz.
- DI** Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény. DI. 1–105302.
- EL** Magyar Országos Levéltár, Esterházy hg. családi levéltára.
- Él. Lex.** Magyar Eletrajzi Lexikon. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. I–II. Budapest. 1967–1969.
- Fejér** Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844.
- FNESZ** Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest. 1978.
- Hnt. 1863.** Magyarország helynévtára a különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával, amint az 1863. év elején fennállott. Pest. 1863.
- Hnt. 1973.** A Magyar Népköztársaság Helységnevtára 1973. Budapest.
- HO** Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I–V. Győrtől 1865–1873, Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső VI–VIII. Budapest. 1876–1981.
- JL** Státny Slovensky Ustredny Archiv Bratislava, Fond Praepositura et conventus ecclesiae sancti Ioannis Baptistae de Jaso. Pozsony.
- Mon. Strig.** Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II. Ed.: Fernandus Knausz. Strigonii 1874–82; III. Ed.: Lodovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924.
- Mon. Vat.** Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I–IV. Budapest. 1885–1891.
- MVV I.** Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu I. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest. 1896.
- OL** Magyar Országos Levéltár. Budapest.
- Pesty** Pesty Frigyes helynévgyűjteménye. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Budapest.
- RA** Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II/1. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest. 1923–1943, II/2–3. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Budapest. 1961.
- TESZ** A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára: Főszerk.: Benkő Loránd. I–III. Budapest. 1967–1976.

- TK** Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: *Benda Kálmán*. I–IV. Budapest. 1981–1982.
- U et C** Magyar Országos Levéltár. Kamarai Levéltár E 156 tsz. *Urbaria et Conscriptiones*.
- UMTSZ** Új Magyar Tájszótár. Főszerk.: *B. Lőrinczy Éva*. I. A–D. Budapest. 1979.
- Várad reg.** Az időrendbe szedett várad tűzpróbálajstrom az 1550-iki kiadás hű hasonmásával együtt. *Regestrum Varadiense. Curis et laboribus Ioannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky* editum. Budapest. 1903.
- ZO** A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásónkeő*. Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál*. I–XII. Pest, Budapest. 1871–1931.
- ZsO** Zsigmond-kori oklevéltár. Összeállította: *Mályusz Elemér*. I–II. Budapest. 1951–1958.

- Anonymus: Gesta Hungarorum.* Hasonmás kiadás. Budapest, 1975.
- Asbóth Oszkár,* 1893: A szláv szók a magyar nyelvben. Budapest.
- Bárczi Géza,* 1967: Hangtörténet. – In: *Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J.: A magyar nyelv története.* Budapest, 95–180.
- Bél Mátyás,* 1753: *Compedium Hungariae geographicum.* Pozsony.
- Benkő Loránd,* 1947: Víz- és helységneveink viszonyához. – *Magyar Nyelv.* XLIII. 259–263.
- Bernáth László,* 1960: Derenk, a romfalu. – *Esti Hírlap.* 1960. III. 20.
- Borovi József,* 1942: A mai rozsnyói egyházmegye területének középkori kialakulása. Rozsnyó.
- Borovszky Samu,* 1909: Borsod vármegye története. I. Budapest.
- Csapodi Csaba,* 1978: Az Anonymus-kérdés története. Budapest.
- Csánki Dezső,* 1890: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest.
- Csoma József,* 1892: Kőszegi László címerlevele. – *Turul.* X. 72–75.
- Csoma József,* 1897: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Abaúj-Torna egyesült vármegyék monographiája. I. Kassa.
- Csoma József,* 1912: Abaúj- és Tornavármegye a honfoglalás előtt. – In: Abaúj- és Tornavármegye történelmi monográfiája. Kassa. 1–50.
- Dénes György,* 1957: Túrák az északi karsztvidéken. – In: Jakucs L., Aggtelek és vidéke útikalauz. 157–233. Budapest.
- Dénes György,* 1961a: Felszíni túraútvonalak. – In: Jakucs L., Aggtelek és környéke útikalauz. 259–338. Budapest.
- Dénes György,* 1961b: A Meteor-barlang feltárása. – *Karszt és Barlang.* II. 83–85.
- Dénes György,* 1964: A bódvaszilasi Meteor-barlang feltárása. – *Borsodi Földrajzi Évkönyv.* V. 24–30. Miskolc.
- Dénes György,* 1966: 200 éve született Raisz Keresztély. – *Karszt és Barlang.* II. 85–86.
- Dénes György,* 1967a: Az Alsó-hegy magyarországi részének geomorfológiai térképezése és hidrogeológiai vizsgálata. – *MÁFI Adattár.* Budapest.
- Dénes György,* 1967b: Jelentés az esztramosi barlangok és képződményeik ügyében. – Szakértői vélemény. OKTH Adattár. Budapest.
- Dénes György.* 1969: Karsthydrologische Untersuchungen am Ostflügel des Aggteleker Karstgebietes. – 5. Internationaler Kongress für Speläologie. Stuttgart. Bd. 5. Hy 21/1–6.
- Dénes György,* 1970: Az első irodalmi adat a Tornai-Alsó-hegy zombolyairól. – *Karszt és Barlang.* 19–20.
- Dénes György,* 1972: Középkori vastermelés a Bódvától keletre és a tornaszentandrási ikerszentélyes templom. – Herman Ottó Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: *HOM Évk.*) XI. 83–103.
- Dénes György,* 1973a: Szalonna, feudális főúri szálláshely és kerek temploma. – *HOM Évk.* XII. 65–86.
- Dénes György,* 1973b: A királyi halászóvizek Árpád-kor végi felügyelői, a vízóvók. – *HOM Évk.* XII. 121–128.
- Dénes György,* 1973c: A Jósza- és Ménes-völgy közötti fennsík karsztosodása és a Csapás-tetői-barlang. – *HOM Évk.* XII. 583–588.

- Dénes György, 1973d: Középkori magyar barlangnevek. – Karszt és Barlang. 5–6.
- Dénes György, 1974a: Az Esztramos-hegy nevének kérdéséhez. – Karszt és Barlang. 1. 17–20.
- Dénes György, 1974b: Szalonna: a forrás és a település. – Élet és Tudomány. XXIX. 702–707.
- Dénes György, 1975a: A Sajó–Bódva közének története. A Sajó–Bódva közének műemlékei. Az Aggteleki-karsztvidék községeinek kislexikonja. – In: Dénes Gy.–Jakucs L.–Jakucs P.: Aggteleki-karsztvidék útikalauz. Budapest. 50–73, 375–402.
- Dénes György, 1975b: A Peskő hegynév és a tarnaleleszi Peskő barlangjai. – Karszt és Barlang. 25–28.
- Dénes György, 1975c: Királyi vízóvók. – Élet és Tudomány. XXX. 1507–1510.
- Dénes György, 1975d: A Munuhpest felfedezése. – Turista Magazin. 21/86. évf. 5. 48.
- Dénes György, 1978a: Egy lerombolt falu nyomában, Derenk. – Élet és Tudomány. XXXIII. 15. 470–472.
- Dénes György, 1978b: Régészeti leleteink az Aggteleki-karsztvidéken és Észak-Borsodban. – A KPVDSZ Vörös Meteor Természetbarát Egyesület Évkönyve (a továbbiakban: VMTE Évk.). 71–74.
- Dénes György, 1980a: Adalék az Esztramos nevének kérdéséhez. – Karszt és Barlang. 22.
- Dénes György, 1980b: Kölyuk, pest, barlang. – VMTE Évk. 99–102.
- Dénes György, 1980c: Wörter bulgarisch-slawischen Ursprungs für „Höhle“ in der ungarischen Sprache. – Európai Regionális Szpeleológiai Konferencia. Szófia. (Nyomás alatt.)
- Dénes György, 1980d: Zsenge, Zsengő. – Magyar Nyelv. LXXVI. 462–465.
- Dénes György, 1981a: A Pesti-Szilvás és a Rejtek-zsomboly. – VMTE Évk. 183–191.
- Dénes György, 1981b: Az Észak-Borsodi-karszt vizeinek tritium koncentrációja. – In: Dénes Gy.–Deák J.: Felszín alatti vizek környezeti izotóp vizsgálata. 116–134. Budapest
- Dénes György, 1982: Miért Büdös-pest a Büdös-pest? – VMTE Évk. 207–212.
- Dénes György, 1983: 25 éves a barlangkutató szakosztály. – VMTE Évk. 51–63.
- Dénes György–Gádál József–Gádál Lajos, 1983: A Beretkei-karszt és barlangjai. Karszt és Barlang.
- Détshy Mihály, 1969: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. – HOM Évk. VIII. 143–186.
- Dienes János, 1983: Bódvaszilás és környéke fejlődését elősegítő nem tanácsai beruházások a felszabadulás óta. Kézirat
- Erdélyi István, 1982: Az avarság és kelet a régészeti források tükrében. Budapest
- Fehér Géza, 1940: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. Budapest
- Fehér Géza–Göllner Aladár, 1942: Magyarok és bolgárok. Budapest
- Fodor István, 1975: Verecke híres útján... Budapest
- Fügedi Erik, 1974: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Budapest
- Fügedi Erik, 1977: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest
- Gádor Judit–Hellebrandt Magdolna, 1975: A Herman Ottó Múzeum 1973–1974. évi ásatásai és leletmentései. – HOM Évk. XIII–XIV. 131–141.
- Gádor Judit–Nováki Gyula–Sándorfi György, 1978–1979: Borsod-Abaúj-Zemplén megye őskori és középkori erődtípusai. – HOM Közl. 17. 23–29.
- Genthon István, 1961: Magyarország művészeti emlékei. 2. Budapest
- Györffy György, 1963: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. A–Cs. Budapest
- Györffy György, 1970a: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. – Irodalomtörténeti Közlemények. I. 1–13.

- Györffy György, 1970b: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. — *Archaeológiai Értesítő*. 191–242.
- Györffy György, 1972: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. — *Történelmi Szemle*. 15. 261–320.
- Györffy György, 1975: Bevezető. — In: Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Budapest
- Györffy György, 1977: István király és műve. Budapest
- Györffy György, 1981: Ján Dekan: Moravia Magna. A Nagymorva Birodalom — kora és művészete. — *Kortárs*. XXV. 5. 826–828.
- Heckenast Gusztáv, 1968: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. — In: Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*. Budapest. 131–171.
- Heckenast Gusztáv, 1970: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Budapest
- Heckenast Gusztáv, 1980: A vashámor elterjedése Magyarországon (14–15. század). — *Történelmi Szemle*. 1. 1–29.
- Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay, 1968: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*. (A honfoglalástól a XIII. század közepéig.) Budapest
- Hellebrandt Magdolna, 1973: A Kyjatice-kultúra újabb lelőhelye. — *HOM Évk.* XII. 589–598.
- Holub József, 1938: A királyi vármegyék eredete. — In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I–III. Budapest. II. 70–106.
- Hóman Bálint, 1929: Magyar történet. I. In: *Hóman B.–Szekfű Gy.: Magyar történet*. I–V. Budapest
- Jánossy Dénes, 1969: Új Eomydia a bódvaszilasi osztramosi kőfejtő 3. lelethelyének alsópleisztocén faunájából. — *Őslénytani Viták*. 13. 5–33. Budapest
- Jánossy Dénes, 1971: Újabb ásatások a tornaszentandrási Esztramos-hegyen. — *Karszt és Barlang*. I. 41–42. Budapest
- Jánossy Dénes–Kordos László, 1977: Az Osztramos gerinces lelőhelyeinek faunisztikai és karsztmorfológiai áttekintése (1975-ig). — *Fragm. Min. et Pal.* 8. 39–72. Budapest
- Kalász Elek, 1940: Az 1831-i kolera a tornaszentandrási plébánia területén. — *Felvidék*. IV. évf. 6. sz. Kassa
- Kalász Elek, 1968: Vázlat Szentandrás történetéhez. Kézirat.
- Karácsonyi János, 1896: Békésvármegye története. I–III. Gyula
- Karácsonyi János, 1902: Mit jelent e helynév „Ardó”? — *Ethnographia*. 13. 347–350.
- Katona Tamás (szerk.), 1981: A tatárjárás emlékezete. Budapest
- Kemenczei Tibor, 1968: Őskori bronztárgyak a miskolci múzeumban. — *HOM Évk.* VII. 19–46.
- Kemenczei Tibor, 1970: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. — *HOM Évk.* IX. 17–78.
- Kemenczei Tibor, 1973: Régészeti leletek a neolitikumtól a honfoglalás koráig. — In: Sági V. (szerk.) *Edelény múltjából*. Edelény. 39–46.
- Kemény Lajos, 1912: Abaúj- és Tornavármegye története a honfoglalástól az 1526-ik évig. — In: *Abaúj- és Tornavármegye történelmi monografiája*. Kassa, 51–160.
- Kemény Lajos, 1915: Abaúj-Torna vármegye története 1527–1648. Kassa
- Király Péter, 1966: Remarque sur le parler d'une colonie polonaise de Hongrie. — *Studia Slavica*. XII. 215–225.
- Kisbán Emil, 1938: A magyar Pálosrend története. Budapest
- Knieza István, 1938: Magyarország népei a XI-ik században. — In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I–III. Budapest, II. 365–472.

- Kniezsa István*, 1944: A párhuzamos helynévadás. Budapest
- Kniezsa István*, 1955: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I–II. Budapest
- Kniezsa István*, 1963: Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. – *Studia Slavica*. IX. 27–44.
- Korabinsky, Johann Matthyas*, 1786: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pozsony
- Kormos Tivadar*, 1917: A jászói Takács Menyhért-barlang. – *Barlangkutatás*. V. 1. 3–24.
- Koszev-Hrisztov – Angelov*, 1971: Bulgária története. Budapest
- Krasinska, Ewa – Kantor, Ryszard*, 1979: Derenk és Istvánmajor – lengyel telepés falu néprajzi kutatása. – *HOM Évk. XVII–XVIII*. 341–358.
- Kristó Gyula*, 1978: A Rozgonyi csata. Budapest
- Kristó Gyula*, 1980: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest
- Kristó Gyula*, 1983: A „kettős honfoglalás” elméletéről. – *História*. V. 1. 26–27.
- K. Végh Katalin*, 1968: Avarkori leletek a miskolci múzeumban. – *HOM Évk. VII*. 47–90.
- K. Végh Katalin*, 1969: Kelta leletek a miskolci múzeumban. – *HOM Évk. VIII*. 69–114.
- K. Végh Katalin*, 1970: Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. – *HOM Évk. IX*. 79–107.
- László Gyula*, 1942: Budapest a népvándorlás korában. – In: Szendy Károly (szerk.): Budapest története. I. Budapest az ókorban. II. Budapest
- László Gyula*, 1970: A „kettős honfoglalás”-ról. – *Archaeológiai Értesítő*. 2. 161–190.
- László Gyula*, 1973: A honfoglalókról. – *Történelemtudomány – Történelemtanítás*. 5. Budapest
- László Gyula*, 1978: A „kettős honfoglalás”. – *Gyorsuló idő*. Budapest
- László Gyula*, 1982: A kettős honfoglalásról. – *História*. IV. 1. 3–4.
- László Gyula*, 1983: Baráti vita Kristó Gyulával. – *História*. V. 1. 27–28.
- Lederer Emma*, 1959: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Budapest
- Melich János*, 1903–1904: Szláv jövevényszavaink. VI–VIII. – *Nyelvtudományi Közlemények*. XXXIII. 164–215, 273–372; XXXIV. 12–54.
- Melich János*, 1921: Bolgárok és szlávok. – *Magyar Nyelv*. XVII. 1–15, 65–78.
- Melich János*, 1929: A honfoglaláskori Magyarország. – *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*. I. 6. Budapest
- Mesterházy Károly*, 1977: A Tiszántúl IX–X. századi bolgár emlékei. – *Folia Archaeologica*. XXVIII. Budapest
- Miklosich, Franz*, 1872, 1874: Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen. I–II. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*. 21, 23. Bd. Wien
- Miklosich, Franz*, 1886: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien
- Molnár Erik*, 1949: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Budapest
- Molnár Erik – Pémlényi Ervin – Székely György* (szerk.), 1964: Magyarország története. I–II. Budapest
- Moór, Elemér*, 1962: Zur Geschichte südslawischer Völkerschaften im Karpatbecken. – *Studia Slavica*. VIII. 267–312.
- Moór Elemér*, 1970: Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. – *Századok*. 104. évf. 1. sz. 350–382.
- Muratori, Lodovico Antonio*, 1717: Antichita Estensi. Parte Prima. Modena
- Némethy, Lajos*, 1894: Series parochiarum et parochorum archi-diocesis Strigoniensis. Esztergom
- Nyáry Jenő*, 1881: Az Aggteleki barlang mint őskori temető. Budapest
- Pais Dezső* (ford.), 1975: Anonymus, Gesta Hungarorum. Budapest

- Pelle Béláné* (Közzét.), 1970: Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Budapest
- Román János* (szerk.), 1977–1979: Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratos térképein. – Borsodi Levéltári Füzetek (BLF) 6–9. Miskolc
- R. Várkonyi Ágnes*, 1964: A három részre szakadt Magyarország története Mohácstól 1711-ig. – In: Molnár E.–Pamlényi E.–Székely Gy. (szerk.): Magyarország története. I. 159–316.
- Sápi Vilmos* (szerk.), 1973: Edelény múltjából. Edelény
- Schönerne Puztai Ilona*, 1980: A tornaszentandrási r. k. templom helyreállítása. – HOM Évk. 131–141.
- Siegmeth, Karl*, 1886: Kurzgefasster Führer für Kaschau das Abauj-Torna-Gömörer Höhengebiet und die Ungarischen Ostkarpathen. – Magyarországi Kárpátegylet. Kassa
- Šmilauer, Vladimír*, 1970: Přiručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik. Praha
- id. Stibrányi Gusztáv*, 1982a: A tornai vár. – Hét. 27. évf. 5. 12–13.
- id. Stibrányi Gusztáv*, 1982b: Az Áji-völgy. – Hét. 27. évf. 48. 12–13.
- Szabó Miklós*, 1971: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest
- Székely György*, 1964: A magyar föld és nép története a honfoglalás előtt. Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig. – In: Molnár E.–Pamlényi E.–Székely Gy.: Magyarország története. I. 9–158. Budapest
- Takács Béla*, 1968: Borsodi református templomok régi szőnyegei. – HOM Évk. VII. 127–137.
- Tompa Mihály*, 1899: Népregéi. 1844–1860. Budapest
- Townson, Robert*, 1797: Travels in Hungary. London
- Váczy Péter*, 1974: A frank háború és az avar nép. – Századok. 108. évf. 5–6. sz. 1041–1061.
- Valter Ilona*, 1980: A tornaszentandrási r. k. templom kutatása. – HOM Évk. 99–130.
- Varsik, Branislav*, 1964–1977: Osídlenie Košickej kotliny. I–III. Bratislava
- Wertner Mór*, 1909: Az Árpád-kori bánok. II. – Századok. XLIII. 472–494.

A HISTORY OF THE 700 YEARS OLD BÓDVASZILAS BASIN

(Abstract)

The Bódvaszilas basin is an ever wider part of the valley of River Bódva, stretching from the gorge between Perkupa and Szalonna to the present-day border, surrounded by karstland.

Man has inhabited this area ever since ancient times. Archeologists have found remains of paleolithic, neolithic, bronze-age and iron-age life, as well as finds once belonging to the Scythians, the Celts and the peoples of the Great Migration. From the second half of the 6th century A. D. up to the early 9th century, this region was also inhabited by the Avars. At the beginning of the 9th century, the Avar Empire was overthrown by the Bulgars and the Franks. By the mid-9th century the Bulgars had moved southern slav elements from Balkan areas wích they had taken from the Byzantine Empire into the Carpathian Basin, including the Bódva region.

In the course of the Magyar Conquest in the last decades of the 9th century or not long after, the Magyar tribal chieftains settled their servants here. They were mostly Magyars, but there were also subjected Avar and Bulgar-Slav peoples among them. The latter are mentioned by Anonymus in his *Gesta Hungarorum* written in the late 12th century, which is the only written source for the Hungarian Conquest in the Bódva valley and their settlement from here towards the north. The geographical names of Bulgar-Slav origin and the similar words surviving in the vernacular of the area seem to support his account.

Lying outside the territory occupied by the Magyar tribes during the Conquest, the basin became the private estate first of the prince, later of the king (as early as the tenth century or in the first half of the eleventh at the latest), and was called the Torna demesne. The estate encompassed the majority or, at the beginning, perhaps all of the settlements in the Bódvaszilas basin. Other evidence for the early organization of the estate is the fact that by the second half of the 12th century the royal demense, organized by so much work and expense, where forest had been cleared, marshlands drained, roads built and bridges constructed, and where servants of the king paying duties had been living (i. e. ironsmiths) together with alien hospites, was already disintegrating and parts of it were gradually bestowed on the worthy as grants. Before 1171 it was Jászó and its surroundings that were donated to the Premonstratensian Order. The western part of the estate, around Pelsőc and Csetnek, was given by Béla III to his relative and faithful follower, Ban Domonkos de genere Miskolc before 1196, while Torna and its vicinity was given by King Imre to the younger sister of his mother, princess Aliz of Antiochia between 1196 and 1198. Though the latter two donations later reverted to the crown when princess Aliz got married and went to live in Italy and when the son of Ban Domonkos had no heir, this was only a temporary situation.

The Mongol invasion of 1141–1142 raided our territory as well, but the majority of the inhabitants fled to the woods and caves in the hills and returned to the villages after the Mongol hords had withdrawn. Thus the continuity of settlement was not broken then and has not been broken ever since.

When the invasion was over, the king gave the western part of the Torna demesne formerly possessed by Ban Domonkos as well as other lands to the Bebek family de genere Ákos, and had a strong stone castle built on the Szárd Hill in the centre of the remaining territories, presumably in the 1250's. This castle, called Szárdvár, already existed during the controversies between King Béla IV and his son, István in 1264. From then on several settlements in the Bódvaszilas basin – like the present-day Bódvaszilas, Szögliget, Hidvégyardó and Tornaszentandrás, as well as nearby Kovács – came to belong to the castle. By that time the royal estate of Torna had been transformed into a "forest county", and finally it ceased to be a royal estate at all and became Torna county at the end of the 13th century.

It was presumably between 1274 and 1277 that King László IV gave Szárdvár and the Torna estate with all its belongings in exchange for the castle Jenő and its belongings in Nógrád county. Jenő was then owned by the sons of comes Tekus, who had moved from Nógrád to the Bódva valley. Tekus' son, comes István (who later rose to be palatine) wore the title of "life count (comes) of Torna" as early as 1277.

King László IV gave Nádasd (present-day Tornanádaska) to a family from the lower nobility, who kept it for centuries and called themselves Nádasdi on this basis. In 1283 three further villages, Komjáti, Minkefalva (present-day Bódvalenke) and Mile (surviving only in the names of a valley, a spring and a brook) were donated to one of the king's favorites, Zsenge, the son of Vid for his faithful service and heroism in the Austrian war in 1278. The deed of gift states the precise borders of the estate mentioning also the neighbouring villages such as Szilas (present-day Bódvaszilas), Ardó (present-day Hidvégyardó), Szentandrás (present-day Tornaszentandrás) and Rákó (present-day Bódvárakó). This is the first time these settlements are mentioned in a written source, and the 700th anniversary of this event was celebrated in 1983.

Szárdvár and the villages belonging to it were presumably transferred to Palatine Aba Amade, whose sons lost it to King Károly after the battle of Rozgony in 1312. For decades the estate became a royal possession once again and was administered by the Drugeth family, faithful to the king.

It was presumably in 1386, after the death of King Lajos that Erzsébet, the Mother Queen donated Szárdvár to her trusted followers, Bebek Imre and Detre on behalf of the young Queen Maria. In the first years of the 15th century they were, however, confronted with King Zsigmond, but managed to keep their estate.

At the turn of the 14th and 15th centuries the Szárdvár castle and the following villages belonged to the possessions of the Bebek family (present-day names): Bódvaszilas, Acskó, Szögliget, Derenk, Hidvégyardó, Tornaszentandrás and Kovács(puszt). Torna castle and the surrounding villages (Bódvárakó and Tornaszentjakab) were owned by a certain Tornai family, descendants of comes Tekus, while Perkupa and Dobóbel belonged to the Szini family also descended from him. Tornanádaska was owned by the Nádasdis, while descendants of the above mentioned Zsenge, the Komjáti, Lenkei, Halyagos and Kőszegi families, owned the Komjáti, (Bódva)Lenke, Halyagos, Kőszög and Mile villages, although the last three have entirely disappeared.

When the Tornai family died out in 1406, King Zsigmond exchanged Torna castle and the villages belonging to it or gave them away as grants, so they had several lords within a few decades. In 1476 the estate was bought by one of the wealthiest magnates of King Matthias, Szapolyai Imre and his wife, Bebek Orsolya. In 1469 Pál, the last male member of the Bebek family in Szárdvár died and the castle went over to Bebek Orsolya's husband, too. The estate was then inherited by his brother, István, and subsequently by István's son, János, who became king after the disastrous battle with the Turks at Mohács in 1526. He donated both castles and the villages to Lord Chief Justice Verbőczy

István, but they soon fell into the hands of Bebek Ferenc. His son, György was a great double-dealer in the years when the country was divided between King Ferdinand of Habsburg, King Szapolyai János and the Turks, which resulted in the successful siege of Szádvár on the part of Schwendi Lázár, King Ferdinand's captain general in North Hungary. He managed to take the castle when Bebek György was not there and the castle was defended by his wife, Patócsy Zsófia. The estate with the villages thus came to belong to the royal treasury in 1567 and from that time it was administered by so-called "provisors" commissioned by the treasury.

In the meantime the Turks occupied the castle of Füle in 1554 and their troops regularly attacked the Bódva valley, too. The Szádvár garrison did not allow them to devastate the right bank of the Bódva, but the left bank was undefended. By 1576 the Turks had plundered and burnt to ashes Szentandrás, Kovácsi Hidvérgárdó and Vendégi. With the exception of Kovácsi life returned to these villages a few decades later.

The provisors of the treasury or their tenants ravaged the Szádvár estate and castle for more than a decade. They neglected the castle and were merely exploiting the villages. Then for more than a century the estate was pawned to various families. The last three of these were incessantly engaged in law-suits among themselves, and finally sold part of the Szádvár estate to Esterházy Pál in 1674, and the rest by 1702.

The kurucz rebels of Thököly took the castle and the estate in 1682 and the prince himself stayed there several times. King of Poland, Sobieski János, who played a decisive role in defeating the Turks before Vienna in 1683 and in beating the troops of Kara Mustafa in the Párkány battle tried to win Szádvár from the kurucz troops on the way home, but the siege was unsuccessful and the defenders caused severe losses to the Polish army.

After Thököly's war of independence Szádvár went back to the imperial side and became once more an Esterházy estate. After 1686 the Vienna court had the castle demolished, and the seat of the estate was transferred to Bódvaszilás where the Esterházys exercised the *ius gladii*. During the war of independence, led by Rákóczi, the estate belonged to Rákóczi's treasury, but when the war was lost, the estate went back to the Esterházy family.

The descendants of comes Tekus, the Szini family gradually lost their villages in the course of the 15th century. Tornanádaska became first a Gyulay, then in the 19th century a Hadik estate. Zsenge's descendants, the Kőszegis and the Komjátis were scattered all over the country, the Lenkeis left no heir. Later on also the Esterházys sold their estate to several lesser families.

Bourgeois development left this area almost untouched in the 19th century; no significant industrialization took place. Owing to the backwardness of economic life, extreme poverty prevailed and tens of thousands of people sought a better life in America in the early 20th century. In the more industrialized settlements further off, primarily in the mining villages, the workers' movement appeared.

Owing to the losses of the First World War and to the counter-revolutionary regime no significant development could be observed in the settlements of the Bódvaszilás basin. The region was liberated from the fascist regime in December, 1944.

1945 meant the dawn of a new era in the history of the settlements in the Bódvaszilás basin. The redistribution of the land gave land to the working farmers. After the difficulties of the first years the co-operatives became stronger and stronger and created the basis also for industry also.

New schools, kindergartens, cultural centres, libraries and health centres have been built, a modern commercial and entertainment network is being organized together with a healthy drinking-water supply. The historic monuments are being reconstructed or renovated and the karstland around the basin has become a nature reserve. Many-sided

scholarly work is aimed at the rescue of the historical, ethnographical and other treasures of the basin's past.

The area now looks quite different. Streets of spacious, new houses, with modern furnishings and household goods, are characteristic of the villages. The evergrowing number of personal cars, wine-cellars and week-end houses reflects the standard of living where, a few decades ago, people lived in abject poverty.

The settlements of the Bódvaszilas basin are now celebrating the 700th anniversary of the first written document mentioning their names but this region has been inhabited without a break for at least one thousand years. The festival now offers an opportunity to piece together the history of man in this area.

DIE GESCHICHTE VON SIEDLUNGEN DES BODVASILASCHER BECKENS

(Auszug)

Das in Nordungarn liegende Bodvasilascher Becken ist ein Abschnitt des Bodva-Tales, der sich vom Talpass zwischen Perkupa und Szalonna bis zur heutigen Staatsgrenze erstreckt und an beiden Seiten von Karstgebirgen umgeben wird.

Das Bodva-Tal ist seit Urzeit bewohnt. Die archäologischen Ausgrabungen bringen Funde aus dem Paleolit, Neolit, Bronze- und Eisenzeitalter, als auch aus der Zeit der Skiten, Kelten und der Völkerwanderung zutage. Von der zweiten Hälfte des 6. Jhs bis zu Beginn des 9. Jhs wurde dieses Gebiet auch von den Awaren beherrscht. Ihr Reich wurde von den Franken und Bulgaren umgestürzt, und so kamen die von Bulgaren vom Balkan in das Karpatenbecken übersiedelten südslawischen Völkerelemente in der ersten Hälfte, spätestens in der Mitte des 9. Jhs auf dieses Gebiet oder in dessen Südnachbarschaft.

Während des Verlaufes der ungarischen Landeseroberung im letzten Jahrzehnt des 9. Jhs oder kurz danach siedelten die ungarischen Fürsten Dienstvölker auf dieses Gebiet, und zwar neben grösseren Massen von Ungarn kamen auch untergeworfene bulgarisch-slawische Dienst- völker. Darüber berichtet nicht nur Anonymus gegen Ende des 12. Jhs in seinem Werk "Gesta Hungarorum" (das als die einzige Quelle über die ungarische Landeseroberung des Bodva-Tales und die Übersiedlung nach dem Norden zu betrachten ist), sondern seine Angaben werden durch die geologischen Namen bulgarisch-slawischer Herkunft, sowie durch die in Volkssprache bis auf den heutigen Tag bewahrten mundartlichen Gattungsnamen bulgarisch-slawischer Herkunft unterstützt.

Da das Land sich jenseits des in Laufe der Landeseroberung von Geschlechtern besetzten Gebietes erstreckte, bildete sich hier ein fürstlicher, später ein königlicher Privatbesitz aus, das Tornaer Herrschaftsgut, dazu gehörte eine grosse Zahl der Siedlungen des Bodvasilascher Beckens, anfangs vielleicht das ganze Becken. Frühzeitige Organisation des Herrschaftsgutes wird ausser vielen anderen Angaben dadurch glaubhaft gemacht, dass das königliche Herrschaftsgut bereits in der zweiten Hälfte des 12. Jhs zerfallen und teilweise verschenkt worden ist. Es war ein gut, das mit so vielen Arbeit und Kosten organisiert, durch Ausroden von Waldern und Entsumpfung, durch Bau von Strassen und Brücken nutzbar gemacht, mit Dienstvölkern (darunter Eisenschmiede und vom Auslande angesiedelten Hospesen) bevölkert wurde.

Vor 1171 wird Jászó und seine Umgebung vom König dem Prämonstratenserorden geschenkt, später, vor 1196 gibt König Béla der Dritte dem westlichen Teil des Gutes um Pelsőc und Csetnek herum seinem Verwandten und treuen Hoffmann, dem Banus Domokos aus dem Geschlecht Miskolc, und zwischen 1196 und 1198 schenkt König Imre der Zweite Torna und das herumliegende Grundstück der Schwester seiner Mutter, der Herzogin Aliz Antiochiai. Die zwei letzteren Schenkungsgüter fielen durch Heirat der Herzogin Aliz nach Italien, bzw. den Tod ohne Nachkommen von Comes Bors, Sohn des Bonus Domonkos allerdings nur für kurze Zeit an den König zurück.

Der Tatarensturm von 1141–1142 verwüstete auch diese Gegend, jedoch kehrte ein bedeutender Teil der Bevölkerung, in den waldreichen Gebirgen und Höhlen Zuflucht gefunden, nach dem Auszug der Tataren in seine Dörfer zurück, so wurde die Kontinui-

tät der Bevölkerung in unserer Gegend nicht abgebrochen, sie ist von der Landeseroberung an bis heute ungebrochen.

Nach dem Tatarensturm schenkt der König den westlichen, früher vom Banus Domonkos besessenen Teil des Tornaer Herrschaftsgutes, durch weitere Gebiete ergänzt, der Familie Bebek aus dem Geschlecht Akos. Später, wahrscheinlich in den fünfziger Jahren des 13. Jhs lässt er auf dem Berg Szard, im Mittelpunkt des übriggebliebenen Tornaer Teils des Herrschaftsgutes, eine feste Steinburg, Szadvár bauen, die während des Krieges zwischen dem König Béla IV. und seinem Sohn, István in 1264 bereits stand. Zu dieser Burg gehörten mehrere Siedlungen des Bodvaszilascher Beckens, unter ihnen die heutigen Bodvaszilas, Szögliget, Hidvégardó und auch Tornaszentandrás samt dem Nachbardorf Kovácsi. Von dieser Zeit an hatten Szadvár und diese Dörfer ein gemeinsames Schicksal. Das Tornaer königliche Herrschaftsgut um Szadvár herum wurde bis auf dann zu einer Forstgespannschaft und später am Ende des 13. Jhs, als es aufhörte königliches Gut zu sein, ist es Tornaer Komitat geworden.

Vermutlich zwischen 1274 und 1277 vertauscht der König Ladislaus IV. Szadvár und das herumliegende Tornaer Herrschaftsgut samt Zubehör mit den Söhnen des aus dem Komitat Nógrád ins Bodva-Tal übersiedelten Tekus Comes für die Burg von aus Komitat Nógrád stammendem Jenő. Der Sohn von Tekus, István Comes, der später die Palatinalwürde erreichte, führt schon im Jahre 1277 den Titel des Erbgespanns von Torna.

König Ladislaus IV. belehnt 1280 von den Siedlungen des Bodvaszilascher Beckens mit Nádasd, dem heutigen Tornanádaska, eine kleinadelige Familie, die es jahr – hundertlang besitzt und sich nach ihrem Gut Nádasdi nennt.

Im Jahre 1283 belehnt der König mit drei weiteren Siedlungen Komjáti, Minkefalva, die heutige Bodvalenke und dem Grundstück von Mile (heute bloss in den Bezeichnungen eines Tales, einer Quelle und eines Baches fortbestehend) den Sohn von Vid Zsenge für seine treuen Dienste und das heldenhafte Standhalten im österreichischen Kriege (1278). Die königliche Donationsurkunde beschreibt auch die Grenzen des Grundstückes, erwähnt die Namen der benachbarten Dörfer, darunter Szilas, das heutige Bodvaszilas, Ardó (heute Hidvégardó), Szentandrás (heute Tornaszentandrás) und Rákó (heute Bódvárakó). So wird eine Reihe von Siedlungen des Bodva-Tales zum ersten Male in dieser Urkunde erwähnt. Die 700. Jahreswende der ersten Erwähnung wird in diesen Dörfern 1983 gefeiert.

Wahrscheinlich am Anfang des 13. Jhs fällt Szadvár samt den dazugehörenden Dörfern in die Hände des Palatins Aba Amade, von dessen Söhnen erobert es König Karl nach der Schlacht bei Pozsony 1312, und es bleibt jahrzehntelang in königlichem Besitz, in den Händen von Drugeths, die als Anhänger von Karl, vermutlich Tornaer Gespanen waren.

Nach dem Tode des Königs Ludwig belehnt die Königinmutter Elisabeth in 1386 – wahrscheinlich in Namen der jungen Königin Maria – mit Szadvár samt den dazugehörenden Dörfern ihre vertrauten Anhänger, Imre Bebek und Detre für ihre treuen Dienste. Obwohl sie in ersten Jahren des 15. Jhs mit König Sigismund in Konflikt geraten, behalten sie ihre Landgüter.

Um die Wende des 14–15. Jhs besitzt die Familie Bebek die folgenden Dörfer (mit heutigen Namen bezeichnet) des Bodvaszilascher Beckens als Zubehör von Szadvár: Bódvaszilas, Acskó, Szögliget, Derenk, Hidvégardó, Tornaszentandrás und Kovácsipusztá. Die von Tekus Comes abstammende Familie Tornai besitzt als Zubehör der Tornaer Burg die Dörfer Bódvárakó und Tornaszentjakab. Auch von Tekus Comes abstammende Familie Szini hat Perkupa und Dobódél im Besitz. Tornanádaska gehört der Familie Nádasdi, während die Dörfer Komjáti und Bódvalenke, sowie auf deren Gebiet entstandene aber seitdem entvölkerte Dörfer Halyagos und Köszög, weiterhin das Herrschaftsgut Mile war in den Händen der Familien Komjáti, Lenkei, Halyagosi

und Kőszegi als Abkömmlige von Zsenge, Sohn von Vid, der diese Gebiete 1283 geschenkt gekriegt hat.

Im Jahre 1406, als die Familie Tornaier ausstarb, verschenkte, bzw. vertauschte König Sigismund die Tornaier Burg, so ging die Burg samt den Dörfern binnen einigen Jahrzehnten mehrmals in andere Hände über. Sie wurde dann in 1476 von Imre Szapolyai ist dank dem Vertrauen Königs Matthias einer der reichsten Würden – träger des Landes geworden.

1469 starb Paul, der letzte männliche Abkömmling der Szádvár besitzenden Linie der Familie Bebek, so kam das Herrschaftsgut mit den zu ihm gehörenden Siedlungen durch Orsolya Bebek in die Hände ihres Mannes, des Grafen von Szepes, Imre Szapolyai. Von ihm erbte es samt der Tornaier Burg und anderen Gütern sein Bruder István, dann dessen Sohn, János, der nach der tragisch ausgegangenen Schlacht bei Mohács im Jahre 1526 König von Ungarn wurde. János Szapolyai belehnte seinen Anhänger, den Landesrichter István Verbóczy mit Szádvár und der Tornaier Burg samt Zubehör, aber die beiden Burgen samt den zu ihnen gehörenden Dörfern kamen kurz darauf in den Besitz von Ferenc Bebek.

Während der Aufteilung des Landes in drei Teile führte György, Sohn von Ferenc Bebek, eine Schaukelpolitik zwischen den beiden Königen, Ferdinand aus der Habsburg-Dynastie und János Szapolyai, als auch den den mittleren Teil des Landes im Besitz habenden Türken, bis Lázár Schwendi, Hauptkapitän von Ferdinand für Nordungarn die Burg von Szádvár – in Abwesenheit von György Bebek von seiner Frau Zsófia Patocsy verteidigt nach einem heftigen Artilleriesturm einnahm, so kam die Burg samt den Dörfern in 1567 in Besitz der Hofkammer. Seit dieser Zeit wurde es von den von der Kammer beauftragten Provisoren bewirtschaftet.

1554 nahmen die Türken die Burg von Fülek ein, von dort fielen ihre Truppen in folgenden Jahrzehnten regelmässig über das Bodva-Tal her. Im Bodvaszilascher Becken wagten sie sich auf das rechte Ufer des Flusses Bodva wegen des in Burg Szádvár stationierenden Soldatenvolkes nicht, doch verheerten sie das linke Ufer des Flusses. Bis 1576 plünderten und brannten sie Szentandrás, Kovács, Hidvérgárdó und Vendégi nieder, die sich nach Jahrzehnten, mit Ausnahme von Kovács, wider bevölkerten. In Szádvár und dem dazugehörigen Herrschaftsgut trieben ihr Unwesen die Provisoren und Mieter der Hofkammer mehr als ein Jahrzehntlang. Sie vernachlässigten die Burg, strebten nur nach der Ausbeutung der Dörfer.

Später mehr als ein Jahrhundert lang besaßen abwechselnd verschiedene Pfandbesitzer Szádvár und sein Herrschaftsgut, so die Familien Rüber, Dersffy, Pethe, Csáky und Rákóczi. Die letzteren drei Familien führten dann einen langen Prozess um den Besitz des Gutes. Zuletzt erwirbt Pál Esterházy durch Kauf in 1674 einen Teil des Gutes, dann bis 1702 das ganze Gut von Szádvár.

Im 1682 kommt die Burg samt dem Herrschaftsgut in die Hände der Kuruzen von Thököly, selbst der Fürst steigt mehrmals in der Burg ab. Der die türkische Belagerung von Wien in 1683 brechende und die Heere des Grosswesirs, Kara Mustafa in der Schlacht bei Parkány zerschlagende polnische König, János Sobieski versucht auf dem Heimweg nach Krakow die Burg Szádvár von den Kuruzen zu erobern, aber der Sturm bleibt erfolglos, die Besatzung fügt dem polnischen Heer schwere Verluste zu. Die Polen sind gezwungen den erfolglosen Sturm aufzugeben und zu Spott und Schande von der Burg abzuziehen.

Nach dem Untergang des Freiheitskrieges von Tököly kommt Szádvár wieder in kaiserlichen Besitz und dadurch in die Hände von Pál Esterházy. Der Wiener Hof lässt die Festung nach 1686 niederlegen. Die Familie Esterházy verlegt den Sitz des Herrschaftsgutes nach Bódvaszilas, wo auch das Patrimonialgericht mit Jus gladii tätig ist. In der Zeit des Freiheitskrieges von Rákóczi lässt der Fürst das Gut in Kammerbesitz nehmen, aber nach dem Zusammenbruch des Freiheitskrieges gehören Bódvaszilas und die

Dörfer des Gutes wiederum der kaisertreuen ungarischen Familie, den Herzogen Esterházy.

Die Hände der Familie Szini (Tekus Comes Abstammung) entschlüpfen im 15. Jhs ihre Dörfer: Tornanádaska geht in Besitz der Grafen Gyulai, später im 19. Jhs der Grafen Hadik über.

Die Nachkommen von Zsenge, Sohn von Vid, der in 1283 dieses königliche Donationsgut erhielt, die Familien Kőszegi und Komjáti zerstreuen sich, die Familie Lenkei stirbt aus, ihre Dörfer teilen sich unter Händen von mehreren Gutsbesitzern. Nachher gibt die Familie Esterházy ihr hiesiges Gut auf, dessen Dörfer in Eigentum von Kleinbesitzern kommen.

Diese Gegend wird im 19. Jhs von der bürgerlichen Entwicklung kaum berührt, sie zeigt sich eher in einer Neuverteilung der Grundstücke, bedeutende Industrialisierung gibt es in dieser Gegend nicht. Infolge der Rück – ständigkeit des Wirtschaftslebens nimmt das Elend immer grösser zu, so wandern Zehntausende Anfang des 20. Jhs aus der Gegend nach Amerika aus. In den industrialisierten Siedlungen der fernerer Gegend entfaltet sich die Arbeitsbewegung.

Nach den Verlusten des ersten Weltkrieges, dann in der Zeit der Herrschaft der konterrevolutionären Diktatur gibt es keine Entwicklung in den Dörfern des Bódvaszilascher Beckens. Nach der Verwüstung des zweiten Weltkrieges wird dieses Gebiet im Dezember 1944 vom Faschismus befreit.

In 1945 beginnt eine neue Epoche auch in der Geschichte der Siedlungen des Bódvaszilascher Beckens. Die Bodenreform brachte neue Eigentumsverhältnisse hervor. Nach den Anfangsfehlern haben sich die landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften gekräftigt und vereinigt bilden sie heute eine starke Wirtschaftsbase, zu der sich bereits industrielle Einrichtungen anschliessen können.

In der Gegend werden neue Schulen, Kindergarten, Kulturhäuser, Bibliotheken und sanitäre Einrichtungen gebaut. Der Ausbau des modernen Handels- und Gaststättennetzes, als auch der gesunden Trinkwasserversorgung ist im Gange.

Die Baudenkmäler werden restauriert, der Karstgebirgszug am Rande des Beckens kam unter Naturschutz. Eine vielseitige wissenschaftliche Forschung erschliesst und rettet vom Verfall die Denkmäler der Vergangenheit, die natürlichen, ethnographischen und viele weitere Kostbarkeiten dieses Gebietes.

Das Bild des Gegend gestaltet sich um, in den Siedlungen werden Reihen von modernen, gesunden Häusern mit anspruchsvollen Einrichtungen gebaut. In den Höfen kann man immer mehr PKW-s sehen, es werden Wochenend – häuser und Keller gebaut – das alles zeigt den zunehmenden Wohlstand des Volkes, das Anfang des Jahrhunderts noch in Elend lebte.

Die Siedlungen des Bódvaszilascher Beckens feiern heute die 700. Jahreswende der ersten urkundlichen Erwähnung, aber die Kontinuität der Bevölkerung auf diesem Gebiet ist mindestens tausend Jahre alt. Die Feier bietet jetzt die Gelegenheit diesen tausend – jährigen Weg in kurzen Umrissen durchzublicken.

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
I. AZ ŐSKORTÓL A HONFOGLALÁS KORÁIG	10
Őskor	10
A népvándorlás kora	13
A bolgárszlávok a Kárpát-medencében	15
Anonymus és a bolgárok	17
II. A HONFOGLALÁSTÓL A TATÁRJÁRÁSIG	21
A honfoglalás a Bódva völgyében	21
A Bódva-völgy népei a honfoglalás után	22
A tornai uradalom kialakulása	26
Szolgáltató falvak	28
Vendégek telepítése	30
A tornai uradalom részeinek eladományozása	31
III. A TATÁRJÁRÁSTÓL 1238-IG	36
Tatárjárás a Bódvaszilasi-medencében és Tornában	36
A tatárjárás után	37
Szádvár fölépülése	41
Tekus ispán és családja	43
Szádvár és ezzel Szilas is a Tekus-fiaké	46
IV. 700 ÉV ELŐTTI BIRTOKADOMÁNYOZÁSOK	
A BÓDVASZILASI-MEDENCÉBEN	49
A birtokadományozások előzményei	49
Nádasd, a mai Tornanádaska eladományozása 1280-ban	51
A 700 esztendő 1283. évi királyi adománylevél	51
Ki volt az 1283. évi birtokszerző és hol birtokolt korábban?	54
Az oklevél földrajzi nevei	55
V. 1283-TÓL NAGY LAJOS HALÁLÁIG	62
Aba Amádé Szádvár ura	62
Szádvár és tartozékai, köztük Szilas ismét királyi kézen	65
Az egyházi tized és a pápai adószedők	66
A Tekus utódok sorsának alakulása	69
Zsenge utódainak sorsa a birtokadományozást követő évszázadban	70
VI. NAGY LAJOS HALÁLÁTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG	74
A Bebek megszerzik Szádvárt és uradalmát	74

Tekus ispán utódai elvesztik Torna várát és tartozékait	79
Zsenge utódai Zsigmond korában	83
Az 1427. évi portaösszeírás	84
Gyilkosság és nyomozás a középkorban	87
Giskra és a csehek garázdálkodásai Szádvár környékén	88
Szádvár és tartozékai a Szapolyai család kezén	90
VII. MOHÁCSI VÉSZTŐL A TÖRÖK KIÚZÁSÁIG	94
A Bódvaszilasi-medence települései a kettős királyság idején	94
A Bebekek ismét Szádvár és ezzel Szilas urai	96
Szádvár császári ostroma	98
A török dúlása és a szádvári provizorok kizsákmányolása	99
Szádvár és uradalma zálogbirtokosok kezén	100
Az Esterházyak beférkőzése Szádvár és ezzel Szilas birtokába	103
Kurucvilág, lengyeljárás, Szádvár sikeres védelme	105
VIII. SZÁDVÁR LEROMBOLÁSÁTÓL 1848-IG	107
Szádvár pusztulása	107
Új telepítések	109
Tudósok híradásai a Bódvaszilasi-medencéről	113
Polgári átalakulás	118
IX. A SZABADSÁGHARCTÓL A FELSZABADULÁSIG	120
Vidékünk a múlt század második felében	120
Munkásmozgalom és forradalmi hagyományok	124
Az ellenforradalmi rendszer és a második világháború	126
X. A FELSZABADULÁSTÓL NAPJAINKIG	132
A felszabadulás és a szocialista építés kezdetei	132
Az ipar és közlekedés fejlődése	133
A mezőgazdaság szocialista átalakulása és az életszínvonal emelkedése	134
Fejlődés az egészségügy és kultúra területén	136
A tudományos kutatások eredményei	138
IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK	143
Rövidítések jegyzéke	143
Irodalom	145
ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ	150
NÉMET NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ	154
TARTALOM	158

A SZOROZATBAN EDDIG MEGJELENT MŰVEK

1. DOBOSY LÁSZLÓ: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén (1975) (elfogyott)
2. BENKŐ SÁMUEL: Miskolc történeti-orvosi helyrajza — 1782. Sajtó alá rendezte Szabadfalvi József, fordította M. Kiss Júlia (1976) (elfogyott)
3. BAKÓ FERENC: Bükki barlanglakások (1977) (elfogyott)
4. KATONA IMRE: Miskolci kőedénygyárak (1977) (elfogyott)
5. VASS TIBOR: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben (1977)
6. PETERCSÁK TIVADAR: Hegyköz (1978) (elfogyott)
7. VERES LÁSZLÓ: A Bükk hegység üvegútjai (1978) (elfogyott)
8. LAJOS ÁRPÁD: Nemesek és partiak Szuhafőn (1979) (elfogyott)
9. SZABADFALVI JÓZSEF: Festett asztalosmunkák Megyaszóról (1980)
10. SZILÁGYI MIKLÓS: A Hernád halászata (1980) (elfogyott)
11. FELD ISTVÁN—JUAN CABELLO: A füzéri vár (1980) (elfogyott)
12. VIGA GYULA: Népi kecsketartás Magyarországon (1981)
13. VÉGVÁRI LAJOS: Imreh Zsigmond (1981)
14. SZUHAY PÉTER: A Szendrő környéki falvak paraszti gazdálkodása a kapitalizmus időszakában (1982)
15. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Barkófold és népe (1983)
16. DÉNES GYÖRGY: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története (1984)

ELŐKÉSZÜLETBEN:

17. PETERCSÁK TIVADAR: Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben
18. DOBRIK ISTVÁN: Mokri Mészáros Dezső
19. EWA KRASINSKA—RYSZARD KANTOR: Derenk—Istvánmajor egy lengyel telepítésű falu Északkelet-Magyarországon

**BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLEN MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG**

30 Ft BORSODI KISMONOGRÁFIÁK 16